

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

5

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний
і науково-літературний
місячник

Видає
Українська Видавнича Спілка

LIBERATION PATH

Ukrainian Political,
Social, Scientific & Literary
Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

No. 5 (326), May, 1975, Vol. XXVIII

Головний редактор Григорій Драбат
Розділ «Література і мистецтво» редагує Леонід Полтава

Редакція і Адміністрація
200, Liverpool Road, London, N1 1LF, Tel.: 607 6266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1975-ий РІК

Країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	15 дол.	8 дол.	4,25 дол.	1,50 дол.
Австрія	275 шіл.	140 шіл.	75 шіл.	27,50 шіл.
Аргентина	100 пезів	55 пезів	28 пезів	10 пезів
Бельгія	550 б. фр.	280 б. фр.	150 б. фр.	55 б. фр.
В. Британія	6 ф.	3,50 ф.	2 ф.	80 п.
Канада	20 дол.	12 дол.	6,50 дол.	2,25 дол.
США	20 дол.	12 дол.	6,50 дол.	2,25 дол.
Німеччина	45 н.м.	25 н.м.	13 н.м.	4,50 н.м.
Франція	70 фр.	40 фр.	25 фр.	9 фр.
Швеція	70 кор.	40 кор.	25 кор.	9 кор.

В інших країнах — рівновартість американських доларів.

Адреси наших Заступників на стор. 3-ій обкладинки

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Printed in Great Britain by Ukrainian Publishers Ltd., 200 Liverpool Rd., London, N1 1LF

Визвольний ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 5 (326)

ТРАВЕНЬ, 1975

Річник XXVIII

Зміст V-ої книжки

У свято Героїв

ОЛЬГА ЛУБСЬКА: ХВАЛА ЛИЦАРЯМ 515

ПРОФ. Д-Р ВАСИЛЬ ПЛЮЩ: СИМОН ПЕТЛЮРА (ПІД ПРАПОРАМИ
БЕЗСМЕРТНИХ) 516

У 45-річчя розгрому СВУ-СУМ

ЛЕОНІД ПОЛТАВА: ПРОЦЕС НАД СВУ—СУМ В УКРАЇНІ (Стенографічний
запис) 540

Із скрижалів Пророка:

ОТЕЦЬ ВАСИЛЬ М. ПЕТРУК: БЕЗСМЕРТНИЙ ГЕНІЙ (7) 548

Минуле і сучасне

ІНЖ. МИХАЙЛО ПАВЛЮК: ДВА ЕТАПИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО
НАЦІОНАЛІЗМУ В НАРОДНИХ МАСАХ ПІД МОСКОВСЬКОЮ
ОКУПАЦІЄЮ 571

Д-Р ВОЛОДИМИР САВЧАК: В КУВЛІ «ВОЖДІВ» МОСКОВСЬКОГО
ХАНАТУ 571

Мова, наука, культура

ПРОФ. СТЕПАН ЧОРНИЙ: УКРАЇНСЬКА МОВА ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ
ВІЙНИ В УМОВАХ МОСКОВСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ 577

ВАСИЛЬ ЛОБКО: ВИСТУП НА ВСЕУКРАЇНСЬКІЙ РЕСПУБЛІКАНСЬКІЙ
НАУКОВІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ З ПИТАНЬ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ
МОВИ 12. 2. 1963 РОКУ В КИЄВІ (Документ) 588

ПРОФ. ВАСИЛЬ ЧАПЛЕНКО: ХТО ТАКІ БУЛИ АНТИ? 596

Д-Р ІГОР КАЧУРОВСЬКИЙ: ЛІРИКА МІКЕЛЬ-АНДЖЕЛЬО ВУОНАРРОТІ 601

Спогади-документи

АНАТОЛЬ РАДИГІН: У ЦАРСТВІ ТИРАНІВ І ЗЛОЧИНЦІВ (Фрагменти
споминів із московських концтаборів, 4) 604

Література

ОЛЬГА ЛУБСЬКА: КАЖУТЬ, ВЕСНА; О, ПАМ'ЯТЕ; ВЕРТАЮТЬСЯ
ПТИЦІ (поезії) 608

ПЕТРО ГУРСЬКИЙ: СПОГАДИ АРТИСТА (4) 609

Д-Р ОЛЕКСА ВОРОПАЙ: АНГЛІЯ ЗБЛИЗЬКА (Щоденник нового
поселенця, 52) 613

З джерел історії

МІР СОФІЯ НАУМОВИЧ: ГРИГОР ОРЛИК — ОБОРОНЕЦЬ ВОЛІ Й ПРАВ
УКРАЇНИ (Меморіали, 2) 623

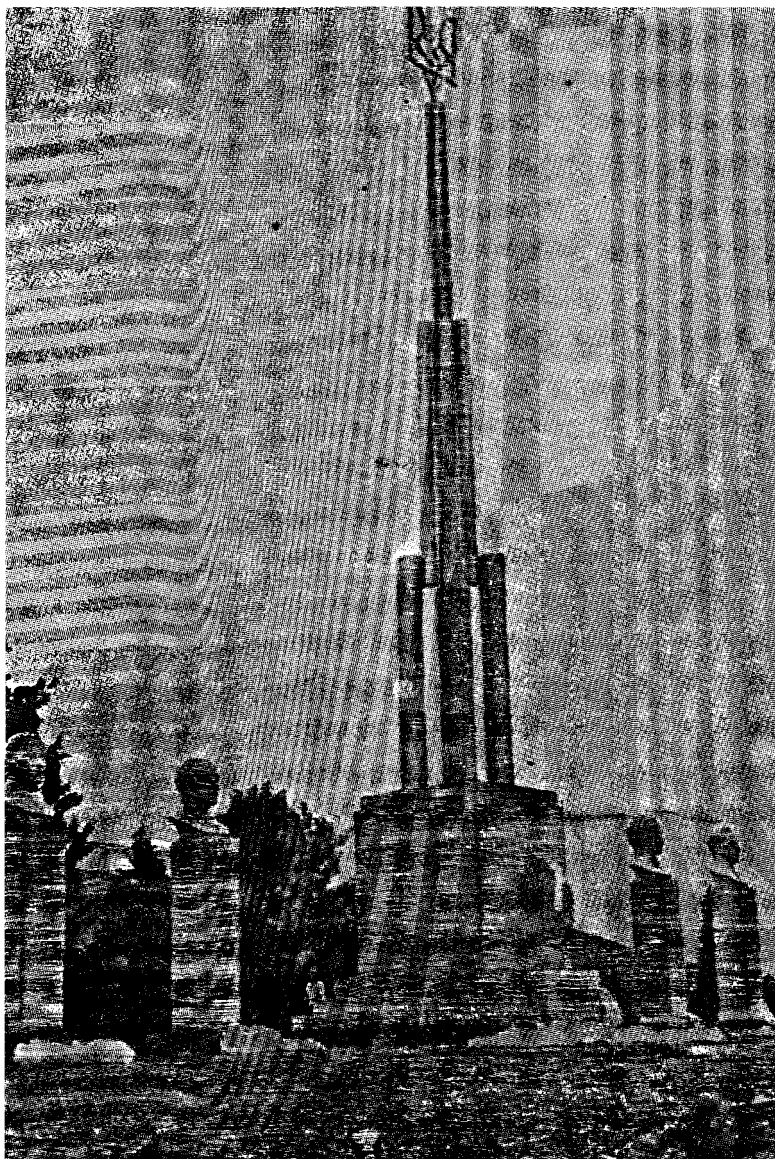
ІНЖ. ІВАН ВЕРГУН: АННА З КИЄВА — КОРОЛЕВА ФРАНЦІЇ 634

— НА ФОНД ОБОРОНИ УКРАЇНИ 637

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА»

ЛОНДОН

Пам'ятник Героям України в Елленвілл (США).
Обабіч монумента — погруддя С. Петлюри,
Є. Коновальця, Р. Шухевича-Чупринки
і С. Бандери.

«... Не забуваймо про меч, учімося міцніше тримати його в руках, а одночасно обаймо про відживлення нацією моральних елементів її буття — творчої любови до Батьківщини, сторожкости до ворога та помсти за кривди, заподіяні ним, — у символі яких знайдемо шлях до звільнення і програму для державного будівництва».

(Симон Петлюра)

*

«... Не злякає нас терор Кремля! Як довго житиме останній український націоналіст, останній українець, так довго йтиме останній бій на землі за Суверенну Соборну Українську Державу».

(Свєген Коновалець)

*

«... Концепція власної боротьби, власних змагань, власними силами — це єдина реальна визвольна концепція. Тільки вона може бути змістом української самостійницької визвольної політики і провідною настановою всієї політичної дії...»

«... Не зіб'ється з дороги той, хто кожний свій крок орієнтує на головну мету — визволення України, хто в кожній справі, в усякій ситуації керується однією міркою: що й наскільки корисне визвольний справі».

(Степан Бандера)

*

«... Вічна слава безсмертним Героям, що віддали своє життя за волю України! Ні крок не відступимо від ідей, які вони нам вказали і за які поклали своє життя!»

(Роман Шухевич-Чупринка)

У СВЯТО ГЕРОЇВ

Ольга ЛУБСЬКА

Хвала Лицарям

Хай тятива бrenить напружено і туго,
Хай улучають ворогові в серце стріли!

Хвала вам, лицарі, що за моря ходили!
Хвала вам, лицарі, що гнали списом орди!
Хвала вам, що браталися з Великим Лугом!
Хвала тобі, мій краю гордий!

Проф. д-р Василь ПЛЮЩ

СИМОН ПЕТЛЮРА (ПІД ПРАПОРАМИ БЕЗСМЕРТНИХ)

Не зважаючи на довголітнє бездержавне існування нашого народу, не можемо поскаржитись, що в історії України не було визначних державних діячів.

Коли звернемо очі в нашу давнину — в часи першої Української держави, Київської України-Руси — перед нами встають постаті великих князів Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха, св. княгині Ольги, Святослава Завойовника, короля Данила і низки інших, які були не тільки визначними державними діячами України, а й славними далеко поза її межами.

За часів Гетьманщини прославилися, як державні мужі й вожді народу Іван Мазепа, Богдан Хмельницький, Петро Сагайдачний, Петро Дорошенко та багато інших.

Не бракувало визначних постатей і в новітній історії нашого народу, що їх згадуємо з великою пошаною та гордістю. А були вони якщо не державними мужами нашого народу, то його національними вождями і духовими провідниками, як ось Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка.

Навіть у найновішій нашій історії, у добі, про яку говоримо, ми мали таких діячів всеукраїнського значення, як Михайло Грушевський, Володимир Винниченко, Сергій Єфремов, Микола Міхновський, Павло Скоропадський, Дмитро Дорошенко, Іван Липа, Дмитро Донцов, Вячеслав Липинський, вже не згадуючи про низку молодших, які, хоч менш відомі, але у свій час були дуже популярними провідниками широких селянських та робітничих мас, як ось Микола Шраг, Микита Шаповал, Микола Порш, Валентин Садовський, чи такі визначні представники старшого покоління з-поміж т. зв. українофілів, борців за українську справу ще за часів царату, як Ілля Шраг, Микола Василенко, Володимир Науменко, Іван Стешенко, Олександр Лотоцький, Євген Чикаленко та багато інших.

Але серед всіх них нашу особливу увагу притягає постать Симона Петлюри, великого державного мужа, національного провідника українських визвольних змагань 1917-1921 років, організатора і полководця українського війська, а головно духового вождя українського народу, сподвижника модерного українського націоналізму, світоглядною, ідеологічною, національною і державною спадщиною якого живемо ще й сьогодні.

Симон Петлюра (10. 5. 1879 — † 25. 5. 1926)*

Чому саме Симон Петлюра став вождем українського народу, творцем новітньої української державности, беззастережним духовним провідником цілої низки поколінь борців за волю України?

Симон Васильович Петлюра народився 10-го травня 1879 р. в Полтаві, в козацькій родині. Його батько мав дрібний візницький промисел. Початкову освіту Симон одержав у Полтавській церковно-приходській школі, потім вчився у Полтавському духовному училищі, продовжував освіту в Духовній семінарії Полтави, з якої був виключений із «вовчим білетом» за українську діяльність. Це в семінарії він вступив до Української Револьюційної Партії (РУП). У 1901-1902 рр. Симон Петлюра дає приватні лекції, готується до іспитів екстерном і активно працює у партії, бере участь у Всеукраїнському Студентському З'їзді та в Конференції РУП. У 1902 році Симон Петлюра переїхав на Кубань, де пробував дістати посаду вчителя, але з «вовчим білетом», без закінченої освіти, це було важко, тому прийняв пропозицію наказного отамана Кубанської Области генерала Я. Д. Мальми працювати в архіві під керівництвом члена-кореспондента Російської Академії Наук Ф. А. Щербини. Ішло про опрацювання матеріалів архівів Запорізької Січі, Чорноморського та Кубанського війська.

Петлюра із запалом взявся до праці, незвичайно ретельно опрацьовував матеріали, зокрема подав низку розвідок з історії Кубані в «Літературно-Науковому Віснику», «Україні», «Записках Наукового Товариства ім. Т. Шевченка». Чимало праці вклав він і в знамениту «Історію Кубанського Козацького Війська», тритомову працю Ф. А. Щербини.

Працювавши в архіві, Петлюра заснував в Катеринодарі організацію РУП під назвою «Чорноморська Вільна Громада», яка розгорнула широку національно-культурну й революційну працю¹.

На Кубані С. В. Петлюра працював два роки. З Кубані переїхав до Києва, а потім до Львова, де брав дуже активну участь у праці РУП і був фактичним редактором часописів «Праця», «Селянин» та співпрацював у «Літературно-Науковому Віснику», «Записках НТШ», журналі «Воля».

У грудні 1905 року С. В. Петлюра приїхав до Києва, де брав участь у 2-му З'їзді РУП, що змінила свою назву на Українську Соціал-Демократичну Робітничу Партію (УСДРП). З цього часу він став досить визначним діячем цієї партії. Після короткого перебування у Петербурзі, де редагував «Вільну Україну» і працював серед української молоді, вернувся до Києва і в липні 1901 р. став секретарем єдиної тоді легальної української газети «Рада», редактором часопису «Слово» та активним діячем УРСДП. Наприкінці 1908 року С. В. Петлюра знову переїхав до Петербургу, де одержав посаду бухгалтера в «Восточномъ Транспорт-

1) Василь Віднов: «Перші роки літературної діяльності С. В. Петлюри», Симон Петлюра — Державний Муж. Збірник праць, присвячених С. В. Петлюрі. Видання Українського Національно-Державного Союзу. Нью-Йорк, 1957, стор. 129-134; Василь Іванис: «Симон Петлюра — Президент України, 1879-1926. Торонто. 1952, стор. 11-21.

номь Товариществе», брав дуже активну участь в українському житті цього міста, в якому в ті часи жила велика українська громада, зокрема брав участь у редагуванні соціал-демократичного місячника «Вільна Україна».

В Петербурзі С. В. Петлюра не затримався довго і незабаром переїхав до Москви і працював для заробітку бухгалтером у великому підприємстві. Тут одружився з Ольгою Опанасівною Більською, яка потім була вірною супутницею його буряного життя. Там же народилась і єдина його дитина-донька Леся.

В Москві продовжував свою партійну працю, але головним його ділом було тут видавання та редагування журналу «Украинская Жизнь». Значення «Украинской Жизни» на ті часи було незвичайно велике. Біля цього журналу скупчилась передова українська інтелігенція, до його голосу уважно прислухалися представники інших національностей російської імперії, з ним рахувалась російська еліта, а головне — він був легальним офіціозом організованого українства.

Дмитро Дорошенко в 1923 р. писав: «Місячник цей згуртував навколо себе найкращі наші літературні сили того часу по обох боках австро-російського кордону... був нашою тодішньою трибуною перед російським громадянством»².

Під час першої світової війни Симон Петлюра пішов на працю до «Союзу Земствъ та Городовъ», організації, яка відіграла величезну роль у громадському, економічному та воєнному житті імперії в роки війни³.

Ось така коротка біографія Симона Васильовича Петлюри до 1917 року.

Здавалося б, нічого особливого, скромна біографія середнього дореволюційного українського діяча, який вийшов не з верхів української еліти, а з низів українського народу, діяча, який не мав навіть середньої закінченої освіти, діяча, що був мало помітним, як на ті часи, працівником на національному полі, а не провідником народних мас.

Але, коли ми вивчаємо його біографію уважніше, можемо в ній побачити вже натяки на те, що маємо діло з непересічною постаттю.

В. Королів-Старий у своїх споминах про Симона Петлюру⁴ пише, що коли Симона усунули із семінарії, ректор-архієрей Іларіон закликав його: «Пожалій ти старого батька», «смиренно визнай свої провини», «покинь свої заблудження». Симон відповів, що йому нема в чому каятись, бо він певен свого шляху і що йому ідеї дорожчі за родинні

²) Дмитро Дорошенко: «Мої спомини про недавнє минуле», т. I-II. Львів, 1923, стор. 12, 13, 14.

³) Біографія С. В. Петлюри, складена на підставі таких джерел: Василь Іванис: «Симон Петлюра — Президент України». Торонто, 1952. Олександр Лотоцький: «Симон Петлюра». Збірник Пам'яті Симона Петлюри. Прага, 1930; «Петлюра Симон — Державний Муж». Нью-Йорк, 1957, а також спомини Д. Дорошенка, Г. Мазепи, П. Христюка та інша література.

⁴) «З моїх споминів про Симона Петлюру». Збірник пам'яті Симона Петлюри. Прага, 1930, стор. 178-179.

відносини. А він добре знав, що означає «вовчий білет», який закривав йому шлях у життя.

Василь Іванис пише у своїй праці⁵, що «душею на таких сходинках (студентів та студенток що приїздили до Полтави з Петербургу та Москви) був звичайно Симон Петлюра. Його всі любили в товаристві» — у Полтаві.

Ф. А. Щербина так писав про С. В. Петлюру: «Для мене Петлюра був не тільки добрим та умілим працівником, але ще більше — дуже хорошою людиною щодо характеру, поглядів і вдачі, у взаємних стосунках з людьми... на хуторі в мене Петлюра без бою або конкуренції завоював собі славу розумної практичної і симпатичної людини»⁶.

Проф. М. Славінський згадував про Петлюру, як оратора: «У Петлюриних промовах не було нічого театрального, надуманого, задалегідь приправленого, ні красивого жесту, ні красивої фрази», але... його мова «непомітно приходила просто до душі, підманювала й чарівно перемогала вже упереджених проти нього слухачів»⁷.

Таких характеристик Петлюри того часу можна подати ще дуже багато. Всі, що знали його, однозгідно стверджують, що на протязі цілого свого життя він залишився тою самою людиною. І характеризували його завжди — та сама простота і скромність, відсутність будь-якого жесту, та сама жертвовність і непохитність.

Але дозволимо собі привести ще три характеристики Симона Петлюри з того часу.

Генерал Микола Юнаків, визначний полководець ще в царські часи, будучи начальником штабу 4-ої армії, зустрічав Петлюру у Молодечній. Петлюра приїздив туди, як заступник головноуповноваженого санітарної частини західного фронту на весні 1916 року.

Генерал Юнаків пише: «Він зробив на мене глибоке враження своїм розумом, знанням справи, а головню — своїм захопленням та кипучою енергією»⁸.

Микола Порш — тодішній керівник Української Соціал-Демократії, що 4 роки (1905-1908) працював дуже близько з Петлюрою, а пізніше не раз був його завзятим противником, писав про нього:

«Впадала в око кожному незвичайна лагідність його вдачі. За мрійними блакитними очима відчувалось добре і щире серце, глибоко вразливе на горе і лихо людське. З дивовижною байдужістю ставився Петлюра до матеріальних вигод життя, до грошей, дарма, що дуже кохався у всьому гарному та естетичному... Петлюра був прегарний товариш, певний і вірний у всіх химерах змінливої долі»⁹.

5) Василь Іванис: «Симон Петлюра — Президент України», 1879-1926. Торонто, стор. 15.

6) Ф. А. Щербина: «Симон Петлюра на Кубані». У збірнику: Симон Петлюра — Державний муж. Нью-Йорк, 1957, стор. 140.

7) М. Славінський: «Симон Петлюра». Збірник пам'яті Симона Петлюри. Прага, 1930, стор. 10.

8) Микола Юнаків: «Уривок з автобіографії». Збірник Симон Петлюра — Державний Муж. Нью-Йорк, 1957, стор. 148.

9) Василь Іванис: «Симон Петлюра — Президент України». 1879-1926. Торонто, 1952, стор. 28.

Але найкраще оцінив Петлюру і пророчим оком провістив його майбутню роллю, як вождя українського народу, один з визначних учених свого часу — дійсний член Російської Академії Наук факультету російської мови та літератури — Ф. Є. Корнш.

Це був приятель українського народу, що цікавився його життям та долею, людина, що серед росіян була, мабуть, чи не єдиною особою, яка глибоко переймалась українською національно-визвольною ідеєю, і з якоюсь іраціональною симпатією ставилась до ще дуже молодого тоді Симона. Про Симона Петлюру він висловився так:

«Українці самі не знають, кого вони мають серед себе. Вони гадають, що Петлюра — видатний редактор, патріот, громадський діяч тощо. Це все правда, але не ціла правда. Петлюра — безмірно вищий за те, що про нього думають. Він — з породи вождів, людина з того тіста, що колись у старовину закладали династії, а в наш демократичний час стають національними героями... Буде він вождем народу українського. Така його доля»¹⁰.

Прийшов 1917 рік. Сяючий рік Української Національної Революції. Грізний, буряний, несамопитий рік початку нової епохи.

Як фенікс із попелу, як грандіозний велетень прокинувся з довгого сну український народ. Загула, завирувала Україна від Кавказу до Карпат, від Чорного моря до багниць Полісся.

І на хвилях цього велетенського моря, з'явилися вони, нібито беззастережні вожді українського народу.

Михайло Грушевський — велетень української науки, творець української історії, той, що — як говорили вороги українського народу — «вигадав Україну», перший професор першої Університетської української катедри, творець першої української академії наук — Наукового Товариства ім. Тараса Шевченка; цей бородатий батько українського народу, який раптово став на чолі найпопулярнішої тоді партії соціалістів-революціонерів.

Володимир Винниченко — революціонер »par excellence«, вождь української соціал-демократії, другої по силі тоді української партії, відомий всій Україні блискучий письменник, що вивів тоді українську літературу на європейський форум.

Сергій Єфремов — совість українського народу, один з найвизначніших тоді представників української дореволюційної еліти, творець першої наукової історії української літератури.

Микола Міхновський — той, що один з перших найяскравіше скристалізував ідею Самостійної України і рішуче пірвав з федералістичними традиціями української інтелігенції.

За ними — менші вожді, але тоді незвичайно популярні: Микола Шпиг (перший товариш голови Центральної Ради), Микола Шаповал

¹⁰ М. Славінський: «Симон Петлюра». Збірник пам'яті Симона Петлюри. Прага, 1930, стор. 12.

(вождь с-рів), Павло Христюк (перший генеральний писар Центральної Ради), Валентин Садовський (перший генеральний секретар судових справ), Микола Порш (вождь с-д), Борис Мартос (перший генеральний секретар земельних справ Центральної Ради), Іван Стешенко (генеральний секретар освіти Центральної Ради).

Всі визначні діячі УПСР та УФДП, за якими тоді йшли мільйони українських селян та робітників і передової інтелігенції.

«Земля і Воля!», «Геть буржуїв!», «Геть панів!» — хто тоді не був соціалістом, той був «проти народу», проти «революції», та, навіть, «проти України».

Вже 17-го березня 1917 р. за новим стилем, себто тиждень після початку революції, в Києві створено Українську Центральну Раду.

1-го квітня 1917 р. відбулася в Києві грандіозна українська маніфестація, яка перевершила найсміливіші сподівання українських патріотів.

Понад сто тисяч людей, з них кілька тисяч озброєних українців-вояків, тисячі інтелігенції, студентів і робітників із 320-ма національними прапорами вирушили від Володимирського Собору, почерез Фундуклівську вулицю, Хрещатик, Трьохсвятительську вулицю на Софіївську площу до пам'ятника Богданові Хмельницькому. Назустріч вийшло з Софіївського Собору духовенство з корогами, загули усі дзвони.

Перед Миською Думою М. Грушевський закликав присутніх присягнути на вірність Україні. Маніфестанти стали на коліна і присягли.

На Софіївській площі відбулось віче¹¹.

25-го березня відбулась у Петербурзі величава українська маніфестація, в якій брало участь понад 20,000 людей¹².

Подібні маніфестації відбулись у десятках міст України.

Здивовані, широко розплющеними очима дивились росіяни на ці маніфестації, що викликали незвичайне враження. Звітували про них російські газети, як ось «Русское Слово», «Речь», «День», «Кіевская Мысль».

19-го квітня зібрався Український Національний Конгрес, вибрав Центральну Раду, яка складалась із 120 делегатів, що приїхали з усіх кутків України, навіть із Петрограду, Москви, Кубані, Басарабії.

22-го травня 1917 р. в Києві відбувся Перший Всеукраїнський Військовий З'їзд, у якому брало участь 1,000 делегатів від 1,000.000 фронтового вояцтва. Дотепер мало знаний С. В. Петлюра, після кількох виступів, опанував З'їзд і став його душею. На З'їзді вибрано Генеральний Військовий Комітет, а його головою — Петлюрою.

18-го червня 1917 р. відбувся другий Всеукраїнський Військовий З'їзд, на який прибуло 2,308 делегатів, представників — 1,600.000 українських вояків.

11) Дмитро Дорошенко: «Історія України, 1917-1923 рр.», т. 1. Ужгород—Нью-Йорк, 1932-1954, стор. 46-47.

12) Там же, стор. 48.

28-го червня 1917 року було організовано перший уряд України — Генеральний Секретаріат Української Центральної Ради.

Тоді вперше вся Україна і весь світ почули ім'я Симона Петлюри, що був обраний Генеральним Секретарем військових справ.

Це не означає, що Симон Петлюра не брав участі в подіях тих знаменних чотирьох місяців, він же був визначним діячем УСДРП, а головне саме він почав широко розгортати працю серед війська.

Тоді Петлюра вибрав свій шлях, він всю свою увагу присвятив, на його думку, головному — організації українського війська.

Він же — Генеральний Секретар Військових Справ Центральної Ради, організатор та вождь Коша Слобідської України, керівник боїв за Київ під час большевицького повстання і наступу. Голова Київського Губерніяльного Земства під час Гетьманщини, потім 4-місячне перебування в гетьманській в'язниці, підготовка повстання проти гетьмана, що проголосив федерацію з Росією, обрання Петлюри членом Директорії та Головним отаманом Українських Військ.

11-го лютого 1919 року Петлюру обирають головою Директорії. З цього часу в його руках скупчується вся цивільна і військова влада.

Він стає беззаперечним вождем українського народу. Його знає, йому вірить вся Україна, як національному героєві, живому прапореві України.

Отже, вертаємось до нашого питання. Чому саме Петлюра став вождем народу, головним отаманом Війська Українського, головою Держави? Чому саме він став символом цілої епохи наших визвольних змагань, творцем новітньої української державности, сподвижником новітнього діючого націоналізму? Чому саме його ім'я записане діамантовими літерами в історії України, чому саме він живе вже в поколіннях досьогодні?

Чому він, а не Грушевський, Винниченко, Єфремов та інші, про яких я вже згадував, і які до революції та в перші місяці національного зриву були вождями й ідолами українського народу, в першу чергу української інтелігенції?

Чому він, а не блискучий генерал Павло Скоропадський, людина з неабиякою освітою і вихованням, людина, яка належала до правлячої верхівки імперії, з досвідом керувати, володарювати, нащадок українських гетьманів?

Чому він, а не Дмитро Дорошенко, цей високоосвічений, висококультурний нащадок гетьманів, безумовний патріот, також з неабияким досвідом державної праці?

Чому не Ілля Шраг, Павло Чижевський, обидва визначні державні діячі — члени І-ої Державної Думи, з трибуни якої вміли захищати інтереси України ще за часів російської імперії?

Чому він, а не Микола Міхновський або Іван Липа, що перші проголосили ідею самостійності України, а своїм досвідом, своєю освітою далеко перевищували Симона Петлюру?

А таких чи подібних прізвищ можна було б назвати десятки: українські шляхтичі, потомки гетьманів або українських князів, відомі українські діячі передреволюційного періоду, генерали армій, повні запалу молодики, керівники чи діячі українських соціалістичних партій, отамани, за якими сліпо йшли тоді маси.

Багато було покликаних чи таких, що покликали самі себе, але, як виявилось, вибраних мало.

І коли докладно проаналізуємо історію української національної революції, вчитаемось і вдумаємось у біографію, в дії тодішніх наших вождів, проаналізуємо їх життєві шляхи, характери, а в першу чергу глибоко задумаємось над постаттю, життям, діями та ідеями Симона Петлюри, зрозуміємо, чому саме він — Симон Петлюра — став провідником народу, символом українських визвольних змагань, прапором нації.

Він, як і тисячі інших українських діячів, був вихований на ідеях федералізму, але вже на початку української революції відкинув їх геть, зрозумівши, що єдиним гаслом українського народу може бути — своя самостійна, ні від кого незалежна Українська держава.

Як багато іншої тодішньої молоді, він був вихований на ідеях соціалізму, був одним із визначних діячів української соціал-демократії, але швидко зрозумів, що не соціалізм, не партії потрібні українському народові, а беззастережна любов до своєї Батьківщини, єдність всіх шарів нації у боротьбі, тому віддав свій партійний квиток і проголосив гасло — Нація над класами, держава над партіями.

Симон Петлюра, як майже вся дореволюційна інтелігенція, був вихований у негативному ставленні до старшин, армії, до всього, що було пов'язане з військом, війнами, мілітаризмом, але із самого початку української революції зрозумів, що тільки збройною силою молода Українська держава може захистити себе від ворогів і відстояти свою незалежність, тому всю свою увагу сконцентрував навколо організації українського війська.

Симон Петлюра — що творив у дуже складних тодішніх умовах, у протилежність до інших наших провідників, дуже добре розумів, що найнебезпечнішим в таких умовах є хитання, непевність поведінки у державних, політичних, соціально-економічних та світоглядових питаннях, стрибки в лівий, чи правий бік. Він дуже швидко зрозумів, що не орієнтація на соціалістичні, большевицькі чи й контрреволюційні сили, а орієнтація на власні сили — сили свого народу — єдиноправильний шлях.

Але головню, Петлюра всього себе, свій гострий розум, своє гаряче серце, свою велику душу, всю свою волю, енергію віддав своєму народові, справі боротьби за його визволення, справі державного будівництва України.

Він належав до когорти одержимих, до тих, що могли повторити слова Т. Шевченка:

Євген Коновалець (14. 6. 1891 — † 23. 5. 1938)*

»Я так люблю її,
Мою Україну убогу,
За неї душу положу,
І прокляну самого Бога«.

Як Іван Франко, Леся Українка, що створила «Одержиму» і сказала:

»Я знаю се, проклята, я навіки,
Бо я люблю не вмію ворогів...
В моїх очах я чую зброї брязкіт«¹³.

Належав до тих, про яких 50 років пізніше, пише ще один з одержимих — Валентин Мороз:

»Суть — у градусі емоційности, з якою людина ставиться до тієї чи іншої істини. Один просто знає це. Другий живе цим. Для одного дана істина є просто інформацією, знанням. Для другого — *откровеніє*, без якого життя втрачає сенс... Знання переростає у віру...

Одержимість — це не... науковість... Одержимість — це зовсім окрема субстанція, необхідна поряд з іншим, компонент для повноцінного духового життя«¹⁴.

Інші вожді хиталися, то хапались за можливість порозуміння із советською Росією, то шукали порятунку в спілці з протиреволуційними елементами, або просто переходили на бік большевиків чи реакції. Вони швидко втомились від бурі та огню революції, розчарувались у своєму народі, почали сумніватися, чи доріс він до державного життя. Ще інші вірили в «загірні комуни», у «світову революцію», або скотились до того, що взагалі ні в що не вірили і думали тільки про те, як втекти з цього пекла, яким тоді була Україна, із голодом, із холодом, розрухою, постійною зміною влади, терором, бандитизмом тощо.

Українські визвольні змагання закінчилися поразкою, причин якої не будемо тут аналізувати.

Україну окупували московсько-большевицькі війська. Деякий час московські большевики бавились з українськими комуністами в «українську советську державу», а потім ретельно всіх їх знищили.

Вожді виїхали, але нарід залишився і не перестав боротися. Про цю боротьбу писалося не дуже багато. Дещо можемо довідатись про цю грандіозну, багату на жертви боротьбу в моїй книзі «Боротьба за Українську Державу»¹⁵.

Тут тільки підкреслимо, що ця боротьба далі проходила під прапором Петлюри, була продовженням тих ідей, що їх він висунув як голова Української держави.

Петлюра виїхав до Варшави, потім, у грудні 1923 року, до Відня, Будапешту, Швейцарії і, нарешті, восени 1924 р., остаточно поселився в Парижі.

13) Леся Українка: «Твори в десяти томах», т. 3, Київ, 1964, стор. 130.

14) Валентин Мороз: «Серед снігів».

15) Василь Плющ: «Боротьба за Українську Державу під советською владою. Підпільні організації в Україні у 1920-1941 роках. Розгром української еліти й українського селянства». Лондон, 1973 р.

На еміграції Петлюра продовжував державну працю, створивши і очоливши Державний Центр. Зокрема він продовжував розвивати свої основні світоглядні та державницькі ідеї.

Своє світоглядне, політичне, державницьке кредо, свої думки про завдання українського народу та еміграції Симон Петлюра обґрунтував у багатьох своїх працях, що вийшли на чужині.

У наслідок короткочасного, але такого інтенсивного керівництва українськими визвольними змаганнями, державно-творчої праці, досвіду, набутого у визвольній боротьбі, Петлюра встановив у своїх працях такі головні постулати:

1. «Справа здобуття Української держави, це справа цілої нації української, а не якоїсь класи чи партії, — от через що порозуміння, согласованість усіх чинників громадських і співпраця їх є умовою, без додержання якої ми ніколи своєї мети державної не досягнемо. Цей шлях є єдиним, бо він забезпечує найменшу затрату сил, жертв, енергії, з найбільш позитивними наслідками»¹⁶.

2. «Отже пріоритет державности над партійністю, загально-національних інтересів над класовими та груповими, партійними, мусимо ми зрозуміти і відчувати, як категоричний імператив, як одну з головних умовин державного будівництва»¹⁷.

3. Про федерацію з Росією він писав, що це є ілюзорна ідея¹⁸, факт зфедерування совєтської України з Москвою називав «одним з ганебних актів нашої історії», а українців-комуністів, що підписали цей акт — називав злочинцями¹⁹.

4. При цій нагоді він нагадував непростенну зраду українських комуністів: «В переломовий момент нашої історії, коли за державне змагання нації треба було провадити військову боротьбу, ці елементи відверто або скрито стали на бік ворога і своєю розкладовою працею серед нашого народу сприяли приборканню його та пригашенню у нього духа національної відпорности»²⁰.

5. «Постулат державної незалежности України, як *«conditio sine qua non»*, повинен бути висунений, як один з центральних пунктів загальної європейської політики в справі встановлення рівноваги Європи»²¹.

6. «Наша сила в єдності, а порука успіху наших змагань у державній слухняності!» — казав Петлюра, що болуче переживав роз'єднання українських сил на чужині та взаємопоборювання. Між іншим, він писав:

16) Симон Петлюра: «Сучасна українська еміграція та її завдання». Нью-Йорк, 1956, стор. 308.

17) Там же, стор. 309.

18) Там же, стор. 322.

19) «Ловці душ». Цитую за «Симон Петлюра. Статті, листи, документи». Нью-Йорк, 1956, стор. 369.

20) «Ловці душ», «Тризуб», ч. 26-27, 1928 р. Цитую за «Симон Петлюра», стор. 369.

21) Деб'ют в Женеві, «Тризуб», ч. 4, 1925 р.

7. »В тій великій роботі, якої доконала українська інтелігенція в справі збудження національної свідомости українського народу та покликання його до чинної боротьби за власну державність, очевидно, не могло не бути помилок, часом великих, часом і трагічних по своїх наслідках. Коли підходити до оцінки цих помилок, що їх допустились і вожді нашого народу, і окремі партії політичні, з погляду історичного — то їх почасті можна визнати за неминучі і непоборимі«²².

А ось коротка оцінка минулого:

8. »Ми звичку погану засвоїли — плюгавити своїх визначних людей, не шанувати ні їхньої праці, ні самопосвяти їхньої для неї, цим — ми шкоду завдаємо самим собі, а ми маємо не так багато людей, що відповідали б усім вимогам, з якими підходити до державного чи політично-громадського діяча треба«²³.

»Слід берегти тих діячів наших, що мають сталеву волю, ясність думки, здатність до праці, тактовність в обходженні з людьми, політичну освіту, широкий масштаб у роботі і чесно ставляться до своїх обов'язків«²⁴.

Це коротка оцінка типового ставлення українського народу до своїх визначних людей та його вимог до своїх вождів.

А ось завдання еміграції, накреслені Симоном Петлюрою:

1. »Продовження визвольної боротьби і глибоке розуміння потреб нашого національно-державного руху і контактна согласована праця з тією роботою, що провадиться на Україні, ось що головним чином буде ціхувати працю еміграції за кордоном, коли вона захоче як слід виконати свій обов'язок перед рідним народом«²⁵.

»У свідомості нашого народу відбувається великий процес перегляду і ревізії тих шляхів, що ними нації до здійснення своїх державних ідеалів доходять; цей процес іде впарі з муравлиною працею: 1) консолідації національної волі, 2) усунення всього того, що зміцненню її перешкоджає, до роз'єднаности її приводить, 3) витворення реальних, дійсних, а не показних чинників державного будівництва України«²⁶.

»Все, що є морально здоровим, працездатним і національно чесним з-поміж нашої еміграції, — все мусить провадити дальшу невтомну боротьбу за наші національно-державні ідеали, за виборення незалежності державної нашого народу«²⁷.

2. Симон Петлюра дуже добре розумів потребу найтіснішого зв'язку еміграції з народом на батьківщині, знав, що там продовжується такими чи іншими формами боротьба за волю, тому писав:

»Контактна, согласована праця з тією роботою, що провадиться на Україні, є головним обов'язком еміграції«²⁸.

22) Симон Петлюра. Нью-Йорк, 1956, стор. 304.

23) Там же, стор. 304.

24) Там же, стор. 305.

25) Там же, стор. 303.

26) Там же, стор. 303.

27) Там же, стор. 314.

28) Там же, стор. 303.

Він розумів потребу критики, визнання помилок минулого, помилок у сучасній праці, і підкреслював: »Треба перевірити своє дотеперішнє поступування в справах, що тичаться будівництва Української держави і чесно поставитись до тих висновків, які логічно випливати будуть з цієї критичної роботи над собою; коли знайдеться помилка, то слід на-правити її, коли відчується фальш чи неправда, то знайти мужність визнати їх і на майбутнє уникати«²⁹.

Але він остерігав від обмежености, сектантства, роз'єднання, тенденційного гуртківства і цілком справедливо відзначав, що:

»Коли б там, на Україні Великій, відчули розбіжність політичної думки серед нашої еміграції, брак єдиної волі в праці цілого громадянства на чужині, то це боляче відчула б наша нація і гостро засудила б нас за нашу дріб'язковість та малий розум у справах великої і державної загально-національної ваги«³⁰.

Симон Петлюра в згаданій вище праці »Сучасна українська еміграція та її завдання« — накреслив також широку програму дії: тут і праця серед чужинців, зокрема активна участь в європейській пресі та журналістиці, організація виступів перед світом у справі наших державних домагань, праця наукова, зокрема серед міжнародних наукових об'єднань, вивчення мови того народу, серед якого живемо і взагалі оволодіння чужими мовами, засвоєння досягнень чужих народів у всіх галузях політики, науки, техніки, праця над створенням оригінальної літератури та організація праці в справі перекладів, праця в архівах чужих країн, організація видавництва книжок, газет та інших друкованих матеріалів для наших майбутніх національних бібліотек, опіка над студентами, праця з національними меншинами та з еміграцією сусідів України³¹ і так далі.

С. Петлюра дуже добре розумів необхідність творення міцних національних організацій в усіх країнах нашого розселення і звертав спеціальну увагу на потребу створення українських централей в Європі, США, Канаді та інших країнах світу.

Прошло понад 50 років з того часу, коли Петлюра ставив ці постулати та вимоги перед українською еміграцією, а вони і сьогодні такі актуальні, такі розумні, глибоко продумані, що варто нам всім глибоко застановитись над ними і виконувати їх. Бо говорив і писав їх великий державний муж, великий патріот своєї Батьківщини, людина великого розуму і досвіду.

Всім відомі знамениті слова Симона Петлюри: »Шлях звільнення кожної нації густо кропиться кров'ю. Нашою — так само. Кров'ю чужою і своєю. Ворожою і рідною. Кров закінчує глибокі процеси національних емоцій, усвідомлень, організаційної праці, ідеологічної творчости,

29) Там же, стор. 304.

30) Там же, стор. 313.

31) Там же, стор. 314-336.

всього того, що нація і свідомо, і іраціонально використовує для ствердження свого права на державне життя. Кров пролита для цієї величної мети не засихає. Тепло її все теплим буде в душах нації, все відіграватиме роль непокоючого, тривожного ферменту, що нагадує про нескінчене і кличе до продовження розпочатого»³².

Ми вже зазначали, що всі сучасники С. Петлюри характеризували його радше, як м'яку, добру людину, але він розумів, що без боротьби, без жертв, без крові не можна виграти нашої справи, до того такої гігантної, яку він і веде український нарід за своє існування. Він розумів добре, що герої і пролита ними кров завжди кличуть націю і окремих її членів до дальшої боротьби.

І він сам заплатив за волю своєї батьківщини власною кров'ю. 25-го травня 1926 року большевицький агент, підлий вбивця Шварцбарт, убив на вулиці Парижу Симона Петлюру. Стріляв у беззахисну людину, дві кулі вистрілив у ще стоячого на ногах Симона, три кулі вистрілив уже в лежачого, пораненого, ще дві, додаткові кулі, були скеровані, щоб бути певним, що вождя вбито.

Москва дочекалась довгожданого моменту, нарешті був убитий провідник українського народу, творець української державности, українського націоналізму, такої ненависної і страшної Москві — «петлюрівщини». Вона мала надію вбити не лише Петлюру, думала, що вбиває «петлюрівщину», що вона стріляє у серце українського народу, щоб воно перестало битись навіки.

Сім куль — по одній кулі в кожен літеру ненависного їм імені — ПЕТЛЮРА.

Але Москва помилилась.

»Стріляли в ідею, забили людину,
Забили лише її тіло слабе.
Даремні зусилля огидного чину
Велична ідея і далі живе»³³.

Справді велична ідея живе до наших днів.

Ще впродовж 1924-1925 років тривала підготовча праця для створення загально-українського визвольного руху — Спілки Визволення України (СВУ). Перші організаційні наради керівництва СВУ відбулись у грудні 1924-го та в червні 1925-го років, але широка, розгалужена її дія, що охопила десятки тисяч людей, розпочалась власне після смерті Петлюри.

На вбивство Петлюри, Україна відповіла працею широко розгалуженої визвольної організації, яка, до речі, взяла на озброєння не лише ім'я Петлюри, а також його ідеї. СВУ створено, як позапартійний загально-

32) »Симон Петлюра, Статті, листи і документи«, 1956, стор. 361.

33) Борис Лисянський: »Квітка на могилу Симона Петлюри«. (Симон Петлюра — Державний муж, Нью-Йорк, 1957, стор. 184).

український рух, до неї належали члени всіх українських партій, у тому й гетьманці, а зокрема десятки тисяч позапартійних українців. Створено СВУ на основній zasadі Петлюри: «Держава над партіями, нація над клясами».

В ній не залишилося навіть сліду захоплення соціалізмом, світовою революцією, інтернаціоналізмом. Не було ні одного прихильника федеративних ідей, було ясне гасло — «Самостійна Соборна Незалежна Українська Держава». СВУ була рухом не груповим, партійним, а загальнонародним. Помилки минулого взято до уваги і кожен член СВУ твердо знав, що: «Без власної самостійної держави, неможливі, ілюзорні політичні, економічні й соціальні реформи, що вони можливі до проведення лише за умови створення власного державного національного організму. Основою життя української нації, як і кожної іншої нації, є примат національного буття перед всіма іншими проблемами»³⁴.

Кожний член СВУ твердо знав, що не може бути «компромісів із чужою, накинutoю ззовні владою, чи її поступайками. Жодні компроміси з чужою окупаційною владою, які б позірні поступки вона не робила в національному питанні, які б соціальні блага вона не обіцяла народові, — є не припустимі, злочинні і вбивчі для нації»³⁵.

Не маємо можливості хоч би коротко зупинитися на визвольній боротьбі українського народу під московсько-більшевицькою окупацією, над досягненнями, які вона дала, над жертвами, які впали в цій боротьбі. А коштувала ця боротьба нашому народові — не тисячі, а мільйони жертв, багато, дуже багато крові. Проте вона дала наслідки, що їх відчуваємо дотепер: «Кров пролита для цієї величної мети не засихає. Тепло її все теплим буде в душі нації...»

Смерть Симона Петлюри об'єднала певною мірою і українську еміграцію. У 1926-1927 роках розпочалось об'єднання націоналістичних організацій: Групи Української Національної Молоді у Празі, Легії Українських Націоналістів у Подєбрадах і Союзу Української Національної Молоді у Львові. На конференції представників згаданих організацій у Берліні 3-7 листопада 1927 р. створено перший Провід Українських Націоналістів (ПУН) на чолі з Євгеном Коновальцем. А на першому Конгресі Українських Націоналістів у Відні, що відбувся в днях 28-го січня—3 лютого 1929 р., вже була формально утворена Організація Українських Націоналістів.

ОУН значною мірою взяла на своє озброєння ідеї Петлюри, вже як націоналіста-державника, а з бігом часу повністю визнала його як голову Української держави і національного героя. Так відповіла Батьківщина та еміграція на вбивство Петлюри. Ненависна всім ворогам «петлюрівщина» не загинула, а розквітала буйним квітом.

³⁴ Василь Плющ: «Боротьба за Українську державу під советською владою». Лондон, 1973, стор. 51.

³⁵ Там же, стор. 51.

У 1938-му році в Роттердамі впав від руки советського агента Валуха вождь українських націоналістів Євген Коновалець — продовжувач ідей Петлюри. Заплатили ціною крові за ідеї української визвольної боротьби О. Басараб, Ю. Головінський, Д. Данилишин, В. Білас, М. Колодзінський, З. Коссак, С. Гинилевич і десятки інших українських патріотів-героїв на західних областях України і на Закарпатті.

Прийшла друга світова війна. В Україні знову, не зважаючи на дуже важкі умови німецької окупації, розпочалась державнотворча праця. 30-го червня 1941 р. ОУН оголосила у Львові відновлення Української держави, створюється Державне Правління під керівництвом Ярослава Стецька, розгортається широка національна праця на всіх землях України. На це відродження обидва окупанти відповідають страшними репресіями. Падають нові жертви — Мирон Орлик, О. Теліга, Ольжич, Ростислав Волошин, Іван Климів, Дмитро Грицай, Дмитро Клячківський та сотні інших, але боротьба не припиняється.

Вже восени 1941 р. повстають перші повстанські формації, а в 1942 році повністю оформлюється славетна Українська Повстанська Армія під проводом генерала Чупринки (Романа Шухевича), яка на протязі багатьох років веде завзяту боротьбу, спочатку проти двох окупантів України — німців і москалів, а потім ставить легендарний спротив найбільшій імперії світу — т. зв. ССРСР. Створюється також Українська Головна Визвольна Рада (УГВР) — підпільний уряд України. У боротьбі паде вождь УПА ген. Т. Чупринка, але вона триває далі. Прапор волі, зрошений кров'ю Петлюри, Коновальця, Чупринки, далі гордо лопотить над Україною.

У наслідок другої світової війни у Західній Європі опинилося близько 300 тисяч нових втікачів з окупованої Москвою України, вони вливають нове життя в лави української еміграції. Відживають ідеї Симона Петлюри, відбуваються намагання об'єднати всі українські політичні сили в одному, екзильному державному центрі — Українській Національній Раді. В Україні діє підпільний уряд — Українська Головна Визвольна Рада. Револьюційна ОУН оформлює Антибольшевицький Блок Народів (АБН), початки якого виникли на Рідних Землях.

У 1957 році з рук підступного вбивці, советського агента, паде один з головних діячів УГВР Лев Ребет, а 15-го жовтня 1959 р. цей же самий московський агент — Сташинський — підступно убив Степана Бандеру, провідника ОУН, одного з найпопулярніших і найбільших вождів українського народу.

В Україні відбуваються жорстокі репресії, населення західних областей України виселяють на Сибір, до Туркестану, на Північ Росії. Мільйони українців засилають у концтабори. Здавалося, що вже все здушене, задушене, знищені всі рештки українського націоналізму. Та ворог помилився. Українські визвольні змагання продовжуються. Падають нові жертви, але Україна не капітулює перед Москвою і бореться далі.

Володимир Франчук

(* 1. 1. 1910 — † 15. 10. 1959)

У 1960-их і 1970-их роках знову чуємо могутні голоси з України. До свого народу і до нас на чужині заговорив Василь Симоненко:

»Україно! Ти для мене диво!
І нехай пливе за роком рік,
Буду, мамо, горда і вродлива,
З тебе чудуватися повік...

Ради тебе перли в душі сію,
Ради тебе мислю і творю.
Хай мовчать Америки й Росії,
Коли я з тобою говорю«.

»Коли кризь розпач випнуться надії
І загудуть на вітрі степовім,
Я тоді твоїм ім'ям радію
І сумую іменем твоїм.

...

Коли мечами злоба небо криє
І крушить твою вроду вікову,
Я тоді з твоїм ім'ям вмираю
І в твоєму імені живу«³⁶.

А далі, в наростаючому почутті:

»Народ мій є! Народ мій завжди буде!
Ніхто не перекреслить мій народ!
Поцезнуть всі перевертні й приبلуди
І орди завойовників-заброд!«³⁷

З душі поета рветься зойк:

»Уже народ — одна суцільна рана,
Уже від крові хижіє земля,
І кожного катюгу і тирана
Уже чекає зсукана петля!«

Та ось:

»Розтерзані, зацьковані, убиті
Підводяться і йдуть чинити суд...«³⁸

І, нарешті:

»О, курде (українче), бережи свої набої,
Але життя убивців не щади!
На байстрюків свавілля і розбою
Кривавим смерчем, бурєю впади!«³⁹

Він же каже нам, що:

36) Василь Симоненко: «Берег чекань», Мюнхен, 1965, стор. 146, 102.

37) Там же, стор. 104.

38) Там же, стор. 137-138.

39) Там же, стор. 159.

Роман Шухевич-Чупринка (17. 7. 1907 — † 5. 3. 1950)*

»Можеш вибирати друзів і дружину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

. . .

Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину»⁴⁰.

40) Там же, стор. 96-97.

Але Симоненко не один. Великою любов'ю до України, цілком чужими для советської ментальності ідеями і почуттями просякнені вірші Ліни Костенко та інших шести- і семидесятників:

»Все більше на землі поетів,
вірніше —
Тих, що вміють римувати:
Зайці, папуги, гнізда горобині . . .
Великий щебет, писк і цвірінчання —
Поете, вмій шукати і чекати!
Найкращий вірш ще ходить на свободі«⁴¹.

*

»Кобзарю! Знов до тебе я приходжу,
Бо ти для мене совість і закон . . .
Ти ж бачиш сам, які складні часи . . .
О! скільки стало в нашому столітті
Скалічених і безнадійних душ!«⁴²

А за ними встають вже справжні відважні борці за волю України — Валентин Мороз, Святослав Караванський, Левко Лук'яненко, який заявив: «Коли б я був єдиним українцем на світі — я й тоді б боровся за Україну». Михайло Осадчий, Євген Сверстюк, Іван Світличний, Ніна Строката-Караванська, Вячеслав Чорновіл, Василь Стус, Леонід Плещ, Микола Плахотнюк, легендарний син легендарного героя Юрій Романович Шухевич, не менш легендарний Михайло Сорока та сотки інших, про яких ми вже знаємо, як про наших національних героїв, і тисячі, десятки тисяч, яких імен не знаємо, — всі вони караються, але не каються.

Не можна не згадати тут деяких думок Валентина Мороза з його «Серед снігів»; згадуючи шестидесятників, він писав:

»І от на це холодне згарище, де вже навіть попіл давно розвіявся за вітром, прийшли шестидесятники . . . І все ж прихід їх був — епохою . . . Це був справжній подвиг: в атмосфері тотального зневір'я у щось повірити. І запалити вірою інших«⁴³.

Про те, які борці потрібні Україні, він прорік:

»Апостоли, апостоли потрібні сучасній Україні, а не ситі пристосуванці «реалітетники» з їх аргументами. Ні один духовий переворот не відбувся без апостолів. Сучасне українське відродження також неможливе без них«⁴⁴.

Про смерть борців за волю нації він пише:

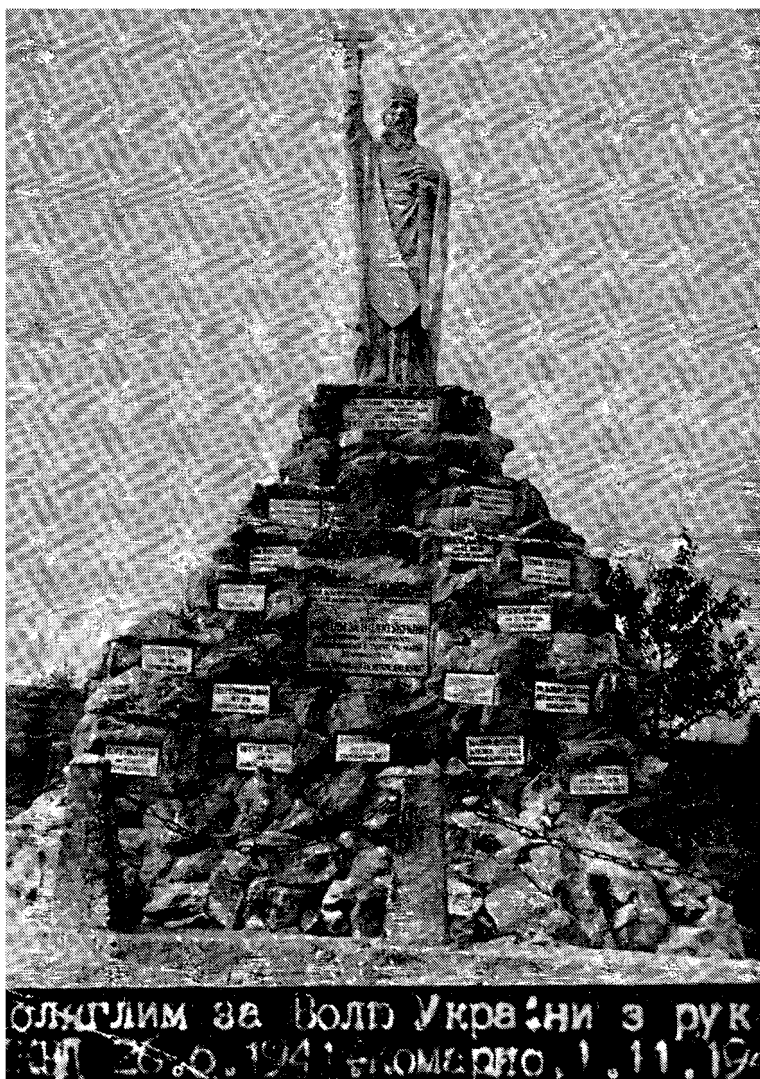
»Не всі квіти, посіяні на морозі, ростуть. Більшість гине. Але іншого виходу нема. Для нації, що сотні років живе в льодовико-

41) «Вітчизна», ч. 7, 1962. Цитую за Іваном Кошелівцем: «Панорама найновішої літератури в УРСР», Мюнхен, 1963, стор. 44-45.

42) Ліна Костенко: «Поезії», 1969, стор. 109.

43) Валентин Мороз: «Серед снігів», стор. 66.

44) Там же, стор. 71.

*Могила полеглих за волю України в Комарні,
зруйнована московськими вандалами 1945 року.*

вому періоді, в умовах постійної зими, — це єдиний вихід: «буду сіяти квіти на морозі». Та й сама Україна — це квітка, що виросла серед снігів... Для нас вже стало традиційним нарікати на свою слабкість. Насправді ж, Україна показала унікальний приклад сили. Інші народи в наших умовах давно б зникли»⁴⁵.

А ось які діячі нам потрібні:

«Українське відродження потребує людей нової якості, аристократії духу... Найбільше лихо України в тому, що постійні лихоліття зробили з нас націю плебейв. А будівничі, елітарні якості може мати тільки аристократ»⁴⁶.

Всі кращі сини й дочки нашого народу далі несуть несплямлені прапори України. Несуть у майбутнє прапори наших великих князів, гетьманів, прапори загинутих у визвольних змаганнях 1917-1921 років, прапори українських повстанців 1921-1925 років, прапори УВО, ОУН, СВУ, СУМ, прапори загинутих під час голоду 1933 року, загинутих у концтаборах у 1921-1941 роках, прапори безсмертної УПА.

Вони несуть прапори наших національних Провідників-Героїв, як втілення безперервного змагання за волю України, за волю і долю українського народу, за Українську Самостійну Соборну Державу.

Скільки поразок ми мали в минулому? Скільки впало жертв в безперервній жорстокій боротьбі? Скільки пролилось української крові? Скільки проливається її тепер? А все ж ми непереможні, все стоїмо під згаданими синьо-жовтими невмирущими прапорами України, під прапорами Симона Петлюри, Євгена Коновальця, Степана Бандери, Шухевича-Чупринки, і ми переможемо. І за Симоненком, разом з усім українським народом повторяємо: «Народ мій є, народ мій завжди буде, ніхто не перекреслить мій народ!»

ЛІТЕРАТУРА

1. Винниченко Володимир: «Відродження нації». Відень, 1920.
2. Вільшенко Я.: «Жертви московського терору в Україні (1970-1973)». «Визвольний Шлях», ч. 3-4, за 1974 р. Лондон.
3. Desroches A.: «Le problème ukrainien et Simon Petlura.» Le Feu et le cendre. Paris, 1962.
4. Документи судової помилки. Париж, 1958 р.
5. «Documents de Simon Petlura á Paris». Paris, 1927.
6. Дорошенко Дмитро: «Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920)», Мюнхен, 1969 р.
7. Дорошенко Дмитро: «Історія України, 1917-1923», томи 1-2. Ужгород, 1930-1932. Друге видання — Нью-Йорк, 1954 р.
8. «En notre â me conscience — la verite sur Simon Petlura». Paris, 1958.
9. «Збірник Пам'яті Симона Петлюри (1879-1926)», Прага, 1930 р.
10. «Збірник ОУН, 1929-1954». На чужині, 1955 р.
11. Зеленко П.: «Симон Петлюра (Матеріали для бібліографічного показника)». Париж, 1939 р.
12. Іванис Василь: «Симон Петлюра — Президент України, 1879-1926». Торонто, 1952 р.

45) Там же, стор. 69.

46) Там же, стор. 76.

13. Ковалевський Микола (Kowalewskyj Mykola): "Staatsoberhaupt und Oberbefehlshaber Symon Petlura". У збірнику: "Russischer Kolonialismus in der Ukraine. Berichte und Dokumente". München, 1962.
14. Костенко Ліна: »Поезії. Вальтмор—Париж—Торонто, 1969 р.
15. Кошелівець Іван: »Панорама найновішої літератури в УРСР«, Мюнхен, 1963 р.
16. Лебідь Микола: »Українська Повстанська Армія«, Мюнхен, 1946 р.
17. Lewytskyj Boris: "Politische Opposition in der Sowjetunion". München, 1960-1972.
18. Лівницький Микола: »Перспективи української визвольної політики«. Нью-Йорк, 1965 р.
19. Лотоцький Олександр: »Симон Петлюра«. Варшава, 1936 р.
20. Лотоцький Олександр: »Симон Петлюра, як політик і державний муж«. Париж—Лондон, 1951 р.
21. Лотоцький Олександр: »Сторінки минулого«, томи 1-3. Варшава, 1932-1934 р.
22. Мазепа Ісаак: »Україна в огні і бурі революції«. Новий Ульм, 1950-1951 р.
23. Мірчук Петро: »Нарис Історії ОУН«. Мюнхен—Лондон—Нью-Йорк, 1968.
24. Мірчук Петро: »Українська Повстанська Армія, 1942-1952«, Мюнхен, 1953 р.
25. Микулін Андрій: »Концентраційні табори в Советському Союзі«, 1958.
26. Мороз Валентин: »Серед снігів«. »Сучасність«, ч. 3/123, Мюнхен, 1971 р.
27. Moroz Valentyn: "Among the Snows". London, 1971.
28. Moroz Valentyn: "A Chronicle of Resistance in Ukraine". New-York, 1971.
29. »Московські вбивці Вандери перед судом«. Збірка матеріалів за редакцією Данила Чайковського. Мюнхен, 1965 р.
30. Наддніпрянець Володимир: »Українські націонал-комуністи«. Мюнхен, 1956.
31. Осадчий Михайло: »Вільмо«. Лондон, 1972.
32. Петлюра Симон: »Статті, листи, документи«. Нью-Йорк, 1956.
33. »Петлюра Симон — державний муж«. Нью-Йорк, 1957 р.
34. Плющ Василь: »Боротьба за Українську Державу під советською владою. (Підпільні українські організації в Україні у 1920-1941 роках. Розгром української еліти й українського селянства)«. Лондон, 1973 р.
35. Плющ Василь: »Правда про хвилювизм«. Мюнхен, 1952 р.
36. "Russischer Kolonialismus in der Ukraine. Berichte und Dokumente". München, 1962.
37. »Симон Петлюра в молодості«. Збірник споминів під редакцією А. Жука. Львів, 1936 р.
38. Симоненко Василь: »Верег чекань«, Мюнхен, 1965 р.
39. Стецько Ярослав: »30 червня 1941 р.«, Торонто, 1967 р.
40. Христюк Павло: »Замітки й матеріали до історії української революції, 1917-1920 рр.«, томи 1-3. Відень, 1921-1922 р.
41. Чорновіл Вячеслав: »Лихо від розуму«. Париж, 1967 р.
42. Chornovil Vyacheslav: "The Chornovil Papers". New-York, 1968.
43. Шаповал Микита: »Щоденник«, том 1-2. Нью-Йорк, 1953 р.
44. Яковлев Ворис: »Концентрационные лагеря в СССР«. Мюнхен, 1955 р.

Крім цього для статті використано власний архів автора, майже всю літературу про визвольні змагання 1917-1921 рр., про дію підпільних організацій в УРСР, працю УВО, ОУН та інших українських партій на західних областях України та на еміграції, а також матеріали про діяльність державного Центру УНР в екзилі.

У 45-РІЧЧЯ РОЗГРОМУ СВУ-СУМ

ПРОЦЕС НАД СВУ-СУМ В УКРАЇНІ

Після поразки Визвольних змагань України в 1917-20 рр., Москва, перефарбована нашвидку Леніном з білої на червону, після трьох інвазійних війн проти відновленої Української держави (УНР), таки принесла «советську власть» в Україну на кінцях багнетів полчищ Муравйова. Але в Україні ще довгий час тривав процес національного відродження. Хоч окупаційна влада мала свої колоніальні плани супроти України, тоді вже т. зв. Української ССР, передова інтелігенція, свідоме селянство і частина незбаламученого комуністами українського робітництва та військовиків діяли всупереч настановам і вказівкам Москви. У лісах ще кілька років оперували значні національні повстанські загони і народ чекав повернення армії Симона Петлюри; національна інтелігенція не здавала своїх позицій і за нових обставин, планувала й підготовляла дальшу боротьбу за визволення втраченої Української Самостійної Соборної Держави.

У 1924 році в центрі мозку України — Всеукраїнській Академії Наук у Києві (ВАН) — сконцентрувалися визначні науковці й культурні діячі, які в грудні місяці, на чолі з академіком Сергієм Єфремовим, створили нелегальну, антимосковську й антибольшевицьку Спілку Визволення України (СВУ), а трохи згодом, спільно із студентом-націоналістом Миколою Павлушковим та іншими — і Спілку Української Молоді (СУМ).

До СВУ належали такі визначні науковці (крім літературознавця Сергія Єфремова), як проф. В. Дурдуківський, академік К. Воблій, академік Агатангел Кримський — знавець кількох десятків мов, поет і перекладач, визначний науковець світової мірки О. Гермайзе й багато інших.

СВУ мала також багато прихильників, хоч не всі із них були втаємничені в існування підпільної організації. Якщо відома письменниця і громадська діячка Людмила Старицька-Черняхівська (авторка відомої драми «Гетьман Дорошенко») була в складі проводу СВУ, то, наприклад, поет і перекладач, літературознавець Микола Зеров формально до СВУ не належав, як і письменник-прозаїк Михайло Івченко. Однак, їх також судили на процесі СВУ, що відбувся в Харкові 45 років тому (в тогочасній «столиці» України, «столиці» на московську вимогу).

Спілка Визволення України, як і Спілка Української Молоді — категорично відкидала компроміси з окупаційною московсько-большевиць-

кою владою, готували українську молодь, переважно студентство, до нових національно-визвольних змагань, через проф. В. Чехівського утримувала тісний зв'язок з Українською Автокефальною Православною Церквою (УАПЦ) Митрополита-мученика Василя Липківського, в якій було запроваджено українську живу мову на Богослуженнях і в хорах. Вона ж сприяла і національному вихованню мільйонів вірних. Через своїх представників, СВУ майже повністю контролювала справи в таких видавництвах, як «Слово», «Книгоспілка», «Рух», «Сяйво», що випускали багатомільйоновими накладками твори українських класиків та перекладні твори закордонної літератури, в тому й присвячені національно-визвольній боротьбі інших народів проти зайд-окупантів («Тіль Уленшпігель», повісті про італійського героя Гарібальді та інші). СВУ протиставилась марксо-ленінській спекуляції про т. зв. боротьбу класів, кинувши гасло: «Держава — понад партіями, нація — понад класами!»

Але московсько-большевицька окупантська влада викрила нелегальні СВУ і СУМ. Спершу відбулися арешти в Києві, у Всеукраїнській Академії Наук, а на весні 1929 року — по всій Україні. Москва заарештувала не лише членів тих обидвох організацій, а й прихильників та імовірних, можливих, прихильників. Проте, тоді ще не було сучасного «правосуддя», типу суду над нескореним Валентином Морозом, — Москва тоді ще не наважувалася судити всіх підряд за зачиненими дверима. Щоб залякати народ, Харківський процес СВУ-СУМ був широко розреklamований, і хоч там судили тільки 45 осіб, — процес, насправді, відбувався над усім українським народом. Перший вирок московського суду в Харкові: 12 обвинувачених, у тому й академік Сергій Єфремов, мали бути розстріляні (згодом цю кару замінено на досмертне ув'язнення — практично, хоч у вирощі стояло «від 8 до 10 років тюрми»; крім одного, ніхто із підсудних уже не вернувся додому). Москва вдалася вже тоді, в 1930 році, до метод залякування України і винищування навіть неповинних, використавши нагоду й зліквідувавши брутальною силою УАПЦ, розгромивши багато українських установ, примусивши фізично чи духовотворчо замовкнути до 200 українських письменників... Вона діяла проти українців українськими ж руками: після процесу нарком освіти т. зв. УССР М. Скрипник і прокурор П. Любченко безжально винищували українську еліту, доки докотилися до власного самознищення.

Спілку Визволення України і Спілку Української Молоді відновлено за кордоном після другої світової війни, і вони вносять свій важливий вклад у справу боротьби проти колоніального московсько-большевицького режиму в Україні. Геройська боротьба УВО на чолі з полк. Євгеном Коновальцем, співробітником Головного отамана Симона Петлюри, і ще більш безоглядна боротьба проти окупанта ОУН під проводом Степана Бандери; збройна боротьба УПА під командуванням ген.-хор. Т. Чупринки-Шухевича, масові повстання в московсько-большевицьких

концтаборах, інспіровані українськими націоналістами в першу чергу, прихід в українську літературу й політику поета-шестидесятника Василя Симоненка та багатьох інших Нескорених в Україні, потім прихід «семидесятників» і найновіший прояв Нескореної України — діяльність «Самвидавників» з їх головним пресовим органом «Український Вісник», а за кордоном активні виступи Організацій УСВФронту, масові виступи сумівської багатотисячної молоді в обороні прав України на волю і державність, — все це свідчить, що Спілка Визволення України та Спілка Української Молоді діяли на Рідній Землі не даремно і жертви їхніх проводів та масового членства не були даремно пролитою кров'ю.

Загинувши з руки Москви, вони залишили новим поколінням українців живі заповіді: «Держава — над партіями, нація — над класами!», та сумівське гасло — «Бог і Україна!»

Вшановуючи пам'ять полеглих членів СБУ і СУМ-у в 45-річчя Харківського процесу, публікуємо тут уривок із стенографічного радіо-запису з самого процесу. Запис відбувався у Львові з Харківського радіо й був опублікований у часописі «Новий час». Публікуємо із збереженого уривку, з числа 33, з 21 березня 1930 р. (на витинці помилково зазначено рік 1933).

Звертаємо увагу читачів на той факт, що навіть висловлювання «жально» одного з підсудних, заява його наприкінці процесу, що він «перейшов певну еволюцію в напрямі радянофільським» — не врятували підсудного письменника Івченка від заслання й фізичної ліквідації. Така безоглядна і безжальна принциповість Москви у боротьбі проти України викликала й буде викликати надалі відповідне, гідне ставлення чесних українців і українок до запеклого ворога України та інших поневолених народів у нашому XX сторіччі — в час розвалу імперій і могутнього крокування націоналізму по земній кулі.

«ПО НАКАЗУ ІЗ МОСКВИ» — «СБУ ПЕРЕД ЧЕРВОНИМ СУДОМ»
(*Стенографічний запис*)

«Дуже нерегулярна доставка радянських газет спричинює те, що ми не в силі заспокоїти загального заінтересування, яке виявляє українська громадськість по цей бік ризької лінії до Харківського процесу. Одинокий шлях, це радіо. Та й у тому випадку насовуються для нас труднощі.

Львівська радіова станція так перешкоджає у відборі Харківської стації, що можна уловити тільки фрагменти процесу. Тому наші інформації далеко неповні, але ради на це не знаходимо.

Що торкається звідомлень в комуністичних газетах, то подавані вони наскрізь тенденційно і ті інформації треба пересівати крізь дуже густе сито.

Загальне враження

Судячи з дотеперішніх зізнань оскаржених, «Спілка Визволення України» була організацією, незвичайно солідно поставленою, а своїми впливами охоплювала поважну територію України. Центр, як вже відомо, був у Києві. Філії СВУ були в Одесі, Дніпропетровському (Катеринославі), Вінниці, Полтаві, Чернігові і Миколаєві. СВУ мала своїх членів в різних радянських установах, в Академії Наук, школах, видавництвах, кооперації і, врешті, в Автокефальній Церкві. Всі члени працювали для однієї мети, якій на ім'я: *Визволення України*.

Коли взяти до уваги большевицький режим, що спирається на провокації і терорі — не можна не схилити голови перед *великими патріотами*, що, не зважаючи на небезпеку, навіть будучи певними, що швидше чи пізніше їхня діяльність виявиться — все таки працювали.

Пародія суду

Суд, перед яким стали «визволені», не можна назвати інакше, як пародією суду. Треба прислухатися до питань оборонців, щоб зрозуміти увесь цинізм суду. Оборонці, призначені владою (з уряду), є, властиво, побіч державного і громадського прокурора, 3-ма прокурорами. Їх питання деколи більш цинічні, ніж прокурорів, і звичайно змагають до того, щоб «засипати» своїх клієнтів.

Процесові, крім тисячної безпосередньої публіки, прислухуються й тисячі радіослухачів. Для того відповідно пристосована й режисерія процесу. Запити суддів, прокурорів і оборонців звичайно націховані цинізмом і мають за мету викликати спеціальний посмак. Все ж, завдяки гідному становищу деяких підсудних, ідею визволення України червоним режисерам не так легко скомпромітувати.

Дальші зізнання

Підсудний Ніковський

Після Єфремова зізнавав другий підсудний, головний аранжер СВУ Ніковський. Ніковський до війни був редактором київської «Ради» і відіграв визначну ролю в відродженні української нації. Політично він належить до партії соц.-федералістів і з її рамени займав під час війни відповідальні пости. Між іншим, був міністром закордонних справ. Ніковський це один, вже з нечисленних тепер, членів старої гвардії.

Ліквідація української державности викинула на еміграцію й Ніковського. В 1924 році він вернувся до Києва. Однак своїх поглядів не відрікся і далі починає працювати на рідному ґрунті в ім'я визволення України. Замешкав він у Єфремова, і обидва на спілку покликають до життя СВУ. Ніковський організує філії СВУ, між іншим, в Одесі.

На запитання прокурора, хто відіграв в СВУ більшу ролю — він чи Єфремов, Ніковський відповідає: — Поділимося.

В. Чехівський

Далі зізнавав В. Чехівський, голова Всеукраїнської Церковної (Автокефальної) Ради, тепер владою розв'язаної.

Голова суду Приходько: — Ви були членом Петлюрівського уряду?

Чехівський: — Я був не в петлюрівському уряді, я був прем'єр-міністром в уряді Української Народної Республіки. (На залі сміх і крик).

Чехівський відповідає з незвичайною гідністю. На глузування суддів і прокурорів над релігією, В. Чехівський заявив:

— Ніхто не в силі вбити в людині релігійних почуттів. Я боровся і буду боротися проти безбожників.

(За »Ділом«). З черги зізнає брат Володимира Микола Чехівський, священник Автокефальної Церкви. Він нічого нового до розправи не вносить.

Підсудний Товкач з Полтави був головою філії СВУ в Полтаві. Він стояв на становищі, що національні елементи мусять організуватися на місцях, щоб перейняти владу по большевиках, які, на його думку, заломлюються. На еміграцію, на думку Товкача, не можна розраховувати, бо вона розсварена і не представляє ніякої сили.

Незвичайно цікавими були зізнання підсудного Павлушкова, студента, голови Союзу Української Молоді, і проф. Гермайзе (18 березня). На запит прокурора, яку форму влади хотіли вони запровадити, Павлушков відповів:

— Виборний гетьман із військовою диктатурою.

Далі Павлушков стверджує, що серед студентства Народних Інститутів було багато симпатиків СУМ-у.

Гермайзе заявляє, що повстання СВУ приготувляла проти Москви. Радянська влада окупаційна.

Прокурор: — Таж ради вибирає сам нарід.

Гермайзе: — Але по наказу з Москви.

Далі обвинувачений зізнає, що українська національна влада, яка на думку СВУ мала прийти по большевиках, не була б буржуазною. Вона зберегла б 8-годинний день праці та інші користі для робітництва. На землю привернено б приватну власність до 50 десятин.

Студент Матушевський (зізнає 19-го березня) признається, що належав до СУМ. СУМ підлягала СВУ. Матушевський заявив, що на чолі СВУ стоїть Єфремов. Між молоддю Єфремов тішився таким авторитетом, що саме його ім'я вистачало, щоб студенти вступали до СУМ.

Прокурор: — Якими способами ви думали здобути владу?

Матушевський: — Через організацію селянства та інтелігенції і шляхом терору.

Прокурор Любченко: — Як ви дивилися на такого бандита, як Ангел, з яким Єфремов мав контакт?

Матушевський: — Я Ангела не можу вважати бандитом, бо це був повстанець, що боровся за самостійну Україну. Я не перечу, що в Україні є бандити, але ті, що боролися за самостійну Україну, для мене не бандити.

Любченко: — Як ви ставились до Петлюри?

Матушевський: — Ми вважали Петлюру за національного героя, який стремів до самостійної України.

Розправа 20-го березня
(Редакційне радіо)

Розправа почалася о год. 4-й переслуханням підсудного *Михайла Івченка*, письменника. Він колишній член Старої Громади, соц.-революціонер. Єфремов у своїй історії українського письменства ставиться до його літературної творчості досить критично.

Прокурор: — Чи ви читали критику Єфремова? (відчитує деякі місця). І ви могли після того зійтися з Єфремовим в одній організації?

Івченко: — Критика не має нічого з тим спільного.

Прокурор: — Чого ви вступали до СВУ і якої України ви хотіли?

Івченко: — Самостійної України, щось подібного як УНР.

Любченко: — Чому і коли ви вступили до СВУ?

Івченко: — В січні 1927 року. Я відчував горе осередку, серед якого жив.

Далі Любченко цитує уривки з його оповідання («Землі дзвонять»), і доказує, що Івченко в своїх творах пропагував ідеї СВУ.

Голова суду Приходько: — Визнаєте, що ви в своїх творах проводили ідеї СВУ?

Івченко: — Стверджую, що в них є моменти націоналістичні.

Приходько: — Де ви читали свої твори?

Івченко: — В бібліотечній залі Академії Наук.

Приходько: — Чому?

Івченко: — Звичність автора до певної обстановки, бажання почути критику певнішу, як де-інде, і там був найкращий ґрунт для пропагування моїх ідей.

Приходько: — Чи не шукали ви апробати для своїх творів у керманців СВУ?

Івченко: — Ні, але мої рукописи читав Єфремов.

Далі Івченко на запити стверджує, що він належав до п'ятки, на чолі якої стояла *Старицька-Черняхівська*. У неї відбувалися вечірки, присвячені різним нагодам, як пам'яті Петлюри, 10-літтю Центральної Ради, Мазепі і т. п. На вечірки сходилось коло 15 осіб. Івченкова співучасть в СВУ обмежувалася тільки тим, що його ідеологічні підстави сходились із СВУ. Із-за браку часу, він часто пропускав сходини.

Наприкінці Івченко стверджує, що він перейшов певну еволюцію в напрямі радянофільським, чого доказом є його останній твір «Робітні сили».

Висловлює «жаль» за свої вчинки і патетично закінчує закликом до письменників, щоб вони стали на радянську платформу, бо він переконався, як все таки культуру можна творити тільки під проводом «... комуністичної партії».

Свідок Зеров

Микола Зеров, поет (неоклясик), проф. Київського Інституту Народної Освіти (ІНО), покликаний як свідок у справі писань Івченка і Старицької.

Голова суду: — Розповідайте, що вам відомо.

Зеров: — Краще давайте питання.

На запити Зеров відповідає, що літературна позиція Івченка була компромісова і широко розводиться над літературною сторінкою.

Голова суду: — Нас цікавить політичний бік справи, контрреволюційність його творів.

Зеров: — В писаннях Івченка я нічого антирадянського не бачу.

Любченко: — А ми вже з Івченком усталили, що його твори були пропагандою СВУ.

Зеров широко аргументує свої погляди і вкінці стверджує, що Івченко хотів повернути колесо історії взад.

Любченко: — Ми це знаємо, але чи це не називається контрреволюцією?

Зеров: — Якщо ви так кажете, то я з цим погоджуюся (нехай би не погодився! — примітка складача).

Прокурор Ахматов: — А який ваш погляд на Старицьку?

Зеров: — Старицька відіграла позитивну ролю в 1890-их роках, головню перекладами з чужих мов. Пізнішу її діяльність оцінюю негативно.

Підсудний Моргуліс

Він сам колишній адвокат, в Україну приїхав щойно в 1917 році з Петрограду. Належав до партії с-ф-ів. За Директорії був губернським комісаром Києва, потім секретарем Винниченка. За радянської влади працював у кооперативних установах, потім був юрисконсультom в Академії Наук.

Голова суду: — Що ви робили, як губерніяльний комісар?

Моргуліс: — Нічого, бо вся влада була в руках Коновальця.

Голова суду: — Коли ви вступили до СВУ?

Моргуліс: — На весні 1927 року.

Голова суду: — Що то була СВУ?

Моргуліс: — Це організація, яка мала приготувити апарат на усіх ділянках на випадок упадку большевиків.

Моргуліс брав участь в вечірках у Старицької, але все «випадково».

Оборонець: — Чи ви знали, що має відбутися вечірка, присвячена пам'яті Петлюри?

Моргуліс: — Ні, довідався щойно на місці.

Оборонець: — А ви вставали для вшанування пам'яті Петлюри?

Моргуліс: — Вставали інші, то й я вставав...

(Цитовано за львівським «Новим часом», ч. 33,
1930 рік, з поправками правописного характеру)

Судовий процес у Харкові закінчився 17-го квітня, через два дні був оголошений вирок 45 підсудним: 12 осіб засудили на кару смерти, яку потім замінено багаторічним ув'язненням, інших на менші терміни. З усіх 45 підсудних тільки один залишився між живими. Тисячі заарештованих у зв'язку з процесом СВУ-СУМ загинули без суду в концтаборах і в'язницях СРСР.

Московська коса скосила чимале українське жниво і, здавалося, остаточно «дожинала» Україну штучно викликаним, запланованим у Москві, голодом у 1932-33 роках.

У нашому сторіччі вже немає місця для колоній навіть в Африці — не буде невдовзі місця й для колоніальної Москви у Європі й Азії. Значну роль в цьому могутньому визвольно-самостійницькому процесі відіграють гасла засновників і членів СВУ та СУМ, пам'ять яких нині вшановуємо. І гасла ці й сьогодні нас зобов'язують: «Держава над партиями, нація — над клясами!», «Бог і Україна!»

Коментар Леоніда ПОЛТАВИ

ЧИТАЙТЕ!

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

ПОШИРЮЙТЕ!

Суспільно-політичний тижневик

ГОМІН УКРАЇНИ

Видає Видавнича Спілка «Гомін України» з обм. порукою в Торонті, 140 Bathurst St., Канада.

«ГОМІН УКРАЇНИ» — заступає позиції революційно-визвольної боротьби і наголошує потребу усунення з нашого національного світогляду ворожих ідей та шкідливих впливів на справу визволення.

«ГОМІН УКРАЇНИ» — подає вісті з життя українців в Канаді і цілому світі, а зокрема найновіші вісті з життя в Україні.

«ГОМІН УКРАЇНИ» — містить сторінки літератури і мистецтва, молоді, жіночих об'єднань, спорту і т. д.

«ГОМІН УКРАЇНИ» — містить оголошення, реклями підприємств, помагає в розшуках рідних і знайомих.

Передплату у Великій Британії приймає:

Українська Видавнича Спілка
200, Liverpool Road, London, N.1. 1LF

ІЗ СКРИЖАЛІВ ПРОРОКА

о. Василь М. ПЕТРУК

БЕЗСМЕРТНИЙ ГЕНІЙ

(Продовження, 7)

Х

Тарас Шевченко не тільки великий український поет, геній поетичного слова, а й великий знавець душі свого народу, його звичаїв, обичаїв, привичок, особливої прив'язаності до рідної землі. Він же — художній майстер у змальовуванні чудових українських сіл, що ховалися в морі зелені вишневих садків. Шевченкова спостережливість настільки прониклива і всебічна, що у своїй поезії він не поминув ні однієї ділянки життя українського народу, над якою не пронеслася б його буревійна пісня, не продзвеніли б звуки арфи широкої і просторої України. У Шевченковій поетичній творчості, в кожному його вірші й поемі, з усією яскравістю відбилася стихія України та її народу. Не поминув Шевченко і релігійних моментів, релігійного почуття і переживання українського народу. Він добре знав про побожність українського селянина, його глибоку віру в Бога і прив'язаність до неї. Вся Україна була прикрашена на Божу честь чудовими, пишними святинями, розкішними й багатими церквами, почавши від Святої Софії в Києві і кінчаючи Святим Юром у Львові. Віра в Бога і релігійні почування, їх активні вияви, нерозривно були зв'язані з національним почуттям, що творили одну завершену цілість скарбів українського народу. Всі оці духово-релігійні моменти, їх величезне значення в житті народу, Шевченко пов'язав в один вінок з історичними періодами, надавши їм всеохоплююче і всенаціональне значення. Ні один з українських письменників і поетів не спромігся піднятися до таких висот вияву духовості українського народу, як Шевченко. Ще з молодих років у ньому прокинувся дух Велетня, дух Прометея, дух Месника свого народу. Силою нестримного гурагану він розчинив брами пекла російської імперії і на весь голос прогремів:

»Схаменіться! Будьте люди!
Бо лихо вам буде!«

Пройшовши всі митарства, муки і терпіння, підземелля пекла здичавілої імперії коронованих тиранів, побачивши їх трони, що плавали на

морі пролитих сліз і крові, він своїм прометеївським вогнем запалив душі й серця »рабів незрячих«, спрямувавши їх зір туди, де сходить сонце волі, де воскресають мертві, щоб жили живі і були щасливі народжені.

Ось тому Шевченко став таким великим, близьким і рідним всьому українському народові. Він найбільший і найвизначніший в історії української літератури, незрівняний український національний поет. До кінця свого життя не відрікся своїх ідей, свого народу, не проміняв їх за московську »сочевицю«, не пішов по ласку до »владсть імущих«, відмовився від блиску, з якого спливали сльози і кров. Шевченкова постать, ніби постать білосніжного Христа, що закликав до себе »всіх бідних і струджених, щоб їх потішити«.

Шевченкова молитва — це молитва праведної душі. Молитва блаженних, що бунтуються проти насильства і несправедливості, але коряться перед Божим Маєстатом, перед Божими законами:

»Благо тому, кого Господь
Карає між нами, —
Не допуска, поки злomu
Ізриється яма.
Господь любить свої люди,
Любить, не оставить,
Дожидає, поки правда
Перед ними стане!«

Шевченко не любив і не зносив московської »казьонщини«, не любив і »казьонного« московського християнства, московської церкви, що в імені Христа і Його науки допомагала катам, батюшкам-царям, розпинати його Україну. Істину глибокої віри Шевченко носив у своїй душі, під своїм серцем, і в хвилинах найбільшого потрясіння, конфліктів із темними силами московської чорної реакції, Шевченко молився своєму Богові та дякував Йому тихою молитвою за все, що Він йому посилав:

»Хто б спас мене од лукавих
І діющих злая?
Як би не Бог поміг мені,
То душа б живая
Во тьмі ада потонула,
Проклялась на світі«.

В безпосередньому зверненні Шевченко виявляє свою вдячність Богові, що в час усіх митарств, пекельних мук і страждань, Він дав йому силу пережити свій хресний шлях:

»Ти, Господи, помагаш
По землі ходити,
Ти радуєш мою душу
І серце вчаруєш;

І прибуде Твоя воля, —
І труд Твій не всує:
Вловлять душу праведничу,
Кров добру осудять.
Мені Господь пристанище,
Заступником буде».

Далі його молитва переходить у пророцтво, у візію, що згідна з Божою волею, із правдою святою:

»І воздасть їм за діла їх
Криваві, лукаві,
Погубить їх, і їх слава
Стане їм в неславу».

Свою власну долю, всі свої переживання і свою віру, Шевченко пов'язує з вірою і долею українського народу, що так само, як і він, молиться, вірить і надіється на спасіння, на рятунок-визволення з-під влади сатрапів. Шевченкова віра непереможна, вона стає запорукою, що з Божою поміччю його народ стане колись вільним:

»Отак братів благих своїх
Господь не забуде —
Воцариться в дому тихім,
В сім'ї тій великій,
І пошле їм добру долю
Од віка до віка».

Шевченка можна порівняти до біблійних пророків, що проповідували юдеям Божу правду і Його справедливість. Тому він стягнув на себе гнів царів і «батьошок» російської православної церкви, що проповідувала не світло царства Христового, створеного для вільної людини, а тьму пекла і рабства обездолених людей. Шевченкові ідеї волі й правди глибоко западали в душу українського народу і визрівали на життєдайний плід, що ставав духовою поживою цілої української нації. Хто споживає овочі цього дерева, той не може відійти і покинути свій народ, свою націю, як не може покинути своєї ниви сіяч, що переорав і засіяв обліг, зарослий чужим бур'яном. Хто забуває Шевченка, той забуває і свою батьківщину-Україну, свій народ. Шевченка і український народ не можна забути, або відійти від них, покинути їх. Їх можна тільки зрадити, втекти, сховатися від них у гущі чужих людей, але й там Шевченків дух не дасть йому спокою, буде нагадувати, «хто він, чиїх батьків» і до якого народу належить.

Біблійна символіка «плачу юдеїв на Вавилонських ріках», куди їх вивів після зруйнування Єрусалиму вавилонський цар Навуходоноссер у 586 році до Р. Х., глибоко відбилася на поетичному мисленні Шевченка. На полотні плачу «на Вавилонських ріках» він сльозами поневоленого українського народу вишив жакливу дійсність, зобразив черству душу

московських тиранів, що знають і визнають тільки брутальну силу, на якій тримається їхнє царство:

»На ріках круг Вавилона,
Під вербами в полі,
Сиділи ми і плакали
В далекій неволі,
І на вербах повішали
Органи глухії,
І нам стали сміятися
Едомляни злії:
— »Розкажіть нам пісню вашу:
Може, й ми заплачем;
Або нашу заспівайте,
Невольники наші!«

»Едомляни злії« — втілення москалів, глухих на пісню волі. Вони народилися рабами, виростили в »общинах«, гнули свої спини під царським кнутом, ще й гордилися тим, що удостоїлися такої ласки з руки »батьюшки-царя«. Вони й радять своїм невольникам заспівати їм »пісню нашу«, на що поет відповідає:

»— Якої ж ми заспівает
На чужому полі?
Не співають веселої
В далекій неволі.
І коли тебе забуду,
Ієрусалиме, —
Забвен буду, покинутий,
Рабом на чужині!«

Оспівувати тирана піснею свого народу, прославляти його тоді, коли він закував у кайдани Україну і поневолив її народ, це означає визнати »його власть« над собою, а себе рабом, »погноем отечества чужого«, »гряззю Москви«. Та не таким був Шевченко, його душа бунтувалася, вона навіть у неволі почувала себе вільною. В очах поета майорів український Єрусалим — золотoverхий Київ, »стольний древний град« володарів »землі руської«, столиця козацької республіки, яку Шевченко оспівував із почуттям найчистішої любові. Навіть із далекої чужини, із заслання, крізь стіну густих туманів і засніженого простору, його орлиний зір направлявся туди, де спочивав прах його великих предків, де в синіх степах майоріли могили лицарів козацьких, що вістрями шабелів і списів, кров'ю ворожою і своєю, писали історію українського народу, творили героїчну його добу. Ось такі кришталіно-чисті почуття переливались у душі »чужинця на ворожій землі« і палахкотіли ненавистю до неї та любов'ю до рідного українського степового чорнозему. Україна прикувала до себе серце і душу поета. Він ніколи не мислив про своє особисте щастя, ніколи не думав про свої особисті життєві блага, але за волю і долю України був готовий »згинутися на місці, погубити свою власну душу«, щоб тільки його народ був вільним і щасливим.

Блаженні почуття глибоко вкоренились у душі поета, у його серці, він ними жив, молився і проклинав, вірив і надіявся.

»І язик мій оніміє,
Висохне лукавий,
Як забуду пом'янути
Тебе, наша славо!«

Такої мови боялися не тільки Шевченкові вороги, а навіть і його «незрячі» земляки. Вони із переляком втікали від нього, затуляли вуха, щоб не чути його мови, його голосу, його пророкування, що віщували неминучу бурю над тихими, приспаними плесами спокійних українських озер. Тому Шевченко все більше ставав ближчим для тих, у жилах яких ще пульсувала козацька кров, і все далшим для тих, що прагнули тільки спокою, мирного життя, хай і в неволі.

Сам же Шевченко не втікав від злощасної дійсности, не ховався від неї, не міняв ні своєї життєвої філософії, ні своїх ідеалів на ласку тиранів. Свідомо йшов назустріч своїй Голготі, пив гірку чашу терпіння разом із своїм народом. Він знав і вірив, що хто не забуває Бога і його правд, того і Бог не забуде, не покине на поталу тих, що «правдою торгують». Хто вірить і надіється на Бога, того Бог сторицею нагородить:

»І Господь наш вас пом'яне,
Едомські діти,
Як кричали ви: »Руйнуйте,
Руйнуйте, паліте
Сіон святий!« Вавилоня
Дщере окаянна!
Блаженний той, хто заплатить
За твої кайдани!
Блажен, блажен! Тебе, злая,
В радости застане
І розіб'є дітей твоїх
О холодний камінь!«

Пишними барвами переливається Шевченків образ України. Чепурне біленьке українське село, а під хатою »на призьбі дід із бабою« в новеньких білих сорочках. На калині щебече соловейко, в темному гаї дівчина співає »Гриця«. Рече Дніпро і кусає своїми хвилями кам'яні пороги. Його хвилі здіймаються горами, а гнівний вітер до »самого долу пригинає верби«. Ще перед »третіми півнями« сходить місяць, »ховаючись і знову виринаючи« з-поза хмар, немов човен на хвилях розбурханого моря. Серед нічної тиші, »під темним гаєм«, над водою, блукає біла русалка, шукаючи матері, а може молодого козака, щоб »його залоскотати«. Та ні, це не русалка. Це зажурена дівчина, що виглядає козака, бо обіцяв, що повернеться, але не вернувся. Мабуть, »десь загинув із непокритими китайкою очима«.

»Високий стан і широкий зелений лист марно зеленіє«, бо в цім пишнім краю нема радости, нема втіхи, нема щастя. Ніхто не радується, не веселиться, бо воля закута в кайдани, лягла спочити в могилу:

»Чумак іде, подивиться,
Та й голову схилить;
Чабан вранці з сопілкою
Сяде на могилі«.

Тільки безхмарне блакитне небо, густо всіяне зірками, мов шатро знялося і розгорнулося над українською землею. На ставі плюскіт води, в садах щебече соловей, а там луною відбивається пісня козака, що чекає-виглядає свою милу. Ось така чарівна ніч в Україні, від чарів самої природи серце тремтить-мліє. Як —

»Защебече соловейко
В лузі на калині,
Заспіває козаченько,
Ходя по долині«.

Сходило і заходило сонце. »Горіло, гріло, але не пекло«. Над »дніпровими порогами сходив місяць«, але вже не так, як раніше. Бо вже нема Січі, нема тих лицарів, що немов орли із свого гнізда вилітали на ворога, щоб стати на захист рідної землі. А тепер залишилися тільки могили, що сиротами бовваніють у степах та з »вітрами розмовляють«, сумують за тими, що тут панували, »ламали свої списи в ребрах« ворогів України. Стихійна мелодія припишкля над синім, як небо, степом, а очерети тихо шелестять Батькові Дніпрові:

»На тім степу скрізь могили
Стоять та сумують!«

У буйних вітрів питають, де »поділися чубаті лицарі«, від брязкоту зброї яких аж степ гомонів. Так припишкля, замовкла вся Україна, замовк-занімів народ. Тільки на вершку козацької могили сидить кобзар і »розмовляє« з буйними вітрами:

»Вітер віс-повіває,
По полю гуляє, —
На могилі кобзар сидить
Та на кобзі грає«.

З козацької могили несеться пісня кобзаря по всій Україні, він просить:

»Привітай же, моя ненько,
Моя Україно,
Моїх діток нерозумних,
Як свою дитину!«

І Україна привітала, привітала і пригорнула. Прилягла цілим серцем і всією душею до пророчих дум Перебенді, яких ще досі не чула. Вони розрушили гробову тишу і до Всевишнього полинула прослава:

»Псалом новий Господеві
І новую славу
Воспоєм чесним собором,
Серцем нелукавим;
Во псалтирі і тимпані
Воспоєм благая,
Яко Бог кара неправих,
Правим помагає«.

І народ притишено, але все голосніше висловлює свою радість, що Бог послав йому пророка, який проповідує Його правду і волю:

»Преподобнії во славі
І на тихих ложах
Радуються, славословлять,
Хвалять ім'я Боже«.

І тоді настане суд. Рукою кривджених Бог покарає катів і тиранів. Хоч судити і карати може тільки Бог, але Він передасть це право в руки тих, що вірні Його заповітам:

»І мечі в руках їх добрі,
Гострі обоюду,
На отмщеніє неправди
І в науку людям«.

Ця кара і наука стане надгробним каменем для всіх московських імператорів-тиранів, що бродили і бродять у крові та сльозах поневоленого українського народу:

»Окують царей неситих
В залізнії пута,
І їх, славних, оковами
Ручними окрутять,
І осудять неправедних
Судом своїм правим,
І во віки стане слава,
Преподобним слава!«

Не даром Шевченко пише —

»Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!«

— бож не міг він жити без них, хоч приносили вони йому багато горя і лиха. Ні на одну мить він не вагався стати на захист своїх «найменших братів», що вгинались під тягарем московського ярма. Ради них він «губив свою душу», навіть його «язик оніміє, висохне лукавий», якби він відрікся України, забув про свій поневолений народ:

»Думи мої, літа мої,
Тяжкії три літа!
До кого ви прихилитесь,
Мої злії діти?
Не хилітесь ні до кого,
Ляжте дома спати;
А я піду четвертий год
Новий зустрічати«.

Отже, Шевченко готовий ще й четвертий рік зустрічати в неволі, на засланні, бо турбується не за себе, а за долю своєї батьківщини:

»Добрий день же, новий годе, —
В торішній свитині!
Що ти несеш в Україну
В латаній торбині?»

*

Всякому насильству мусить прийти кінець, коли над головами тиранів зависне Дамоклів меч. Цієї хвилини чекав Шевченко і закликав своїх земляків любити Україну «во врем'я люте», бо прийде час, коли зникнуть із землі тирани та їх вислужники. Це не означає, що Шевченко сподівався якоїсь духової переміни гнобителів України, що вони самі відречуться свого імперіялізму і шовінізму. Ні, щоб позбутися гнобителів — треба «громадою обух сталить», себто готуватися до революції, як необхідної передумови визволення України і відновлення її державного, суверенного життя. Шевченко добре знав історію цього «бешаного народу», що поневолює Україну, його дику ментальність, оголену від всяких сантиментів та людяности.

Але, покищо, український народ не був готовий до революції. Шевченкове «Слово», що стало на сторожі його волі, відроджувало заморожені паростки, з яких виростали «ножі обоюдні», що мали вицідити «сукровату кров» із жил приспаних і обдурених козацьких нащадків та налляти в них «чистої, святої». Та коли це буде? — ось що турбувало національного генія. І коли дивився на рабство свого народу, як помало «виростають крила» новим Яремам, його охоплювала невимовна туга за козацьким лицарством, яка час від часу перетворювалась в зловісну розпач:

»Минають дні, минають ночі,
Минає літо, шелестить
Пожовкле листя; гаснуть очі,
Заснули думи, серце спить;
І все заснуло, — і не знаю,
Чи я живу, чи доживаю,
Чи так по світу волочусь,
Бо вже й не плачу й не сміюсь...«

Молитовна журлива пісня роздирає зболілу душу поета. Десь губилася межа між днем і ніччю, молитовною журбою і тривогою наповняється його серце. Він звертається до Бога і просить:

»Не дай спати ходячому,
Серцем завмірати,
І гнилою колодою
По світу валятись,
А дай жити, серцем жити
І людей любити,
А коли ні, — то проклинай
І світ запалити!«

Найстрашніше лихо народу приходить тоді, коли він — попавши у ворожі кайдани — втрачає свою духову наснагу до боротьби за свою волю, стає покірним рабом, без честі і сорому. Так і з людиною, можна і в кайданах почувати себе духово вільною людиною, і можна на волі бути безвільним рабом:

»Страшно впасти у кайдани,
Умирати в неволі,
А ще гірше — спати, спати,
І спати на волі,
І заснути на вік-віки,
І сліду не кинуть
Ніякого: однаково —
Чи жив, чи загинув...«

Рік-річно Великодні дзвони сповіщають світ про воскресіння Бога-Чоловіка. Рік-річно гомонять і розносять по всьому світу хвилюючу радість про воскреслого Христа, що був розп'ятий на хресті, прийнявши муки і смерть, щоб »спастися люд свій весь«. І сказав Він людям своїм: »Нехай ваші душі не тривожаться, бо Я вас не покину«, »Я знову прийду судити живих і мертвих«. Не покинув свого народу і Тарас Шевченко після своєї смерті:

»Воскресну я!« ...
»Воскресну нині, ради їх,
Людей закованих моїх«.

І він воскрес, а з ним воскресла Україна і український народ. Світлий його Дух із Божої волі вознісся над Україною і українським народом. Бачив і бачить його відродження, позначене безприкладним героїзмом його найкращих синів і дочок. Так Шевченкова »іскра вогню великого« перетворилась у полум'яний вогонь визвольної боротьби по всій Україні.

(Далі буде)

МИНУЛЕ І СУЧАСНЕ

Михайло ПАВЛЮК

ДВА ЕТАПИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ В НАРОДНИХ МАСАХ ПІД МОСКОВСЬКОЮ ОКУПАЦІЄЮ

Перший етап

Український національний рух серед широких мас українців, що довгий час жили під владою царату, а потім під владою большевиків, мав два етапи у своєму розвитку.

Маємо на увазі розвиток українського націоналізму й самостійницької ідеї не в колах політичних партій та свідомої інтелігенції чи в близьких до них прошарках українського населення, а тільки в широких масах селянства, робітників і міщанства, які в кожному суспільстві становлять значну більшість. Національні й політичні переконання широких народних мас завжди утворюються іншими шляхами, розвиваються іншими темпами та підлягають іншим законам розвитку, отже зовсім не так, як політично-національні погляди політично свідомої частини народу.

Доля національних рухів та доля визвольних змагань якнайбільшою мірою залежать від того, наскільки в час вирішального сприятливого моменту оці ширші, досить інертні маси населення психологічно підготовані до певної національної акції (хоч, безперечно, є інші поважні чинники, що теж впливають на хід подій).

Власне з таких міркувань хочемо дослідити перебіг розвитку національних настроїв та переконань за минулі майже 60 років.

Ми вже зазначали, що в цьому періоді було два етапи в розвитку українського націоналізму серед широких мас українців Наддніпрянщини. Перший етап охоплює, приблизно, часи революції, визвольних змагань, громадянської війни і частину часів НЕП-у. Характеристичною рисою цього етапу був факт, що ширші маси українців швидко усвідомили свою національну окремішність, приспану на протязі багатьох років. Під час революції всі, що за царату зазнали гноблення, домагалися своїх прав, у тому й українці. Українські народні маси, з яких до 96% зберегли свою мову й національні звичаї, швидко усвідомили свою

національну окремішність і почали вважати свою мову й культуру за рівноправні з мовою та культурою москалів. Вони перестали соромитися своєї рідної мови і говорили нею як хто міг. Почали називати себе українцями, а не малоросами. Під впливом революційних настроїв цей широкий, масовий національний рух охопив все населення сіл, повітових міст і міщанські верстви великих міст. На базі цього національного відродження та завдяки зусиллям нечисленних, але дуже активних груп української свідомої інтелігенції, вдалося вибороти Самостійну Соборну Українську Державу, але закріпити та захистити її від зовнішніх ворогів, червоних й білих москалів, не пощастило.

Оця поразка була — безумовно — наслідком багатьох важливих чинників, а одною із найголовніших її причин стала недорозвиненість українського національного руху в широких масах українців, особливо серед селян, його односторонність. В ті часи народні маси ще не усвідомили собі повністю своїх загальнонаціональних інтересів, зокрема одного з найголовніших збудників будь-якого національного руху та всіх визвольних змагань — *загальнонаціональних економічних інтересів*.

Тільки той національний рух може у визвольній боротьбі виявити себе максимально, який опертий на могутні економічні підвалини повного усвідомлення своїх загальноекономічних державних інтересів. У наш час цей чинник особливо стимулює народні маси до впертої, тривалої і жертвової боротьби. В минулому деякі українські політичні партії прикладали всіх зусиль, щоб підвести під національний рух економічну базу, але не мали успіху. За гетьманської влади в 1918 році німці не дозволяли провести земельної реформи, бо вважали, що вона зменшить видатність сільського господарства України, на хліб якої вони особливо розраховували. Згодом, після упадку Гетьманату, вже не було часу на земельну реформу.

Українські селяни, міщани і робітники повністю усвідомляли свої індивідуальні й класові економічні інтереси, але їм і на думку не спало, що вони (ті інтереси) найбільшою мірою стають zagrożені тоді, коли виникає загроза для загальнонаціональних економічних інтересів. Причин такого неусвідомлення було багато, зокрема таких, що мали безпосереднє пов'язання з тодішнім політичним становищем України:

1) Економічні інтереси кожної нації, особливо поневоленої, могла найшвидше зрозуміти і захищати насамперед т. зв. національна буржуазія, як промислова так і торговельна. Але з того часу, як Україна опинилась під владою московських царів, українці не мали ні промислової, ні торговельної буржуазії. Майже 90 відсотків торгівлі (як роздрібної так і гуртової) на українських землях було в руках жидів. Далі — в руках москалів, німців, чехів та поляків, і тільки невеличка кількість фірм із солідним капіталом належала етнічним українцям. Навіть зерно, основний продукт на внутрішньому і зовнішньому (експорт) ринках,

скуповували (як у дідичів, так і в селян) майже повністю жидівські фірми. Жидам належали й великі мукомельні. За винятком частини цукрової та гуральняної промисловості, вся інша промисловість в Україні належала капіталістам західніх держав (англійцям, німцям, французам). Отже в промисловості на українських землях за часів царату фактично панував якийсь інтернаціонал на чолі з жидами, що не були схильні допомагати українській нації і в самостійній Україні не бачили користи для себе, навпаки — боялися, що можуть втратити своє панівне становище у промислі.

2) В Україні до заможної буржуазії належали й дідичі, між якими значний відсоток становили етнічні українці, зокрема на Полтавщині та Київщині (на Житомирщині й Поділлі поміщиками були, переважно, поляки, а в степовій частині — значна кількість москалів). Але дідичі незвичайно недбало вели своє господарство, дуже багато грошей витрачали на свої особисті потреби, тому до 75 відсотків їх земель були закладені у дворянському банку. Взагалі вони не цікавилися питанням економіки України, орієнтувалися на царську московську політику, бо цензова виборча система до Державної думи і до Управ земств давала їм змогу займати панівне становище як в Державній думі, так і в Земствах (Земства — місцева самоуправа на губернії). Вони становили кастову верству, ідеологічно тісно пов'язану з дідичами Московщини. Кожного року, приблизно в жовтні, відбувався з'їзд дідичів всієї імперії, на якому схвалювали також політичні напрями царського уряду для цілої імперії. Поважними економічними проблемами дідичі взагалі не цікавилися. Часто жили в Петербурзі або в Парижі, витрачаючи там свої прибутки з маєтків в Україні. Аграрні заворушення їх турбували, але вони покладалися на царську жандармерію та на донських козаків, що здушували селянські бунти, а в час революції у 1918 році, коли Україна була окупована німцями, на німецьке військо. Отже від такої частини української буржуазії та українських дідичів не можна було чекати усвідомлення державних економічних інтересів української нації.

3) Як інтелектуали москалі, так і українці майже не були ознайомлені з економічними проблемами всієї Росії, а України зокрема. У старших гімназіяльних класах студентів виховували методом перфектного знання літератури, очевидно тільки російської, що й далі лишалося у сфері їх заінтересувань. У вищих закладах, як ось на правничих факультетах чи економічних відділах політехнікумів, викладали політичну економію, але ніде не було курсу економічної політики, що є основою для розвитку оцінки існуючого економічного стану та його можливого прогресу. Що більше, навіть найважливіша російська преса ніколи не обговорювала економічних проблем і не інформувала про поважний економічний розвиток. Зрозуміло, царський уряд не бажав обговорення небезпечних для нього проблем. Тож не дивно, що виховані однобічно й обмежено інтелектуали мали тільки дуже слабе уявлення про економічний стан господарства царату, а інтелектуали українці не

знали, яке велике значення для України мають запаси залізної руди і вугілля. Тільки під час першої світової війни вони побачили, що «великая й обильная» Росія навіть з економічного погляду найбільш відстала держава Європи. Наскільки інтелектуали не були ознайомлені з економічними проблемами, видно хоч би з того, що після лютневої революції майже всі вони почали заявляти себе соціалістами, хоч не мали найменшої уяви, що він може їм принести, як має виглядати той соціалістичний лад. Коли такою була необізнаність пересічної більшості українських інтелектуалів із проблемами економічного і соціального характеру, то що можна сказати про півінтелектуалів, селян, робітників і міщан? Вони розуміли тільки свої вузькі індивідуальні й класові інтереси.

Які ж чинники за часів царату могли впливати на оформлення економічних і соціальних поглядів українських мас?

1) Царський уряд застосовував переважно посередні податки (акцизи на цукор, чай, тютюн та сірники тощо). Державна монополія на продаж «водки» давала Москві до 45 відсотків у прибутковій частині бюджету, тому й бюджет цей називали «п'яним бюджетом». Широки маси українців навіть не знали, на якому крамі й скільки вони платять державі, а не конкретному капіталістові. Тому були схильні обвинувачувати за високі ціни не державу, а крамарів, що в більшості складалися із жидів.

2) Коли мова про експорт з України, то не тільки ширші маси, а й ділові кола не уявляли собі, які вигоди мала російська імперія з експорту українського лісу, зерна, шкіри, цукру та інших товарів. Та й не легко було в цьому орієнтуватися.

До першої світової війни розрахунки з експорту провадилися по еквіваленту золота, в золотому рублі, а не на банківські кредитні білети. Але це не означало, що якийсь експортер зерна, напр., в Англію, мав одержати звідти скрині золота за доставлений із Одеси вантаж зерна. Як тільки корабель із зерном прибув до Англії, то експортний банк в Одесі виплачував експортерів належну суму банківськими кредитними білетами та висилав рахунок до державного банку в Петербурзі, звідки одержував повне покриття рахунку також банківськими кредитними білетами. А державний банк у Петербурзі наприкінці року розраховувався з банком в Англії з усіх експортних і імпорتنих операцій та одержував звідти золото. Таким способом державний банк в Петербурзі кожного року діставав золото за експорт з України. Сама Московщина експортувала майже саме дерево, а основний експорт був з України, у тому і з Кубані. Розрахунок золотом тривав багато років і перед війною 1914 року державний банк в Петербурзі мав дуже значні запаси золота, переважно за експорт з України.

Експортери такою експлуатацією України не турбувалися, бо були задоволені вільним обміном банківських кредитних білетів на золото, яке за великих платежів викликає певні ускладнення. Коли ж 1914 року

вибухла війна, то царський уряд припинив обмін кредитних білетів на золото. Золото з українського експорту лишилось у Петербурзі, а в Україні залишилися тільки кредитні білети, як нічим незабезпечені паперові гроші, які швидко втрачали свою купівельну спроможність. Отже, припиненням обміну кредитних білетів на золото московський уряд загарбав не тільки прибутки від експорту з України за багато років, а й частину обігових коштів експортерів з України.

Після революції, коли Україна за Гетьманату та Директорії стала незалежною від Москви, виявилося, що в приватних та державних банках в Україні були незвичайно малі запаси золота. Як бачимо, значення економічних чинників (фінансові операції золотом в час експорту з України) не було зрозуміле широким масам населення України, переважно сільського, тому не могло вплинути на формування їх національних чи політичних поглядів.

3) Натомість економічні проблеми земельного характеру для селян мали вирішальне значення. Земельне питання було в центрі їх економічних інтересів і бажань. А майже 90 відсотків населення України складалося тоді із селян, з дуже великим відсотком річного приросту населення сіл. Отже з кожним роком земельна проблема набирала більшої й більшої гостроти.

Після аграрних заворушень 1905 року деякі передбачливі дідичі продавали свої землі селянам через селянський банк, але це були винятки і питання земельної реформи далі загострювалось. Зрозуміло, що за такого великого приросту сільського населення селянські земельні наділи ставали все більше карликуватими навіть після розподілу земель деяких дідичів. Нестачу землі для селян в багатьох державах Західної Європи компенсували постійним відпливом селян до промислових центрів. Інакше було в Україні. Тут за царату вже було кілька великих промислових центрів (Донбас, Січеслав, Кривий Ріг, Миколаїв та Харків), але українське селянство, прив'язане на протязі багатьох віків до своєї родючої землі та праці на ній, не мало охоти йти працювати у шахтах чи на заводах. У всіх промислових центрах України працювали переважно (майже 90%) москалі. А по містах України, особливо у літню пору, артілі теслярів, каменярів, покрівельників, мостовиків та ремонту залізничних шляхів виповнялися заробітчанами з Московщини. Очевидно, царат, щоб дати заробітки москалям у містах, не сприяв відпливові робочої сили з українських сіл до промислових центрів на українських землях. Також дідичі, особливо великі землевласники, робили всі заходи, щоб затримати робочу силу в своїх селах, потрібну їм особливо в літню пору для обробки їхньої землі. А значний відплив селян на заводи означав для дідичів підвищення платень найманим робітникам.

Такі та деякі інші фактори витворили критичний стан, голод на землю зростав із кожним роком. Селянські маси вбачали розв'язку земельної проблеми в тому, щоб якимось способом заволодіти землями дідичів та найзаможніших селян, отже мали на увазі свої класові інтереси, а не

загальнонаціональні, державні. Виглядало, що вони повністю підтримують того, хто піде назустріч їх класовим інтересам.

Московський Тимчасовий уряд в Петрограді бачив негайну необхідність провести найширші земельні реформи, але відкладав їх до кінця війни, бо в той час майже всі чоловіки були у війську, переважно на фронтах.

Жовтнева комуністична революція дала більшовикам можливість захопити владу в свої руки насамперед у Петрограді, потім в Москві, а згодом і в Україні — в Харкові та Києві. Московські комуністи кинули такі обманливі гасла: 1) Негайне припинення війни, 2) націоналізація землі та передання її селянам, 3) самовизначення націй аж до відокремлення, 4) «грабувати награване», 5) «влада на місцях».

Такі гасла дуже імпонували також селянським масам. Вони розуміли їх по-своєму: кінець війни, повернення чоловіків і синів додому, розподіл землі поміщиків і вільна праця на ній. Натомість «самовизначення націй аж до відокремлення» селян майже не цікавило, бо їхня національна свідомість мала побутовий характер, а не національно-державний. Націоналізацію землі вони розуміли, як передання її їм, а не державі. Гасло «Грабуй награване» давало можливість привласнювати не тільки землю дідичів чи багатоземельних селян, а й взагалі все, що належало церквам, монастирям і заможним людям, як в селі так і в місті. Гасло «Влада на місцях» селяни також сприймали, бо думали, що зможуть усе рішати і робити самі, не рахуючись навіть із «вказівками» комуністичного уряду. Згідно з плянами Леніна, це гасло мало за мету втягнути певну частину українського населення у всілякі злочини, зробити їх співучасниками погромів і безправ'я і таким способом ще міцніше зв'язати їх з комуністичною партією. Зрозуміло, що згідно з пляном Леніна це був тимчасовий тактичний крок, щоб обманути селян і робітників нібито їхньою необмеженою владою за комунізму.

Селянам подобалося, що за влади комуністів вони вже не мусять гнути спину перед паном, офіцером та державним урядовцем. Їм і на думку не спало, що їх ганебно обманюють, що влада «робітників і селян» може виявитися такою злочинною і тиранською саме супроти селянства.

Перша інвазія московської червоної гвардії в Україну не дала змоги селянам реалізувати більшовицькі гасла. Перешкодила цьому окупація України німцями і австрійцями. Все ж були окремі випадки розтягнення поміщицьких маєтків, і за Гетьманату, з допомогою німців, дідичі жорстоко карали порушників, що відбилося негативно на сприяттні селян українській владі. З цього скористали московські більшовики, які обіцяли селянам задовольнити їхні класові інтереси.

Хоч німці без великих труднощів могли захопити й Москву та створити там якийсь «загальноросійський уряд», проте вони цього не вчинили, бо їх цікавила сама Україна. Вони хотіли забрати з України якнайбільше хліба, а потім, вигравши війну, перетворити її на свою колонію або хоч на півколонію. Така політика німців допомогла Ленінові

використати майже рік часу для скріплення комуністичної влади в самій Московщині, розбудови червоної армії та підготовки наступу на Україну.

Коли наприкінці 1918 року німці почали відтягати свої війська з території України, то слідом за ними на Україну рушили московські дивізії, що заздалегідь були скупчені на північній лінії німецької окупації. Ширина цього фронту становила майже 500 кілометрів.

Уряд Директорії, вживаючи заходів для оборони України, оголосив земельну реформу, щоб наділити землею малоземельних селян, але цей закон уже не мав бажаного ефекту. Комуністична пропаганда зробила своє, безземельні й малоземельні селяни не хотіли чекати на земельну реформу під наглядом державних урядовців, бо згідно з комуністичними гаслами вони мали право самі робити розподіл землі та «грабувати награване». Одночасно уряд Директорії оголосив мобілізацію 8-ох корпусів, щоб зорганізувати сильну армію для оборони України. Мобілізовані зголошувалися до своїх військових частин, але коли почали наближатись московські війська — розходилися по своїх селах, захопивши із собою зброю та інший виряд. Крім цього, майже вся степова частина України опинилася поза владою Директорії. Так на правому березі Дніпра величезна територія від Херсону на північ до Канева і від Канева по течії Дніпра до Січеслава та на південь до Херсону була під владою отамана Григор'єва. У степовій частині від Маріюполя до Краматорська та на захід до Січеслава і на південь до Мелітополя влада належала Махнові, який ще за Гетьманату виступав проти німців і влади гетьмана П. Скоропадського. Махно був прихильником анархізму, розпропагованого його ідеологом, москалем Бакуніном. Хоч теорія анархізму була повним абсурдом, проте т. зв. жовтнева революція з її анархістичними гаслами («грабуй награване», «влада на місцях» тощо) сприяла розвитку анархістичних настроїв серед народних мас і мала певний вплив на українське селянство. Кожна революція, не тільки політична, а й соціальна, касує всі закони, що діяли раніше, і коли на деякий час виникає безладдя, то поширюються і анархістичні тенденції серед народних мас. Отже і анархістичний рух Махна справив головню на такі тенденції і завдяки їм він пережив гетьманський уряд, німецьку окупацію, Денікіна та Врангеля. Партизанський кінний загін Махна рейдував по Україні аж до 1922 року. Тільки т. зв. нова економічна політика (НЕП) большевиків усунула його вплив на селянські маси, бо селяни думали, що НЕП — це досягнення і забезпечення їхніх інтересів.

Крім прокомуністичних настроїв, поширюваних серед українського селянства, на користь Москви працювали дві невеликі групи — укаїсти (українські комуністи) та боротьбісти (група інтелектуалів крайне лівого напрямку). Оці прокомуністичні групи вели пропаганду на користь московського комунізму, керуючись поглядом, що «треба влитися в московську комуністичну партію, а потім в Україні виповнити її членами-українцями».

В містах та містечках в Україні великими громадами жили жида. Вони, як ми вже згадували, мали панівні позиції в торгівлі, ремісництві

та промислі. Отже така верства не повинна була бути прихильною до соціалізму, а тим більше до комунізму. Але дві важливі причини спричинилися до масової підтримки жидами комуністичної інвазії, а саме: Схильність крайне правих елементів обвинувачувати жидів за комуністичну революцію і скидати на них відповідальність за всі злочини, вчинені Леніним та червоною гвардією, яка складалася тільки з москалів. Крім цього, вже за гетьманської влади траплялися випадки різного роду насильства над жидами. Тому вони боялися поширення жидівських погромів, як це було в 1905 році. З другого боку, Ленін уживав усіх заходів, щоб прихилити жидів на свій бік, обіцяв їм дати захист від погромів та найвідповідальніші пости в комуністичній державі. Хоч уряд Директорії утворив спеціальне міністерство жидівських справ, очолене Марголіном, проте це не вплинуло на маси жидів і вони стали для Москви надійною силою та опорою, переважно в містах.

Вже цей короткий нарис політичної ситуації в Україні перед інвазією московської червоної армії вказує на те, що Директорія не мала сил і засобів стримати наступ москалів.

Наприкінці грудня 1918 року українська армія почала відступати на південний захід. Вона не могла стримати наступу московських червоних військ, бо в її полках було ледве по пів сотні козаків та старшин, а крім цього мусіла боротися ще й з комуністичними партизанами.

Малоземельні селяни сподівалися, що вони досягнули вже все, що хотіли — землю, владу на місцях і навіть право «грабувати награбоване». Жиди зайняли у містах важливі пости і виповнили ячейки ЧК. Укапісти і боротьбісти зайняли посади в уряді, тому видавалося, що здобуто навіть «самостійність України», очолену комуністичним урядом у Харкові.

Другий етап

Московські комуністи вжили всіх заходів, щоб повністю опанувати міста та викликати враження, що влада опинилася в руках робітників і селян. Але коли українська армія вже була витиснена з української території і опинилася біля кордонів Румунії та Збруча, а міста вже були обсаджені комуністичними урядовцями, большевики почали вимагати від селян «подяки» за «визволення». Мовляв, ми вас визволили, а тепер мусите допомогти скріпити «робітничо-селянську державу» постачанням зерна, харчів та іншими засобами, а також поповнювати ряди червоної армії новобранцями, переважно з молоді.

В ті часи, як і тепер, Москва дуже охоче «визволяла» всіх, але «визволення» України було на першому пляні, щоб якнайшвидше забрати від українських селян якнайбільше хліба. Ще в час окупації України німцями, Ленін проголосив «хлебний фронт», що означало «організацію» хліба у селян Московщини. Насправді, це було вивласнювання хліба, що його проводили загони червоної гвардії (т. зв. прокладка, «продразв'яорстка», хліба). Після збору врожаю селянам залишали тільки

скупиий пайок на прохарчування, годівлю худоби та на посів. Загальний збір урожаю селяни мусіли віддавати за мізерну оплату т. зв. державі. Наслідки такої соціальної політики виявилися негативними для московських комуністів, селяни почали бунтуватися, засівали стільки, скільки мали право залишити собі. Характеристичне те, що відбирання зерна у селян Московщини не спричинило там такого голоду, як за Сталіна в Україні в 1932–1933 роках. Московщина відчувала велику нестачу харчів саме тоді, коли Україна, окупована німцями, опинилась поза її межами і большевики не могли загарбати в українських селян зерно і хліб.

Захопивши майже всі українські землі, большевики не поспішали з »прокладкою« хліба в Україні, бо хотіли, щоб українські селяни засіяли якнайбільшу площу орної землі, а тоді забрати в них уже багатий урожай. Отже, хай українські селяни, покищо, радіють »здобутками революції« — землею, владою на місцях та пограбованим майном дідичів і багатих селян, а потім, після збору врожаю, мала початися »викачка« хліба з України.

Швидкий наступ армій Денікіна був для селян поважною загрозою. Денікінські армії зайняли степову частину України та значну частину лісостепу, а за ними верталися до сіл дідичі, карали селян і вимагали від них повернення розподілених маєтків. Така денікінська політика реставрації земельних відносин також ішла на користь московським большевикам, бо селяни уважали, що білогвардійські армії забирають у них те, що вони досягнули за влади большевиків. Земельна реставраційна політика Денікіна переконувала селян, що за кожної іншої влади, яка прийде після большевиків, їм доведеться розплачуватися за їхні дотеперішні здобутки. Першим, хто почав партизанську боротьбу проти денікінців, був Махно, чим здобував собі симпатії селян.

Прихід поляків в Україну разом з українською армією, як і прихід Денікіна, викликав серед селян побоювання, що знову повернуться дідичі, особливо на Поділлі та Житомирщині, де більшість дідичів складалася з поляків.

Складення миру з Польщею та ліквідація армії Врангеля загально означали, що громадянська війна в Україні вже закінчилася.

Громадянська війна на теренах України, що тривала з 1917-го майже до кінця 1920-го року, багато навчила українських селян. Постійні зміни влади коштували їх дуже дорого. Кожна влада вимагала харчів, коней і підвід, дуже часто дядько вертався до села без коней і воза, тільки з батоном. Селяни побачили, що треба назавжди забути про »владу на місцях«, зникли і різні »пашківські республіки«, що оголошували себе самостійними. На такому тлі виник і погляд, що нехай вже буде одна влада, щоб тільки панували порядок та спокій. А в той час це означало — московська комуністична влада. Все ж селяни не могли сприйняти комуністичної системи господарювання і управління.

Успіхи у громадянській війні Москва оцінила надто оптимістично, не взявши до уваги тих ускладнень, які виникнуть наслідком її соціальної політики у відношенні до селян. Тому вона і вчинила дві основні помилки:

1. Оголосила декрет тільки про частинну демобілізацію червоної армії, бо армію, мовляв, тепер треба кинути на «господарський фронт» — на заготівлю лісу, ремонт шляхів, збір урожаю тощо. Реакція пересічного червоноармійця, добровільця чи мобілізованого, була негативна, бо він уже був три роки в армії, а тепер мав ще кілька років працювати у важких умовах, навіть без відповідного харчування. Виникали бунти. Так збунтувалася прославлена кіннота Будьонного, яку негайно роззброїли.

2. Вирішила застосувати рішучі заходи для «викачування» хліба у селян України способом «продразв'язки». Для українських селян це був несподіваний удар, бо в час громадянської війни, боротьби української армії з Москвою, большевики не тиснули на них так сильно; вони боялися, що можуть виникнути селянські заворушення у тилах червоної армії. Але почавши з осені 1919 року, українські селяни вже повністю відчували на собі підступну політику московських комуністів та їх прихвостнів — укапістів і боротьбістів.

Це й стало причиною, що виникло багато протикомуністичних і проти-московських партизанських загонів, як ось Чорного, Ярого, Білого, Марусі та інших отаманів. Змінив свою орієнтацію і Махно, раніше він допомагав червоній армії поборювати Денікіна і Врангеля, а тепер своїм кінним загonom (3,000 шабел та сорок кулеметів на тачанках) почав рейдувати по українській землі та винищувати комуністичних урядовців, зокрема жидів. Українські селяни зустрічали Махна з радістю, тим більше, коли поблизу були цукровий завод, магазини відібраного у селян зерна і він усе це майно роздав селянам. Махно вмів відчувати і пристосуватися до настроїв та бажань українського селянства.

Не тільки партизанські загани, а й українські селяни почали саботажні акції, особливо економічного характеру. Взявши до уваги, що в них забирають урожай і їм залишають тільки мізерну пайку, селяни засівали стільки, скільки призначено їм на прожиток, отже відмовилися висилати свій хліб Москві. Така економічна акція українських селянських мас дуже затривожила Москву.

Коли рік тому селяни були байдужі до українського уряду (Директорії) і часом, підюжені большевицькими агітаторами, виступали проти нього, бо дбали про свої класові інтереси, не усвідомивши собі загально-національних інтересів та значення своєї, Української держави, то тепер вони побачили, що глибоко помилилися — їхні класові інтереси можуть бути забезпечені тільки тоді, коли Україна стане самостійною, повністю незалежною від Москви. Але в ті часи українська армія вже була поза межами України і селянство не мало збройної охорони.

Тому визволення України від московської окупації можна було досягнути тільки загальним, масовим повстанням українських селян на всіх українських землях. Тоді передбачали, що таке повстання вибухне в 1921 році після закінчення весняних засівів. Крім цього — літо найсприятливіший час для розгорнення масового повстання. Були позначки, що й на Московщині вибухне селянське повстання проти большевиків, що розпорошить їхні сили, спрямовані на здушення повстання в Україні. Але передчасне повстання матросів у Кронштадті занепокоїло Леніна і Кремль пішов на значні поступки селянам, торговцям і промисловцям. Тоді Ленін заявив: «Мужик вніс поправку» і «сільське господарство стало самоедським». Селяни засівали тільки таку площу, яка мала забезпечити своїм урожаєм їх власні потреби, тому міста і промислові центри стали zagrożені катастрофічною нестачею харчів. І Ленін вирішив зробити «крок узад», а потім — «два кроки вперед». Так він обґрунтував необхідність нової економічної політики (НЕП).

Нова економічна політика принесла селянам скасування «продразв'яорстки», замість якої встановлено невеликі грошові податки, повернула колишнім промисловцям їхню власність та вільну торгівлю в містах і селах. Нову економічну політику проголошено перед початком весняних засівів. Задоволені селяни знову забули про запляноване повстання і так ще раз московські комуністи обдурили українських селян. І не дивно, бо й досвідчені політики потрактували НЕП, як відмовлення комуністів від перебудови капіталістичного господарства на соціалістичне. П. Мілюков, лідер російської партії кадетів, що втік за кордон, закликав звідти до «зміни век» і сотки білогвардійських офіцерів вернулися до СРСР. Повернувся з еміграції і проф. М. Грушевський, колишній голова Центральної Ради.

Доля українських партизанів стала трагічною. Гіша Беседовський, колишній посол СРСР у Франції, що вибрав свободу, писав, що тільки в самій Полтаві розстріляно 5 тисяч осіб, між якими було найбільше українських селян-партизан. Навіть Махно, який ще влітку 1921 року продовжував свої партизанські рейди і сутички з червоною армією біля Харкова поранив її командира Фрунзе, у 1922 році тільки із сотнею своїх кіннотників прорвався до Румунії.

У 1921 році в степовій частині України була посуха, виник голод, від якого загинуло майже мільйон людей, переважно селян. Московська пропаганда обвинувачувала за це нещастя «інтервентів», але насправді Москва нічого не зробила, щоб у ті голодуючі місцевості постачати харчі та рятувати від смерті людей.

В період НЕП-у було дві важливі події, які свідчили про дальший розвиток протимосковських настроїв в Україні. Укапісти і боротьбісти (Волобуїв та інші) почали натякати на те, що Москва визискує Україну. Зокрема важливе значення мав український церковний рух, спрямований на відродження та відокремлення Української Православної Церкви від московського патріархату. Для розбудови Української Цер-

кви, незалежної від Москви, був необхідний єпископ, що висвячував би нових українських священників. Всі єпископи в Україні були москалями або москвофілами і вони відмовилися висвятити єпископа Української Автокефальної Православної Церкви. Тоді на з'їзді священників і мирян висвячено рукоположенням, за стародавнім звичаєм, о. Липківського на єпископа УАПЦеркви. Такий революційний крок був зумовлений необхідністю унезалежити Українську Церкву від московської патріархії, що була знаряддям у руках царів, а тепер московських большевиків. Єпископ (митрополит) Василь Липківський висвячував нових єпископів і священників, які відбудовували Українську Церкву і надали їй дійсний християнсько-український характер. Церковні книги перекладено з церковно-слов'янської на українську мову, а їхнє друкування фінансував Геращенко, українець із Харкова. Так за короткий час УАПЦерква встигла поширитися по всій Україні й мала вже до 2 тисячі парафій, не зважаючи на спротив і перешкоди з боку промосковських єпископів і священників. Московсько-большевицька влада в Україні деякий час приглядалася мовчки українському Автокефальному рухові, а потім заарештувала єпископів, священників та тисячі вірних УАПЦ, жорстоко розправившись із ними за їх українські національні погляди. Згодом заарештовано й багато укаїстів та боротьбістів (Волобуєва, Остапа Вишню, Лазорського, Березу та інших).

Так у часи НЕП-у українські церковні діячі-націоналісти та українські націонал-комуністи намагалися в різних ділянках життя народу різними способами захищати українські національні інтереси, тому й доля їх усіх була однакова — ув'язнення і запроторення до концтаборів.

Вже в часи НЕП-у Москва готувалася завдати українському селянству найжорстокіший удар. Ленінський «крок узад» закінчився, почалась підготовка зробити «два кроки вперед». Під час громадянської війни Москва мала майже 3-мільйонову червону армію. Під час НЕП-у червону армію зреорганізовано на базі територіальної армії. У військових частинах залишилися тільки кадри добровільців, на зміну яким прибували на вишкіл добровільці з околиць містечкостей. Повний і постійний склад мала тільки пролетарська дивізія у Москві. Москва взяла до уваги наслідки бунту в армії (повстання матросів у Кронштадті та кіннотників армії Будьонного) і боялася, що коли в армії буде 80% синів селян, то їй не вдасться провести суцільної колективізації, бо червоноармійці можуть збунтуватися. Отже у військових частинах залишено тільки надійні кадри старшин і підстаршин, натомість значно посилено комуністичними кадрами міліцію, ГПУ та спеціальні дивізії, підпорядковані безпосередньо органам ГПУ.

Торгівці й промисловці не становили для Москви великої загрози, але селянські маси були для неї небезпечні. Тому ще в часи НЕП-у вона вжила заходів, щоб розбити єдиний фронт селянства. По селах організовано «комітети бідноти» («комбеди»), що цькували малоземельних і безземельних селян проти багатших, яких названо «журкулями». На-

справді, куркулів уже не було, їх знищили або вигнали ще в часи «влади на місцях». «Куркулі» часів НЕП-у — це були ті дбайливі господарі, які повірили Ленінові та своєю працею розбудовували своє господарство. Значна частина тих «куркулів» була раніше в червоних партизанах і «придбала» золото та гроші, що дало їй змогу розбудувати своє господарство навіть з допомогою найманої робочої сили. Так Москва ще за НЕП-у роз'єднала українське селянство, розподіливши його на три категорії — бідняків, середняків та куркулів.

У 1929 році НЕП зліквідовано і почалась «будова завершеного соціалізму». Приватну торгівлю і підприємства легкої промисловости задушено непосильними податками. Ремісників загнано в промислові, колективні, артілі. Майно «куркулів» забирали в колгосп, а їх самих вивозили на північ на важку, каторжну працю. Після ліквідації «куркулів», подібна доля чекала й середняків та сільську інтелігенцію. Видаєність сільського господарства відразу впала, а колгоспам призначено такі високі норми хлібоздачі, що вони не могли їх виконати. Якою мірою Москва грабувала Україну, свідчить факт, що сам Молотов, об'їжджаючи райони України, погрожував партійцям: «Якщо не виконаєте хлібоздачі — покладете партійний квиток на стіл», а Каганович такими ж погрозами «активізував» секретарів райкомів.

Українські селяни були призначені на знищення з допомогою штучно організованого голоду. Селянам навіть не дали паспортів, без яких вони не мали права виїжджати до міста, щоб рятувати себе від голодової смерті. Вони стали кріпаками Москви, без права покинути колгосп. Так за кілька років змінився і вигляд українського села — стояли небілені хати, двір без парканів, клунь, повіток, комор, стаєнь і корівників. На подвір'ї тільки якийсь курінь із мізерним запасом палива і соломи, зарослий бур'янами. Українське селянське господарство Москва перетворила на жакливу руїну. Така трагедія українського села остаточно переконала й усвідомила українських селян, що тільки Українська самостійна держава може забезпечити їм матеріальний добробут та захистити їх від визиску. І в цьому є нерозривне пов'язання класових інтересів з інтересами загальнонаціональними, державними. Німецька окупація під час другої світової війни тільки підтвердила цей загальнонаціональний принцип захисту інтересів цілого народу, на якому зростається повне національне усвідомлення всіх верств населення.

Після колективізації, Москва зменшила, приблизно, на 50% заробітну платню робітників та службовців в Україні. Менші платні й гірше постачання, ніж у Московщині, вплинули й на них і вони також зрозуміли вагу та користь дійсно самостійної національної держави. І не зважаючи на те, що й сьогодні селянин чи робітник в Україні примушений мовчати під тиском московського терору, він уже не той, що був у час наших Визвольних змагань 1917-1920 років, його національна свідомість уже має державницький характер.

У 1917 році, коли вибухла революція у московській імперії, українські народні маси швидко усвідомили свою національну окремішність, але ще не усвідомили собі значення загальнонаціональних, державних, економічних інтересів. Для усвідомлення і пов'язаності їх класових економічних інтересів з економічними інтересами цілої нації треба було понад 10 років та великих жертв, у тому й людських. Обманлива політика Москви у вигляді НЕП-у виявила селянам, промисловцям і торгівцям правдиве обличчя окупанта.

Насильницька колективізація, ліквідація «куркулів», жахливий голод у 1932-1933 роках із катастрофічними наслідками для української нації — були одночасно найповажнішими чинниками усвідомлення народних мас, які врешті повністю зрозуміли значення загальнонаціональних інтересів економічного характеру. Також і після цих трагічних подій постійний визиск Москвою України і її населення постійно пригадує, що тільки Самостійна Соборна Українська Держава може забезпечити українському народові добробут і всебічний розвиток.

Тому український національно-визвольний рух сьогодні спертий і на економічний чинник, отже, вже стоїть на двох ногах. Український націоналізм це не тільки політичний, а й економічний, культурний, науковий, релігійний рух, у центрі якого стоять інтереси української нації, як цілості, себто всіх її верств і станів. Українська майже 50-мільйонна нація — це не голка, що може загубитися в імперському московському барлозі, тому й питання відновлення Української держави — є тільки питанням часу.

Чи Ви вже відновили передплату »В.Ш.« на 1975 рік? Пам'ятайте, наш журнал ступив у своє 28-річчя! Допомогайте його розбудовувати і розповсюджувати в усіх країнах поселення українців!

Володимир САВЧАК

У КУБЛІ «ВОЖДІВ» МОСКОВСЬКОГО ХАНАТУ

Коли в світовій пресі були появилися вістки насамперед про конкретну дату поїздки Брежнєва до Єгипту (14-го січня 1975 р.), а згодом про те, що Брежнєв не поїде, мовляв, з причини недуги — радіові й пресові коментатори на Заході почали спекулювати на тему, чи в Брежнєва справжня недуга, а чи, може, т. зв. дипломатична. Московський кореспондент однієї чикагської газети навіть повідомив, що Брежнєв справді хворий на левкомію (білокрів'я), а одна бостонська газета за кілька днів подала, що він хворий на рака і приїде лікуватись в одному з бостонських шпиталів.

Самозрозуміло, всі ці поголоски про хворобу Брежнєва Москва заперечила. Чи є якесь зерно правди в таких поголосках, чи може це просто журналістична «качка» — виявиться за якийсь час, а покищо ціла ця «історія» активізує деякою мірою спекуляції на тему наступництва в московсько-советській імперії, тим більше, що Брежнєв з кінцем цього року скінчить вже 69 років (народився 19-го грудня 1906 р.), отже час і йому податись у «відставку». Щоправда, він напевно хотів би втриматися на вершці своєї кар'єри ще — принаймні — 10-15 років, провести «показуху» XXV-го з'їзду КПСС, запланованого на 1976 рік (а це збігається з його власним 70-літтям), подбати про схвалення нової конституції ССРСР, що її напевно зв'язуватимуть із його особою (подібно, як дотепер конституцію з 1936 р. називають «сталінською»), і зробити ще чимало для скріплення московського ханату, — проте ніхто, як каже наша народна мудрість, «не має контракту з Богом» і не може продовжувати собі життя за власним бажанням та вподобою.

Які кваліфікації повинен мати наступник?

Про можливих наступників Брежнєва писав ще два роки тому в журналі «Нью Лідер» (видання з 19 березня 1973 р.) проф. Збігнєв Бжезінський, відомий дослідник советських справ і директор Інституту Дослідів Комунізму при Колумбійському університеті. Також у виданій минулого року біографії Брежнєва, Джан Дорнберг присвячує тій самій справі кілька сторінок своєї праці. У зв'язку з найновішими поголосками, деякі журналісти вже називали навіть конкретне прізвище Андрія Павловича Кириленка, як згодного наступника Брежнєва, не зважаючи на те, що той яничар українського роду навіть на три місяці старший від Брежнєва (народився 8. 9. 1906 р.) і нічим особливим не записав себе в аналах історії т. зв. ССРСР.

Згідно з методою проф. Бжезінського, майбутній «вождь» московсько-більшевицької імперії повинен відповідати таким критеріям.

Щодо віку — це повинна бути людина принаймні на 10-15 років молодша, себто народжена між 1916-им і 1921-им роками, яка про захоплення влади більшовиками і про роки т. зв. воєнного комунізму знає тільки з пофальшованої історії партії і «держави».

Щодо досвіду — кандидат на «вождя» мусить бути продуктом парт-машини і перейти всі шаблі партійного вишколу, від комсомолу почавши, почерез різні обласні партійні центри, аж до центрального комітету КПСС, а то й самого його ядра — Політбюра, що є справжнім сувереном цілої імперії, в тому і її сателітів. Якщо такий кандидат буде мати ще й трохи досвіду в державно-адміністративній праці чи в органах терору і шпигунства (КГБ), то це зміцнить його позиції.

По національності майбутній наступник повинен бути москалем або таким обмосковленим «нацменом», у якого інтереси московського ханату (при цьому і його власні) знищили вже до тла зов крові чи зов землі, з якої він походить. Він може бути народженим у Казахстані, в Білорусії чи в Україні, але мусить уже почувати себе стовідсотково «советською людиною», себто таким, що зовсім «побусурменився», як казали за козацьких часів.

Якщо зміна проходитиме більш-менш мирним шляхом, напр., як наслідок смерти Брежнєва, то майбутній наступник буде мусити виявити багато спритності і хитрощів у маневруванні серед членів якогось нового «колективного керівництва», принаймні впродовж кількох перших років, поки зуміє розмістити своїх прихильників і «клієнтів» на відповідних головних позиціях, так як це робили всі попередні «вожді» — Сталін, Хрущов і Брежнєв.

У випадку таких незвичайних подій, як війна чи революція, наступником стане найбільш безоглядний і жорстокий тип, який буде мати за собою верхівку армії чи КГБ, де панує сліпа дисципліна згори донизу.

Майбутні актори змагу за наслідство

Серед десятки потенціальних кандидатів на червону мантію «вождя», прізвища яких виринають тут і там в західній пресі, є шістьох москалів і чотирьох «нацменів», між ними двох (не враховуючи згадуваного вище Кириленка) т. зв. українців, один білорус і один казах. Всі вони народилися між 1914-1927 рр., отже загально відповідають вимогам щодо віку, є членами чи кандидатами в члени Політбюра і мають за собою багато років вірної служби в партійному апараті на різних головних позиціях і — на зміну — в державно-адміністративному апараті. Їхні прізвища подаємо в поазбучному порядку, з короткими інформаціями про їх минуле та теперішню позицію серед кремлівської «верхушки».

Юрій Владімірович Андропов (нар. 15. VI. 1914 р.), почавши з травня 1967 р. дотепер «работает» як голова КГБ; почав свою партійну кар'єру

як організатор комсомолу в Рибінську. В 1953–57 роках був радянським амбасадором у Будапешті й під час угорського повстання в жовтні–листопаді 1956 р. відіграв ганебну роль, заманивши провідників повстання Імре Нодя і ген. Малетера на »переговори« і на »бенкет«, де їх підступно арештували і згодом стратили. З 1962 р. був одним із секретарів ЦК КПСС, а в квітні 1973 р. його »обрано« членом Політбюро, мабуть, це нагорода за його заслуги у винищенні »ворогів родини«, зокрема Нескорених в Україні. Живе поверх вище Брежнєва і має з ним близькі стосунки, зовсім подібні до колишніх відносин між Сталіним і Берією.

Інших чотирьох москалі — Віктор Василевіч Грішін (нар. 18. IX. 1914 р.), Іван Васильовіч Капітанов (нар. 23. II. 1915 р.), Констянтин Фйодоровіч Катусев (нар. 1. X. 1927 р.), з усіх наймолодший, і Фйодор Давидовіч Кулаков (нар. 14. II. 1918 р.) не можуть похвалитися нічим особливим у своїй кар'єрі партійних гвинтиків, але мають за собою той плюс, що вони чистокровні москалі, на протязі багатьох років пов'язані з ЦК партії (Капітанов і Кулаков — секретарі ЦК) і будуть мати змогу впливати на підбір »своїх людей« на головні позиції, коли прийде відповідна нагода.

Шостий з черги — це відомий українській громадськості *Александр Ніколаєвіч Шелєпін* (нар. 18. VIII. 1918 р.) у Воронежі, кар'єра якого в Комсомолі (від 1940-го до 1958-го року) і на пості голови КГБ (від 1958-го до 1961-го року) перервалася досить несподівано у 1961 році, коли — після втечі Б. Сташинського на Захід — його, скомпромітованого, мусіли звільнити з посту ватажка КГБ. Хоч Шелєпін не втратив посту в секретаріаті ЦК КПСС, а навіть (з квітня 1966 р.) став членом Політбюро*, він не користувався прихильністю Брежнєва і його кліки, мабуть тому, що вони бачать в ньому потенційно сильного й небезпечного конкурента. Кажуть, що Шелєпін обстоює думку про потребу зміни радянської політики відносно Китаю, уважає, що СРСР і Китай мусять домовитись і створити один могутній блок для майбутньої розправи із Заходом. З позиції голови радянських профспілок, Шелєпін пробує заправати із західними профспілковими організаціями і творити базу для внутрішнього розкладу капіталістичних держав.

Хоч мало правдоподібно, щоб москалі допустили до керівництва своєю імперією будь-кого з »нацменів«, зокрема українського роду, в західній пресі зустрічаємо і прізвища двох, молодших віком, »дядьків отечества чужого« з-поміж »тоже українцев«. Один із них це *Дмитро Степанович Полянський* (нар. 7. XI. 1917 р., отже точно в день большевицького перевороту), випускник високої партійної школи, апаратчик ЦК КПСС (в 1945–49 роках) і згодом секретар партії та голова Кримського обласного виконкому (в 1949–53 рр.). З березня 1958 р. він у державному апараті,

*) Стаття написана ще перед тим, як Шелєпін — остаточно скомпромітований під час »візити« лідерів ТІЮСІ у Великій Британії та втечею від демонстрацій (головно українців) — »на власне бажання« зрезигнував із посту члена Політбюро.

спершу як голова Ради міністрів Російської СФСР, а згодом (з 1965 р.) як перший заступник голови Ради міністрів ССРСР. Полянський був висуванцем Хрущова, з упадком якого примеркла і його зоря; коли Брежнев у 1970-их роках скріпив і повністю сконсолідував свою особисту владу, він (в лютому 1973 р.) стягнув Полянського з цього чоловічого становища на позицію міністра сільського господарства ССРСР. Тепер Полянський видушує з українських колгоспників мільярди пудів зерна, щоб ними заткати пельку ненажерливій Москві, а собі здобути заслуги у «старшого брата» та ласку в свого пана.

Але Брежнев вже вирощує іншого, беззастережно відданого йому холоуя, одного з членів його кліки, яку звуть «дніпровською мафією», — *Володимира Васильовича Щербицького* (нар. 17. II. 1918 р.). Його кар'єра переплітається з кар'єрою самого Брежнева, почавши з перших повоєнних років, коли шпінними темпами відбудовувалися сталеварські заводи Запоріжжя, де Щербицький працював на інженерно-технічних посадах під керівництвом Брежнева. Уродженець Дніпропетровщини, Щербицький досить швидко ліз по щаблях партійного апарату, спершу в своїй області, а в 1957-61 рр. вже на посаді секретаря ЦК КП України. Впродовж наступних (1961-1971) років його перекидали з партійних на державні посади, призначаючи двічі головою Ради міністрів (прем'єром) т. зв. Української РСР (він найдовше був на цьому становищі, бо від жовтня 1965-го до травня 1972-го року). Коли в травні 1972 року Петра Шелеста усунули з України і перекинули до Москви на посаду одного із заступників прем'єра ССРСР Косигіна, Щербицького призначили першим секретарем ЦК КПУ на місце Шелеста. Згодом, коли Шелеста почали громити за книжку «Україно наша, радянська», Щербицькому доручили розправитись із ним за його «націоналістичні ухили». Повторились майже точно інсценізовані Московою розправи із Скрипником та іншими українськими комуністами 1930-их років, коли одні одних оскаржували на доручення Москви.

В квітні 1971 р. на XXIV-му з'їзді КПСС поширено склад Політбюро з 11 до 15 членів (щоб Брежнев міг мати на ньому свою більшість) і Щербицького «обрали» членом цього «твердого ядра» імперської влади. Тоді він (із вдячності «старшому братові») посилив терор проти української інтелігенції, зокрема проти наших Нескорених. Наприкінці 1974-го року Щербицький почав виступати в ролі «ідеолога» московської національної політики, друкуючи в «Комуністі України» (грудень 1974 р.) довшу статтю, з переспівами заялжених Брежневських фраз із 1972 р. про нібито задовільне, а навіть «зразкове», розв'язання національного питання у московсько-большевицькій імперії. Мабуть, згідно з плянами московських диригентів, ця стаття повинна «заперечити» аргументацію Івана Дзюби в книжці «Інтернаціоналізм чи русифікація».

Білорус *Кирило Трохимович Мазуров* (нар. 7. IV. 1914 р.) ще один амбітний «нацмен», про якого згадують як про можливого наступника

Брежнєва, хоч, на нашу думку, його шанси мінімальні. Народився у селянській сім'ї, закінчив тільки Гомельський автодорожний технікум. Під час другої світової війни був спершу політруком у червоній армії, а в 1942 році його перекинули в німецьке запілля як представника центрального штабу партизанського руху при ставці головного командування червоній армії.

З 1947 року, після закінчення (заочно) високої партійної школи, працював в апараті ЦК КП(б) Білорусії, а згодом був призначений головою Ради міністрів Білоруської ССР (від липня 1953 р.), першим секретарем ЦК КП Білорусії (від липня 1956 р.) і заступником голови Ради міністрів СРСР. З квітня 1966 року (XXIII-ій з'їзд КПСС) став членом Політбюро і є відданим Брежнєву членом »дніпровської мафії«.

Як голова уряду »суверенної« БССР, Мазуров брав участь у засіданнях асамблеї ОН і бував також на особливих відрядженнях у Північній Кореї, Афганістані, Північному В'єтнамі та на Близькому Сході.

Останнім з десяти кандидатів є *Дінмухамед Ахмедович Кунаєв*. Народився 12. I. 1912 року в Алма-Ата, в сім'ї службовця, півмоскаль, півказах. Закінчив у 1936 р. Московський інститут кольорових металів і в 1952-55 рр. був президентом Академії Наук Казахстану. Хоч він член партії ще з 1939 року, почав виконувати роль гвинтика в партійному і державному апараті Казахстану щойно в 1955 році, коли його призначено головою Ради міністрів, а згодом і першим секретарем ЦК КП Казахстану. Допомогає »освоювати« цілині землі. Не зважаючи на невдачу з тим Хрущовським експериментом, Кунаєв далі пнявся по партійній драбині вгору. В 1966 році був обраний кандидатом у члени Політбюро, а на XXIV-му з'їзді КПСС, в квітні 1971 р., став членом (разом із Щербицьким) Політбюро, як один з учасників Брежнєвської мафії. Його шанси на керівництво московсько-большевицькою імперією також невеликі не тільки з причини підтоптаного віку, а й кровної мішанини. Хоч Ленін також мав домішку калмицької крові, але тепер, коли московський шовіністичний розгул досягає вершка, шанси »азіята« далеко менші.

*

Ми з'ясували різні можливості кандидатів на нових ватажків у московській імперії в теперішній ситуації, на переломі 1974-75 років, але це не »ворожба« на майбутнє, коли ситуація, як зовнішньополітична так й внутрішня в СРСР, може бути інша.

Треба додати, що для України, здушеної в московських імперських кліщах, не матиме жодного значення факт, коли наступником Брежнєва буде той чи інший продовжувач імперської національної політики, що своїми коріннями, немов пістряк, розрослася по всіх шарах російського суспільства і сягає часів Петра й Катерини, про яких вже Шевченко писав соковиту правду.

Мінялися царі, комісари й міністри, змінився нібито соціальний і державний лад, але стара імперська догма »ніяких полегш підкореним народам«, які повинні »розтопитись у руському морі«, залишалась незмінною.

Тільки повний розвал московської імперії, не зважаючи на її краску тепер чи в майбутньому, може принести справжню зміну і волю Україні та іншим поневоленим народам. Всі імперії розвалюються, деякі на наших очах, бо такі невблаганні закони історичного розвитку суспільств, і тих законів не зуміють ані обманути, ані обминути нові царі в Кремлі, незалежно від особових змін на червоному престолі. Тому й ми мусимо діяти згідно з тими законами історії, якщо хочемо приспішити розвал московської імперії і своє національне визволення.

ЧИТАЙТЕ — ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ !

тижневик

»ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ«

»ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ« — орган української самостійницької думки та речник українського визвольного руху. Він подає правдиві інформації про події на українських землях, а також приносить обширні відомості про міжнародні події, насвітлюючи й коментуючи їх в дусі інтересів української справи.

»ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ« речево дискутує й роз'яснює всі суспільні, політичні й культурні питання української еміграції й постійно містить хроніку українського життя з усіх закутків світу.

»ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ« — це універсальний часопис української еміграції в усіх країнах поселення, що повинен знайтися в руках кожного свідомого українця, якому доля нашої Батьківщини не байдужа.

Передплату у Великій Британії приймає:

Українська Видавнича Спілка
200, Liverpool Road,
London, N1 1LF

Адреса Видавництва:

Verlag Schlach Peremohy
München 8, Zeppellinstr. 67
Germany

Степан ЧОРНИЙ

УКРАЇНСЬКА МОВА ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В УМОВАХ МОСКОВСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Багата українська земля не тільки на плідний чорнозем, вугілля, залізну руду, нафту та інші багатства, такі лакоми для ненаситних сусідів нашої батьківщини, а й на свою своєрідну культуру, що тоне в нетрях тисячоліть, яка, до речі, поклала підвалини щонайменше для розвитку європейської культури й цивілізації.

Цей факт і був причиною, що на нас ішли, і тепер ідуть, війнами захланні орди сусідів-ненажер, які в насильстві, крові і пожарах нищили культурне надбання наших предків-автохтонів, грабуючи святі реліквії культури, плондруючи наш край, женучи ясир у дикі степи.

Пограбована Україна сусідами-ненажерами і в найновіші часи. Пограбована з усього найлютішим ворогом України — Москвою. Навіть стару назву Русь Московія живцем вирвала з живого організму українського народу після Полтавської трагедії в 1709 р. (див. спеціальний указ Петра 1-го 1713 р.) і без найменшого сорому присвоїла її собі. Петро 1-ий почав силою забирати вчених з України (з Києво-Могилянської Академії), композиторів, артистів, співаків, щоб вони вкладали творчий розум під підвалини московської культури.

Це саме чинить Москва й сьогодні. Найкращі пам'ятники нашої культури пишуться в музеях Москви і Ленінграду, а деякі з них, наприклад, старовинні священичі ризи, продаються за долари в Нью-Йорку.

Кращих співаків, науковців, артистів, кінорежисерів забирають до Москви, реклямують їх як «російських діячів науки й культури». Досить заглянути до БСЭ (Большая Советская Энциклопедия) і там можна знайти дивовижні речі. Навіть Довженка вважають за визначного «русского кинорежисера».

Москва заборонила історикам-українцям досліджувати Київську добу. Це можуть робити тільки «росіяни». Вона силоміць усуває українську мову з усіх ділянок державного, суспільного, наукового й культурного життя. Можна бути патріотом і любити тільки Москву та советсько-московську імперію, а не Україну, бо це, мовляв, вияв українського «буржуазного націоналізму». Українській молоді впоюють московський дух і зневагу до всього українського, починаючи з садочка, школи, піо-

нерської і комсомольської організації та кінчаючи університетськими студіями. Це ще далеко не всі засоби, якими користується Москва, щоб знищити духовість українського народу, а в першу чергу його мову.

Мова відіграє одну з найважливіших функцій у житті суспільства, а саме — мова найдосконаліший засіб спілкування поміж людьми і тому вважається за найдорожчий скарб людства.

Основні елементи сучасної української національної мови зародилися ще в далекій давнині, щонайменше в період розвитку й могутності Київської держави. Дехто із сучасних українських мовознавців, наприклад, В. Чапленко, твердить, що зародження «всіх яскравих особливостей східнослов'янських, а тим самим і української мови» треба відсунути в далеке ще індоєвропейське минуле¹.

Мова не тільки важливий засіб спілкування, а й одна з найважливіших ознак нації. Тому-то мова кожного народу повинна бути щоденною, офіційною, мовою його наукової та художньої літератури, ділових документів, преси, школи, державних, громадських і політичних установ, радіомовлення, телебачення, театру і т. д.

Постає питання: чи сучасна українська мова в так зв. «суверенній УРСР» користується правами вільної державної нації? Вистачить поїхати в Україну й особисто переконатися, в якому жахливому стані приниження і дискримінації перебуває тепер українська мова, або ознайомитися з такими працями, як «Інтернаціоналізм чи русифікація» І. Дзюби, «Лихо з розуму» Вячеслава Чорновола, «Освіта в Советській Україні» І. Коляски, «Репортаж із заповідника імені Берії» Валентина Мороза та іншими.

Геноцидна політика Москви, яку розпочали московські царі супроти України та інших поневолених народів у минулому, продовжується на очах усього світу в новітній московській імперії, ім'я якій «Советський Союз».

Відродження української культури під гаслом «українізації», що розпочалося у 20-их роках, було припинене й розстріляне на наказ Сталіна у 30-их роках. Розпочалася примусова русифікація української мови, оперта на т. зв. яфетичній теорії советського мовознавця Н. Марра. Хвиля русифікації шаліла аж до другої світової війни. Під час війни настала деяка «відлига», бо, поперше, Москва втратила всю територію України, а подруге, треба було змінити дещо внутрішню політику, щоб змобілізувати всі сили на боротьбу проти німців, що дійшли вже аж до Волги. Після другої світової війни, Москва знову відновила процес русифікації під різними гаслами, як ось: «дружба народів», «зближення й злиття мов, культур і народів» і т. д.

¹) Див. про це докладніше, В. Чапленко: «Походження української мови в світлі адигейської теорії» («Свобода», чч. 157, 158, 159, серпень, 1971).

Видавництво книжок в Україні

Після другої світової війни тираж книжок в Україні постійно зменшується. Питома вага тиражу книжок російською мовою в 1928 році становила 82,5%. Але з розвитком культурно-національного відродження неросійських народів у т. зв. ССРСР, зокрема українського народу (1920-1932 рр.), видання книжок російською мовою різко зменшилося до 52,9%. Тоді російське великодержавне шовіністичне партійне керівництво вжило відповідних заходів, щоб загальмувати культурно-національний розвиток неросійських народів, зокрема українського, ставлячи у привілейоване становище російське книжкове видавництво. В результаті питома вага тиражу книжок українською мовою у загальному тиражі із 12,6% у 1932 р. знизилася до 6,5% у 1964 р., себто за 32 роки — два рази (замість збільшитися! — С. Ч.). У 1950 році питома вага книжок російською мовою в ССРСР знову дійшла до — 80,9%, у 1955 р. — до 83,8%, у 1960 р. — до 84,5% і в 1964 р. — до 84,5% загальної кількості видань книжок в ССРСР.

Якщо порівняємо питому вагу продукції книжок у 1964 році з питомою вагою українського й російського народів, то одержимо у відсотках яскраву картину дискримінації українського народу, що перебуває у колоніальному поневоленні російським народом.

<i>Мови</i>	<i>Населення</i>	<i>Тираж книжок</i>	<i>Більше (+) або менше (—) проти питомої ваги населення у %</i>
російська	54,6%	84,5%	+ 29,9%
українська	17,8%	6,5%	—11,3%

Отже, на основі вищепосадних даних бачимо, що жодної «рівності і дружби народів» у ССРСР не було й немає, що українці одержують книжок рідною мовою два з половиною разів менше проти питомої ваги свого населення в ССРСР, натомість росіяни (москалі) одержують книжок своєю рідною мовою 1,8 разів більше ніж їм належить за принципом рівності націй. («Рівність націй» фальшиво була оголошена у 1917 р. Російською комуністичною партією і вона, нібито, існує тепер в ССРСР).

Наукові книжки

Тиражі наукової літератури українською мовою показують ще більшу дискримінацію українців у ССРСР. Як відомо, питома вага росіян в ССРСР становить 54,6%. Питома вага науковців росіян становить уже 66%, а тираж наукової літератури російською мовою — аж 90%! Питома вага неросійських народів у ССРСР (разом з українцями) становить 45,4%, питома ж вага усіх науковців-неросіян становить тільки — 34%, а питома вага наукової літератури мовами усіх неросійських народів ССРСР сягає лише 10% «загальносоюзної» кількості. Це означає, що на 10,000 населення маємо російською мовою 935 книжок, а неросійською

мовою тільки 124, себто — майже 8 разів менше. На науковця росіянина припадає 39,9 прим. наукової літератури, і, пересічно 6,6 прим. на науковця неросіянина.

Аспіранти

Наприкінці 1964 року на кожних сто тисяч населення було аспірантів: в РСФСР — 44,8, в Україні — 23,6 (на 47,3% менше ніж в РСФСР), в інших республіках 28,0 аспірантів (або на 37,5% менше ніж в РСФСР)². Отже керівні органи із ЦК КПСС сплянували так, що в Україні в 1964 році аспірантів було найменше. А це означає, що стан майбутніх педагогічних і дослідницьких кадрів в Україні найгірший.

Такі дані наочно підтверджують цілеспрямовану політику президії ЦК КПСС в Україні і аж ніяк не свідчать про «рівність націй в ССРС».

Науковці

На день 1-го січня 1964 р. в ССРС усіх науковців було 565,958. З них 373,498 росіян, 59,221 українців, а решта припадає на інші національності. Отже виходить, що науковців-українців було 6 разів менше ніж науковців-росіян.

У зв'язку з тим, що відомості про національний розподіл науковців на початку 1964 року дано у «всесоюзному обсязі», важко встановити, скільки із загальної кількості науковців-українців на 1-го січня 1964 р. було в Україні, а скільки поза її межами. Проте за даними 1960 року із загальної кількості науковців в Україні було тільки 48,3% науковців-українців, себто меншість. Із загальної кількості науковців-українців понад третину (36,4%) змушено працювати за межами України³.

Шкільні підручники

Загальна кількість тиражу підручників, що були видані в ССРС у 1964 році для різних шкіл, досягла 341,186.000 примірників. В тому російською мовою надруковано 259,591.000 (75,8% при питомій вазі росіян в ССРС — 54,6%) і тільки 82,595.000 іншими мовами (24,2% при питомій вазі неросійських народів у ССРС 45,4%)⁴.

На підставі советських джерел виходить, що в 1964 році підручників для загальноосвітніх шкіл російською мовою було надруковано 204,500.000 (72,2% всієї кількості) і тільки 78,805.000 (27,8%) мовами усіх інших неросійських народів. Отже, на кожну сотню росіян було 165 примірників різних шкільних підручників російською мовою для

2) УРЕ, том 17, Київ, 1965, стор. 546.

3) Див. Дмитро Соловей: «Українська наука в колоніальних путах», 1963, стор. 227, 232.

4) Печать ССРС в 1964 г., Москва, 1965, стор. 64.

загальноосвітніх шкіл, а на кожну сотню населення неросіян — 77 примірників їх рідними мовами, себто 2,4 разів менше від росіян.

Щодо тиражів підручників для середніх шкіл, фахово-технічних, університетів та інститутів — то тут справа ще гірша.

Із загальної кількості тиражу підручників для середніх фахових технічних шкіл в 1964 році було надруковано в ССРСР російською мовою аж 94% (при питомій вазі росіян в ССРСР — 54,6%), а мовами інших народів тільки 6% (при питомій вазі цих народів в ССРСР — 45,4%).

Не краще виглядає справа з підручниками для шкіл вищих: російською мовою в 1964 році було видано — 93,3%, а мовами всіх інших народів в ССРСР — 6,7% з усієї кількості. З цього виходить, що на сто росіян і на сто неросіян було надруковано підручників:

Типи шкіл	Рос. мовою	Мовами інших народів у ССРСР
Для середніх фахових технічних шкіл	12	1
Для вищих шкіл	24	2

Думаємо, що даліші коментарі тут зайві. Це яскрава картина ганебної дискримінації і шовіністичного ставлення ЦК КПСС до неросійських народів у ССРСР. ЦК КПСС поставив перед собою ту саму мету, що її мав російський царський уряд: а) гальмувати розвиток наукової і навчальної термінології мов неросійських народів ССРСР; б) безпощадно русифікувати студентів фахово-технічних і вищих шкіл, зокрема студентів-українців.

До тиражу наукових книжок плянувальники із ЦК КПСС підходять із ще більшою дискримінацією. Як уже відомо, питома вага росіян в ССРСР становить 54,6%, питома вага науковців-росіян підноситься до 66%, але питома вага тиражу примірників наукової літератури російською мовою становить в ССРСР аж 90%!

Питома вага населення неросійських народів у ССРСР становить 45,4%, питома вага усіх науковців-неросіян сягає тільки — 34%, а питома вага наукових книжок мовами усіх неросійських народів становить тільки 10% загальної кількості наукової літератури в ССРСР⁵.

Так звана «теорія двомовності» і «злиття націй»

Ретельним пропагандистом цієї теорії є журнал «Русский язык в национальной школе». Ось що пише цей журнал в ч. 6 з 1963 року в редакційній статті «Сближение наций и русский язык» (стор. 4-5):

«Советский народ, как определённая историческая общность характеризуется в языковом отношении развитием устойчивого, длительного и сугубо добровольного (?! — С. Ч.) двуязычия... Все

⁵ Порів. Іван Коляска: «Освіта в Советській Україні», Торонто, 1968, Додатки І—Х, стор. 213-220.

большее число родителей отдаёт своих детей в русские школы или ставит вопрос о переходе национальных школ в той или иной мере на русский язык обучения».

«... В РСФСР процесс добровольного перехода национальных школ на русский язык обучения с того или иного класса по желанию родителей (!) уже сейчас идёт очень активно в большинстве автономных округов. В настоящее время в школах 36 национальностей РСФСР обучение ведётся на русском языке, начиная с V, IV, III, II или I классов».

Яка страшна московська облуда й фарисейство! Яка ж тут двомовність?! Це ж одномовність, і то російська, а не даної національності.

В СССР все частіше можна зустріти «науковців», які нахабно виправдують русифікацію. Секретар Дагестанського обкому партії, доктор історичних наук А. Абілов, запропонував масове переведення шкіл на російську мову викладання. Ось що, наприклад, він пише у статті «Некоторые вопросы интернационального воспитания»:

«Солдат, когда идёт в бой, из всех видов оружия выбирает самое точное и дальнобойное. Русский язык один из самых острых видов идейного оружия, и чем лучше им будут владеть нерусские народы, тем успешнее они смогут развивать свою экономику и культуру, обмен духовными ценностями»⁶.

Витончені методи для здійснення русифікації дбайливо вишукуються й пляново проводяться керівництвом ЦК КПСС.

У доповіді на XXIV з'їзді компартії Л. Брежнев говорить:

«... под руководством партии были сделаны новые шаги по пути всестороннего развития каждой из братских советских республик, по пути дальнейшего постепенного сближения наций и народностей нашей страны»⁷.

Заява Брежнева на XXIV з'їзді компартії про те, що партія робить заходи в ділянці «зближення і злиття націй» в СССР, знайшла відповідний резонанс серед російських наукових кіл, які не шкодують зусиль і енергії, щоб допомогти керівникам партії й уряду знищити найменші прояви розвитку національних культур, перетопити поневолені Москвою народи в «всеобщем российском котле».

Один із ярих прихильників теорії «злиття націй», д-р філософських наук Э. Баграмов, пише таке:

«Как свидетельствуют данные Всесоюзной переписи 1970 года, русский язык назвали родным 141,8 миллиона человек, в том числе 128,8 миллиона русских и 13 миллионов человек других национальностей»⁸.

6) Абилов, А.: Некоторые вопросы интернационального воспитания, «Политическое самообразование», 1964, ч. 7, стор. 86.

7) Див. «Вопросы философии», 6, 1971, стор. 23.

8) Баграмов, Э.: Развитие и сближение социалистических наций, «Правда», 16 июля 1971.

Шовіністичну політику росіян підтримують місцеві яничари, зокрема в Україні, яких український народ дуже влучно називає «малоросами».

Верховна рада УССР 17-го квітня 1959 року схвалила постанову «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР». У пункті дев'ятому цієї постанови сказано: «Навчання здійснюється рідною мовою учнів». А зараз за цим читаємо: «В школу, з якою мовою навчання віддавати своїх дітей, вирішують батьки».

Проти цієї безглуздої постанови, що зродилася в атмосфері культу особи Хрущова, виступили С. Караванський⁹, Іван Дзюба у знаменитій праці «Інтернаціоналізм чи русифікація», Іван Коляска у своїй відомій праці «Education in Soviet Ukraine» та інші.

Гальмування розвитку української мови

В українській мові є два різні звуки, подібні вимовою до латинських *h* і *g*, які на підставі розрізняльного значення слів мають фонетичний характер, себто є двома різними фонемами, наприклад: гніт — гніт (гніт — рос. гнёт, угнетение, і гніт — рос. фитиль), грати — грати (грати — рос. играть, і грати — рос. решётка), гулі — гулі (гулі — рос. гулянье, і гулі — множ. іменника, що по-російськи означає — шишка, волдырь).

Вистачить і цих кількох прикладів, щоб доказати, що «г» (*h*) і «г» (*g*) — дві різні фонеми в звуковій системі української мови і на письмі мусять мати окремі літери, незалежно від того, як часто вони вживаються.

Проти постанови НКО УССР та «реформи» українського правопису в 1932 році, з якого поквапно було усунено літеру «г» для позначення фонемою (*g*) в українській мові, виступив Б. Антоненко-Давидович у статті «Літера, за якою тужать» у «Літературній Україні» (ч. 88, 4. XI. 1969, стор. 3).

У цій статті Борис Антоненко-Давидович слушно вказує на те, що «звукова й значенева різниця цих слів (грати — гра́ти; гу́лі — гу́лі), не позначена окремою літерою, не тільки утруднює читання написаного й друкованого тексту з цими словами, а іноді призводить до того, що важко добрати, про що йде мова». Для ілюстрації Б. Антоненко-Давидович подає ось таку фразу: «Це твої перші гулі, хлопче, а скільки їх ще буде в тебе попереду?» Про що тут мовиться — чи про гуляння парубків і дівчат на сільській вулиці, — запитує Антоненко-Давидович, — чи про оті болячки-пухлини, що їх дістав хлопець після бійки або вдарившись об щось? Це можна зрозуміти, тільки прочитавши попередні або дальші речення».

Цю саму проблему порушив Мар'ян Юрковський у статті «Про українську букву «г» у «Нашій культурі» (ч. 4, Варшава, 1962 р., додаток до «Нашого слова»).

⁹ Див. його «Про одну політичну помилку», у збірнику матеріалів Вячеслава Чорновола «Лихо з розуму», 1967, стор. 115-122.

Мар'ян Юрковський написав згадану статтю під впливом багатьох листів, що напливали до редакції «Нашого слова» від читачів. В одному з листів громадянин М. Д. із Перемишля звернувся до редакції із питанням: «Чи можемо допустити, щоб наш алфавіт був гірший від латинського?»

Мар'ян Юрковський подав кілька цитат із листа п. М. Д. із Перемишля, в яких, між іншим, читаємо: «Ми, сучасники початку другої половини ХХ-го віку, відчуваємо великий брак тої літери »г«, якою користувалися не тільки західні українці на чолі з клясиком всеукраїнським І. Франком, а й клясики походження східноукраїнського. Чи перевидаючи західноукраїнських письменників, нам треба поправляти їх і заміняти звук »г« на звук »ґ«, навіть тоді, коли наддніпрянці теж уживають цей самий звук? Це особливо торкається наукових праць Наукового Товариства ім. Т. Г. Шевченка. Чи ми й тепер на землях наддніпрянських не одрізняємо фактично: гніт (гні́та) від гніт (гніту), гра́ти (залізна решітка) від гра́ти (дієслово), чи ґудзик, ґудзій, ґуз, можемо з легкою душею заступити ґудзик, ґудзій та, особливо, ґуз (похідне слово чорногуз). Чи Петербурзька Академія Наук, мавши теж визначних учених-мовознавців, у революційному 1905 р. не дала премії ім. Костомарова на видання словника, що вживав літеру »г« не тільки на початку слів, а й в середині (напр. легéйда, герлі́га, ага́, réгати, гі́гнути і т. п.)».

Далі автор листа звертає увагу редакції на те, що усунення літери »г« з українського правопису це явище »консервативно-гамуюче«. Він говорить: »Чи наш алфавіт від цього не стає тільки провінційальним і відривається від культури клясичної, від алфавітів грецької і латинської мов. Чи маємо мати гірший, бідніший алфавіт від західноєвропейських, чи гірший від алфавіту грецького, з котрого повстала кирилиця і наш алфавіт . . . , і як ми впровадили звук »ф«, котрий наш народ не вживає . . . , впровадити наново літеру »г«, бо такий звук не тільки відомий народові, а й потрібний при наведенні таких прізвищ, як Гете, Гемінґвей, держава Гана і т. п.».

Не зважаючи на справедливі й обґрунтовані голоси повернення українській абетці літери »г«, якою позначалося на письмі українську фонему, нічого не вийшло. Проти пропозиції Бориса Антоненка-Давидовича відновити в українській абетці літеру »г« виступив В. Русанівський у статті »За чим тужити?« (»Літературна газета«, 28 листопада 1969 р.). Свою статтю Русанівський підписав не тільки прізвищем, а й офіційним титулом »Заступник голови правописної комісії АН УРСР«, з приміткою редакції, що вона (редакція) »поділяє думку автора«. Отже ніхто більше й не відважився брати слово в цій справі, щоб доказати неслухняність і демагогічність аргументів Русанівського. Бо й справді, хто посмів би заперечувати непомильному »авторитетові« із »маленької імперії білодідових мовознавців«¹⁰ за влучним висловом Ю. Шевельова.

¹⁰ Ю. Шевельов: »Про маленьку імперію білодідових мовознавців«, »Сучасність«, ч. 6, 1971.

Білодід і його мовознавці, вислугуючись перед Москвою, замовчують дуже важливе у фонологічній системі української мови явище, яке й відрізняє нашу мову від мови російської, а саме:

а) Українські приголосні *т, д, л, н*, не пом'якшуються перед *і*, яке походить із давнього *о*. В сучасній українській мові чергування *о — і*, наприклад: *тік — то́ку, дім — до́му, пліт — плóта, ніс — но́са*. Але: *ті́ло — ті́ла (ть¹¹), ді́ло — ді́ла (дь), лі́то — лі́та (ль), гні́здо — гні́зда (нь)* — і це *і* не походить із давнього *о*, а з *ѣ*.

б) Букви *т, д, л, н* не пом'якшуються перед *і* в закінченнях називного відмінка множини твердої групи прикметників, наприклад: назва однини — жов́тий, руді́й, квóлий, зелéний; назва множини — жов́ті, руді́, квóлі, зелéні¹².

Працюючи в театрі ім. Марії Заньковецької у Львові до 1957 р., автор цих рядків зустрічався з дивовижним явищем. Деякі провідні актори цього театру вперто вимовляли *л і т* перед *е* м'яко (як у російській мові), наприклад, у таких словах: лі́терату́ра — лі́терату́ра, учи́телем — учи́телем, телегра́ма — телегра́ма і т. д.

На мої завваги, що така вимова суперечить нормам сучасної української літературної мови, вони відповідали: »Степане Семеновичу! Ви галичанин, студіювали українську філологію під керівництвом академіка Михайла Возняка, який теж галичанин, і — очевидно — не можете бути нашим дорадником у справах норм української літературної мови«.

До речі, всі вони в побутовому житті розмовляли тільки по-російському, а своїх дітей посилали до російських шкіл. Тому й не дивно, що під впливом російської мови в таких зрусифікованих працівників української сцени були до невпізнання спотворені деякі звуки української мови в їх сценічній вимові, як ось наприклад:

а) Приголосні *ч і щ* в українській мові вимовляються завжди твердо. Під впливом російської мови їх вимовляють м'яко. І так, замість чого́ — чьо́го, чо́вén — чьове́н, ча́сто — чьа́сто, ча́ри — чьа́ри, череда́ — чьереда́, чий — чьий, чу́мак — чьума́к, чу́ю — чьу́ю; замість ящі́рка — ящьі́рка, щі́рий — щьі́рий, щаслі́вий — щьаслі́вий, ща́стя — щьа́стя, що́ — щьо́, щодня́ — щьодня́, шу́ка — щьу́ка, ще́дри́к — щьедри́к.

б) Дзвінки приголосні української мови в кінці слів зберігають дзвінкість, згідно з фонологічним законом української мови. Однак під впливом російської мови, в якій дзвінки приголосні в кінці слів автоматично переходять у глухі, згідно з фонологічним законом російської мови, актори на українських сценах вимовляють українські дзвінки приголосні спотворено, наприклад:

11) Давніше писали: ті́ло, ді́ло, ді́ти, лі́то, гні́здо і т. д.

12) Олекса Синявський: »Норми української літературної мови«, В-во »Життя і школа«, Стейт коледж, Па., 1967, стор. 169.

Дуб — дуп, голод — голот, перелаз — перелас, сказав — сказаф, гукнув — гукнуф, берег — берех.

Допомагаючи здійснювати постанови XXIV з'їзду комуністичної партії ССРСР у справі «злиття націй», українські мовознавці на чолі з Білодідом продовжують гальмувати природний розвиток української мови і дбайливо дотримуються фонологічних та орфографічних принципів, які існують у російській мові. Запозичені слова з грецької мови із звуком »д« передають на письмі та вимовляють із звуком »ф«, наприклад: кафедра, замість — катедра, орфографія, замість — ортографія, логарифм, замість — логарітм, скіф, скіфи, скіфський, замість — скит, скіти, скітський і т. д.

Ці ж мовознавці на міжнародних лінгвістичних з'їздах тримаються осторонь від делегатів із вільного світу, а якщо їм і доведеться розмовляти на лінгвістичні теми, то роблять це нерадо, примітивно. Треба тільки дивуватись, що »Україна« висилає отаких офіційних представників на міжнародний фаховий науковий форум¹³.

В області морфології іменники жіночого роду на приголосний -сть, -рть (повідь, смерть), а також — як виняток — такі іменники, як бсінь, сіль, кров, любовь, Русь в українській мові в родовому відмінку однини мають закінчення — и: повідсти, смёрти, бсени, без сбли, до крбви, від любовби, з Рўси. Всі інші мають закінчення — і: ніч — до нбчі, пбдорож — без пбдорожі, рбзкіш — від рбзкоші, мблодь — без мблоді, мати — без матері, прійзнь — без прійзні, Рось — від Рбсі¹⁴.

Так і було до 1933 року, до розгрому української науки, а потім, зокрема після XXII з'їзду комуністичної партії ССРСР, під всевладною »опікою« КГБ в Україні пильнують, щоб знівелювати найменші прояви різниці між українською і російською мовами.

У »суверенній УРСР« не можна й говорити про вільний розвиток української термінології. Така заборона існує ще з 1933 року, коли то А. Хвиля на сторінках »Комуніста« (ч. VII, 1933) закликав »викоренити, знищити націоналістичне коріння на мовному фронті«.

Всю українську термінологію, яка відрізнялася від російської, засуджено і проголошено »націоналістичним саботажем«. Українські слова-терміни замінено російськими. І так, наприклад:

Світломір (українська мова) — фотбметр (російська мова), знечулення — наркбз, гасло — сигнал, дбтик — контбкт, збїрник — коллбктор, пбрвень — елембнт, вантажна автомшїна — грузовїк, скрїня, скрїнька — ящик, кўхар — пбвар, лбкція — урбк, набїй, гармбтень — снарїд, скблка — оскблок.

Українські вислови замінено російськими, напр., замість »гостїнно прбсимо« — »добрб побблувати«, »одружїтися з нбю« — »женїтися на нїй« і т. д.

13) Див. Олекса Горбач: »На X міжнародному конгресі лінгвістів«, »Сучасність«, ч. 11, 1967, стор. 62-68.

14) Олекса Синявський: »Норми української літературної мови«, стор. 58-59.

Український правопис -іа- замінено російським -іа-, як ось замість діялѳг — діялѳг, піяніно — піаніно, індустріяльний — індустріальний.

Далі, -ав- замінено на -ау-, як ось: аудиторія — аудиторія, Штравс — Штраус, гавптман — гауптман. -Ай- замінено на -ей-, наприклад: Гайне — Гейне, Ляйпціг — Лейпціг, Райн — Рейн. Е- на є-: Європа — Європа, європéйський — європéйський; е- на і-: Еспáнія — Испáнія, еспáнський — испáнський. -Ля- замінено на -ла-: шоколя́д — шоколя́д, баля́да — бала́да; замість г — г: грун́т — грун́т, га́нок — ганок, гу́ля — гу́ля, Ге́те — Ге́те; замість т — ф: ари́тме́тика — арифме́тика, кате́дра — ка́федра, мі́т — мі́ф, скі́ти — скі́фи, скі́тський — скі́фський і т. д.

Ось так Москва всіма засобами намагається недопустити до вільного розвитку української мови. Накидаючи нашій мові орфографічні принципи російської мови та силоміць викорінюючи наукові терміни з неї, московські комуністи та їх вислужники з «маленької імперії білодідових мовознавців» намагаються «злити» українську мову з російською, бо — мовляв — російська мова — це «мова Леніна, мова революції, мова прогресивного людства».

Комуністична пропаганда, гльорифікуючи російську мову, створила навіть теорію «чергування інтернаціональних мов». Мовляв: латинська мова була мовою старинного світу, французька мова була мовою епохи фєвдалізму, англійська — епохи капіталізму, а російська мова — світова мова соціалізму¹⁵.

15) Ukraine: A Concise Encyclopaedia, University of Toronto Press, 1963, vol. I, pp. 508.

ЧИТАЙТЕ, ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
І РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ
ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ВИСТУП

*Василя Лобка на Всеукраїнській Республіканській Науковій Конференції з питань культури української мови 12. 2. 1963 р.
в Києві*

Товариші, Друзі!

Найбільше, найважливіше, найцінніше духовне багатство кожного народу є його мова. Мова — це душа народу, його серце, розум, думка. По її розвитку, по її поширенню і вживанню визначаються й оцінюються інтелектуальні здібності народу, його культура, його гідність, як народу — його право на існування. Зникла, асимілювалася мова — зник і народ. Ось чому тих, які цураються рідної мови, вороже ставляться до неї, перетинають їй широкий шлях у життя, насміхаються з неї — не можна вважати за людей. Вони гірше черв'яків, бо знищуючи свою рідну мову, тим самим живим у могилу кладуть свій народ...

Думаю, що не треба забирати вашої уваги на перелік пречудових висловлювань про важливість для народу рідної мови, але все-таки бажаю нагадати такий дотепний вислів Паустовського (хоч більшість із вас знає його упереджене ставлення до української мови, української культури, що, як відомо, привело до великої полеміки). Так ось Паустовський про рідну мову писав: »Той, хто не любить рідної мови — дикун«.

Думаю, що пора, давно пора цей вислів у вигляді плякату вивісити в кожній школі, кожному технікумі, кожному інституті, на підприємствах, установах і в тому ж інституті мовознавства Академії Наук України.

Як прегарний садок, як лани золотої пшениці й жита, як луки й діброви можуть рости й розвиватися на доброму ґрунті, так і мова кожного народу потребує ґрунту для свого існування, без якого вона захиріє, загине. Цим ґрунтом, цією основою існування мови, щоб вона широко, на повну силу, на весь голос лунала у всіх сферах нашого життя. А це означає і включає в себе відсутність утисків для мови, фактичне, а не декларативне створення умов для її вживання. Не може існувати мова, коли не має ґрунту для свого існування.

Усі народи світу, найсвідоміші представники їх культур, виняткового значення надавали ролі мови в житті народу, захищаючи її від усяких ворожих дій, піклувалися про неї, уболівали за нею, вбачали в ній найсвятіший, найдорожчий скарб народу.

Не так вже й давно пихаті, тупі, як пеньок, пани, »вища«³ знать царської Росії, соромилися розмовляти російською мовою, як вони, плю-

ючись, називали її »мужичою мовою«, від якої дьогтем смердить, а белькотали по-французьки.

І немає рівної щодо викривальної сили цього огидного явища книжки, як твір Грибоедова »Горе від ума«, в якій словами головного героя Чацького розвінчано цих ліквідаторів російської мови, цього паразитичного накипу на тілі російського народу.

Щастям для російського народу було те, що він ні від кого не зазнавав утисків відносно вживання рідної мови в усіх сферах життя, тому йому більш-менш легко довелося пережити ці чорні роки й відкинути геть цих французьких шептук і вивести свою рідну мову на широкий шлях життя.

В декілька разів тяжчий шлях пройшла наша рідна мова. Немає в світі такого народу, мова б якого переживала такий тернистий шлях, як мова нашого українського народу. Вона майже все своє життя терпіла утиски, зневагу, заборону. Її душила польська шляхта, австро-угорські поневолювачі, скажені царські сатрапи-шовіністи. Вони добре розуміли, що по мові визначається національна гідність народу, його право на існування, як народу, тому все робили, щоб знищити цю мову, етнографічно змінити населення українських земель, знищити наш нарід.

В кредо ідеологів російського націоналізму Ковалевських, Юзефовичів та інших чорним по білому написано про те, що завдання полягає в тому, щоб знищити мови »інородців«, бо коли вони будуть існувати, це загрожувало безпеці цілості російської імперії. Ми не будемо наводити документальних даних про те, якими лютими, підступними методами проводилося усе це. Від підкупу покидьків суспільства для того, щоб вони насміхалися з української мови, використання жовтої преси й таких шовіністичних писак, як Белінський, залучення на свій бік, з великою оплатою, зрадників нашого народу (дивно, але така погань знаходилась) до офіційної заборони української мови, недопущення на будь-які посади тих українців, які розмовляли рідною мовою або співчували їй, виселення українців з України. Тяжким шляхом для нашого народу було й те, що з продажною, корисливою метою »свої люди« зраджували свою мову. І коли в Росії ці тупі представники »вищої знаті« проіснували недовго, то в нас ця »вища знать«, ці »учені«, на великий жаль, існують і досі, більше того, вони вважають себе за людей. Назвіть мені хоч одну високопоставлену особу, дочка чи син якої навчалися б в українській школі?

В 1917 році була роздавлена огидна потвора — царська російська імперія. На сторожі мов народів став В. І. Ленін. Але, на великий жаль, в 40-их роках знову прийшло страшне лихо... Сталіні, Кагановичі знову, як сарана, накинлись на Україну і вирішили задушити її культуру, її мову, знищити наш нарід. Як від чуми падали голови без-

страшних, визначних діячів української культури, безпідставно обвинувачених у націоналізмі. А їх «націоналізм» полягав у тому, що вони боролися за життя і честь українського народу, що вони виступали проти образи української національної гідності. Мільйони українців були знищені штучним голодом 1932-1933 рр. лише за те, що вони були українці. По указці цих сталіно-кагановичів було ліквідовано викладання в середніх і вищих навчальних закладах українською мовою, ліквідовані українські вогнища культури на Кубані, в Сибіру, на Далекому Сході та інших районах, де проживають мільйони українців. Вони нищили українську мову, а значить і наш нарід. М. С. Хрущов говорив, що Кагановичі бажали знищити українську культуру, мову. Це їм не вдалося зробити тому, що український народ був дуже великий.

Заслуга 20-го і 22-го з'їздів КПРС і особисто М. С. Хрущова по ліквідації проклятого народами культу особи Сталіна. Вони розгромили зграю злочинців. «Це була й важлива подія для всіх народів СРСР, та й не тільки для нашої країни, що її по значенню можна порівняти тільки з революційним стрибком». Так я писав у листі М. С. Хрущову в 1961 р.

Народи Радянського Союзу, в тому числі й український народ, підтримують рішення з'їздів про ліквідацію зграї злочинців, ведуть рішучу боротьбу з усім тим злом, що прийшло, як нащадок культу особи. І як не дивно, як не боляче, а відгомін цього культу особи діє й на сьогодні. Видно ці сталіно-кагановицькі послідовники мають якусь силу, бо через протидію їх український нарід ще й досі не домігся відміни того, що заборонили ці злочинці, не домігся самого простого, природного, але найдорожчого, найважливішого, найголовнішого і найсвятішого для людини, що мають усі народи світу — виховувати своїх дітей в дитячих яслах, садках своєю рідною українською мовою. В ремісничих і технічних училищах, де підготовляється наш робітничий клас, в технікумах і інститутах, де кується наша технічна інтелігенція, — основа технічного прогресу, — навчання проводити нашою українською мовою. Широко користуватись цією мовою у всіх сферах життя нашого народу, як то: на підприємствах, в установах, кіно (а кіно найдоступніше мистецтво для народу і його найбільше відвідує молодь), торгових мережах, транспорті, театрах тощо.

На сьогодні майже не чути нашої рідної мови в перелічених, та й не тільки у перелічених закладах. У кожному технічному училищі України, технічному середньому чи вищому закладі не ведеться викладання українською мовою. Це призводить до вмирання нашої української технічної інтелігенції. Я прослухав багато доповідей, виступів і чув лише констатацію низької культури нашої рідної української мови, але ніхто, за винятком тов. Орел, не зупинився на причині цього ненормального становища і як його виправити. А без цього ніякі розмови не дійові, вони віють порожнечою й не направлять на основне — підняти нашу мову, дати їй широкий шлях у життя. Безперечно, всякі дії, усякі ви-

ступи за нашу мову мають велике значення і тому Республіканська конференція з питань культури української мови повинна внести відповідний вклад у піднесення й поширення нашої мови.

Виступаючі скаржились, що, мовляв, у нас дуже рідко почуєш мелодійну, приємну українську мову, бо більшість, мовляв, розмовляє суржиком. В газетах і по радіо — те саме. Але що ж тут дивного. Абсолютно нічого дивного немає. Закономірно. Як кажуть, з ким поведешся, того й наберешся. Та як, я питаю, молоді люди, чи навіть і дорослі, будуть розмовляти чистою українською мовою, коли вони її майже ніде не чують, не вживають у своїй практичній діяльності. З дитячих ясел до закінчення інституту молода людина мало чує нашу мову й мало її вживає. А свідомість у голову людини не з неба паде, її треба внести в голову. Треба, щоб і мова була прищеплена молоді, щоб була вихована любов до неї. Справа не в словниках. Було б бажання, щоб вболівати за нашу мову, було б щире серце й душа за її розповсюдження і все було б гаразд.

Моя племінниця скаржилась: »Дядю Вася, що мені робити? Мій Толик був у дитячих яслах, зараз у дитячому садку, а там виховання проводиться російською мовою, тому він зовсім не знає своєї рідної мови. Я йому кажу: Толику, йди вечеряти, а він мені: »Мама, ти неправильно говориш, нужно говорить — »Йди ужинать«. Так як же говорити про культуру української мови, коли вона, на великий жаль, зараз дуже мало поширена. Треба в першу чергу говорити про поширення нашої мови в усі сфери життя нашого народу. А в школах, навіть в українських школах, нашу мову можна почути лише на уроці. На перервах, на зборах вживається лише російська мова. В технічних училищах, в технікумах та технічних інститутах не можна почути жодного українського слова. Немов би у Пскові. А наші газети, особливо »Радянська Україна«, видаються дійсно суржиком. Ще добре, що людина хоч суржиком уміє розмовляти, а то й зовсім забуває нашу рідну мову. Недалеко ходити за прикладом. Я тринадцять років жив у Росії, закінчив військо-ве училище в Москві, військову академію в Ленінграді, був тринадцять років офіцером в Радянській армії і мені не доводилось вживати свою рідну українську мову. І дійшло до того, що я не міг вже думати рідною мовою, зліпити два-три речення на ній. Тому треба в першу чергу скликати конференцію з питань поширення української мови на усі сфери життя нашого народу.

До речі, громадськість України вже неодноразово ставила це питання перед відповідними організаціями Республіки, але ніяких наслідків не маємо й на сьогодні. Більше того. Ми не одержали відповіді на пропозиції про запровадження викладання в середніх та вищих навчальних закладах нашою рідною українською мовою, відновлення українських культурних закладів у тих районах, де проживають мільйони українців (Сибір, Казахстан, Далекий Схід). І перше, і найголовніше завдання цієї

конференції, хоч вона й називається конференцією з питань культури української мови, поставити питання про безумовне додержання правильних положень у національному питанні, запровадити викладання в навчальних закладах нашою українською мовою, широко користуватися нею у повсякденному житті, давати рішучу відсіч тим, хто зневажливо, вороже ставиться до нашої мови. А таких випадків дуже й дуже багато. Противники української мови так зараз розперезалися, що вирішили навіть у Київській музичній комедії припинити ставити вистави українською мовою. І зараз, як згряя ворон, на всіх перехрестях кричать «Цирк зажигает огни», «Севастопольский вальс», «КлеКле», «Евгений Онегин» не звучат на украинском языке». «Закриють, прекратить ставить на украинском языке!» Таке ж саме становище й у Харківській опері. Чи можна придумати ще тяжчу образу національної гідності нашого народу, як ця найсаркастичніша зневага до нашої мови? Вони перевершили навіть валуєвих, бо й досі ті допускали «изящную литературу на малорусском наречии», «комедию на малорусском наречии».

Усім світом визнана наша багата мелодійна українська мова, наші пречудові пісні, як Робсон, не хто інший, а Робсон назвав найкращими у світі. Споконвіку основою українського театрального мистецтва були музично-драматичні театри, де так гармонійно поєднувалися слово й пісня. І ось знайшлися такі вороги українського народу, які протидіють розвитку нашого українського мистецтва... Ми на цій конференції повинні рішуче засудити цей ворожий акт-дію щодо української мови, приниження гідності нашого народу. Або ще приклад. У 1961 р. в збірнику Львівського політехнічного інституту було надруковано мою науково-технічну статтю. Потім її дискримінаційно вилучили із збірника, бо декому не подобалось, що стаття написана українською мовою. Довелось статтю перекладати на російську мову і надрукувати її в журналі «Автоматика и приборостроение» (№ 4, 1962 р.).

Дуже й дуже погано, що на сьогодні майже не випускається технічна література українською мовою. Лише 5% (аж страшно називати таку цифру) технічної літератури на Україні видається українською мовою. І коли якийнебудь наполегливий автор все ж таки зуміє домогтися, щоб його книжка була надрукована нашою мовою, то тираж такої книжки визначають дуже малим, 500-1000 примірників, не більше. Кажуть, ніхто не замовляє українських технічних книжок, нікому читати, бо ніде в середніх чи вищих технічних навчальних закладах України не вживається українська мова.

Нікому читати. А де ж 50 мільйонний український нарід? Де він? Адже ще за переписом 1911 року його було 37 мільйонів. Мінімальний природний приріст населення земної кулі (в тому числі й російського народу) становить 1,5%. Значить, за 52 роки з дня перепису 1911 р. нашого народу повинно бути 66-70 мільйонів. Хай більше 10 мільйонів українців

було знищено штучним голодом в 1932-1933 рр., загинуло на війні 5 мільйонів, то й після всього цього повинно бути 50 мільйонів. Не мова «изящной литературы» вирішує долю життя, честі і гідності нашого народу, а мова життя, посвяченна мова технічного прогресу, мова нашого трудячого люду. І коли й надалі буде таке ненормальне становище відносно вживання нашої мови, яке є зараз, то ми дійдемо до того, що нашу мову можна буде лише почути в якійсь пісні, як музейну рідкість.

Майже не видаються технічні журнали українською мовою. До війни на Україні видавався радіожурнал українською мовою «Радіо» і коли вся радіогромадськість України поставила питання про видання цього журналу, три роки про це домогалась, то відмовили в дозволі на його видання. Я питаю, це ненормальне явище у нас на Україні, чи ні?

Недавно в «Правде» було надруковано статтю тов. Ермилова, в якій він справедливо захищає російський народ від образи російської національної гідності. В статті шла мова про те, що реакційні критики Заходу зневажливо вороже ставляться до видатних російських письменників, заявляючи те, що буцімто вони творили лише під впливом західної літератури. Ми теж повинні захистити нашу українську національну гордість від дій сталіно-кагановицьких послідовників, які люто ненавидять нашу мову, нашу культуру. Кажу, що великі діячі російської культури, такі як Герцен, Чернишевський, Добролюбов, Лесков, Тургенев та інші, протилежні пискунам таким як Белінський, високо оцінювали нашу мову, нашу культуру, наші духовні здібності. Вони були на боці великого сина нашого народу Т. Г. Шевченка, який терпів великі утиски від царського уряду і реакційних шовіністичних елементів. Шовіністи навіть радили Шевченкові писати «малорусским наречеем». Але гордий син нашого народу Т. Г. Шевченко відповів цим нікчемам: «Теплий кожух, тільки шкода, не на мене шитий, а розумне ваше слово брехнею підбито...»

Крім таких недругів, які перетинають шлях нашої мови в навчальні заклади, на підприємства, в установи, багато плутанини, а то й шкоди завдали їй і на сьогодні завдають нашої мови деякі «теоретики» мови та інтерпретатори національного питання. До таких у першу чергу відносяться: І. Кравцев, І. Білодід, М. Шамота. Ви добре пам'ятаєте лиховісну статтю І. Кравцева, надруковану в газеті «Радянська Україна» 13 квітня 1960 р. В ній захищаються ті, які зраджують нашу мову, які не люблять її, які зневажливо, вороже ставляться до неї, та інші. Проти писання Кравцева виступило багато товаришів... Я теж написав статтю під назвою «Проти ревізйонізму в національному питанні, проти дружби народів СРСР». В цій статті дано критичний аналіз також і порочних теорійок І. Білодіда. І. Білодід, ще бувши міністром освіти, нічого не зробив доброго для української мови в школах. А зараз, ставши директором інституту мовознавства АН УРСР, пише статті, на взірць такої, яка надрукована в журналі «Вітчизна», № 2, випускає всілякі брошури, а

от про рідну українську мову, про її пропаганду, про необхідність любити її, поширювати в життя, запроваджувати викладання в навчальних закладах українською мовою Білодід не піклується і нічого не видав, а робив усе якраз навпаки. І в доповіді тут, на конференції, він нічого про любов до рідної мови, про поширення української мови не сказав. Він носився з ворожою теорійкою »двомовности«.

М. Шамота, як завжди, виступає і захищає таких, як Кравцев, Агаєв та інші. Він виступив проти правильних положень, викладених у пречудовій статті Солоухіна »А что же дальше?« Про цю статтю, про неправильну позицію Агаєва, Кравцева, Шамоти, Білодіда, Шахназарова, я написав статтю під назвою »За настоящую действительно братскую дружбу народов«.

Нам добре відома ленінська позиція щодо мов народів. Вони повинні жити і розвиватися, цвісти і розцвітати. »Інтернаціоналізм — не без національностей«, — писав Ленін. Неясність на сьогодні й у такому питанні: раніше ставилося питання про злиття мов, а це означає й включає в себе взаємозв'язок і взаємовплив мов. Учора ж представник від Казахстану (чи від Вірменії) заявив, що на конференції в Алма-Аті було ясно вирішено, що не може бути й мови про злиття мов. Зараз почали проповідувати теорію двомовности. А теорія двомовности — сама реакційна теорія, бо вона веде до знищення мов народів Радянського Союзу неросійської національності. Ніколи ніякий нарід не погодиться з тим, щоб його мова була поглинута іншою мовою. Це не приведе до дружби народів. Головне й основне завдання зараз полягає в тому, щоб широко запроваджувати нашу рідну українську мову в усі сфери життя, починаючи з дитячих ясел, шкіл, технікумів, інститутів — до виробництва.

Великий, працелюбний, талановитий український нарід гідний мати, і він має, свою багату, мелодійну українську мову, яку треба оберігати від усяких негод, як найдорожчу цінність людини.

Президії Республіканської конференції з питань культури української мови

Передаю текст мого виступу на конференції 12. 2. 63 р. Він повністю відповідає ленінським принципам національної політики й проникнутий величезною турботою за життя нашої рідної української мови, а, значить, і життя й гідність нашого народу. І та дружня підтримка усієї аудиторії конференції — свідчення тому. Видно Арсен Ішук живе вчорашнім днем. І, як хтось справедливо кинув репліку, досі не відкрив очей, а можливо й не здібний їх розплющити, не бачить того, що наш нарід бажає відкинути все те погане, що завдав йому проклятий культ особи Сталіна. Він навіть не знає, йому байдуже до того, що на сьогодні

ні в ремісничих училищах, ні в технічних училищах, ні в технікумах, ні в технічних інститутах, ні в кіно, ні на заводах не вживається наша рідна українська мова. Йому навіть байдуже до того, що в музкомедії якісь недруги нашого народу заборонили ставити вистави українською мовою.

Та по якому праву така людина може вважати себе українським літератором. Ми повинні зробити так, щоб наша пречудова мова зайняла своє належне й законне місце в усіх сферах нашого життя. Він не розуміє, що не може бути й мови про культуру української мови, коли ця мова не вживається у виробничому житті, в навчанні, в побуті. Коли людина не думає своєю рідною мовою, не вживає її в процесі спілкування, яка ж культура буде цієї мови? Вести розмову про культуру мови, коли вона не поширена в основному навчально-виробничому житті, й не вести боротьби за те, щоб вона там була, — це все одно, що лаяти повітря. Це нісенітниця. Від цього ні на скільки не зміниться те ненормальне становище, яке існувало на сьогодні щодо вживання нашої рідної української мови. Більше того, навіть тоді, коли справедливо обурювався зал й практично не давали говорити, Арсен Іщук, як це й раніше робили, навіщував ярлики «відщепенець», «націоналіст».

Для нашого народу, це не новина. Найкращі, найсвідоміші сини нашого народу загинули від цього. Ми повністю упевнені в тому, що наш нарід добре розбирається, хто відщепенець, самоїд, а хто справжній син нашого народу, хто без оглядки віддає йому все своє життя.

14. 2. 1963 р.

Василь ЛОБКО

*

Від Редакції «В. Ш.»

«Виступ» Василя Лобка ми надрукували без жодних скорочень чи змін (за виїмком частинного виправлення правопису), як документ, у якому подані факти про жахливий стан української мови, про що була мова в статті проф. Степана Чорнія «Українська мова в Україні після другої світової війни...» Натомість «обрамуння» цього виступу («ленінські позиції», його «принципи національної політики», «заслуги» Хрущова» тощо) — баяст, який зовсім не відповідає фактам і дійсності.

В. ЧАПЛЕНКО

ХТО ТАКІ БУЛИ АНТИ?

На це питання я спробував був відповісти ще в першій своїй книжці етимологічних дослідів — у книжці «Адигейські мови — ключ до таємниць нашого субстрату» (Нью-Йорк, 1966 р.), але та моя відповідь була ще недосконала, оскільки я в цій книжці виявив тільки нове джерело для етимологізацій, але користувався старим методом цієї галузі мовознавства. Та й видання цієї книжки я уважав тільки «попереднім науковим повідомленням», що мало на меті «звернути увагу науковців на нововідкрите джерело — адигейської мови» (стор. 12). Після того я видав дві книжки етимологічних дослідів — «Нові знадоби до етногенези слов'ян та інших народів» (Нью-Йорк, 1967 р.) та «Підстави адигейської теорії» (Мюнхен, 1971 р.), як також надрукував у різних журналах декілька статей, що в них з'ясував етимології слів, які досі були нез'ясовані (напр., слово «козак»).

У книжці «Підстави адигейської теорії» я сформулював основні принципи й свій новий комплексно-аналітичний метод етимологізації, назвавши це разом «адигейською теорією». У цій теорії я виразно визначив сучасні адигейські мови як тільки «ключ» для етимологізації, а не джерело слів. Інакше сказавши, я наповнив властивим змістом назву першої книжки — «Адигейські мови — ключ до таємниць нашого субстрату». Щоб це було зрозуміле, я згадаю тут свою першу спробу етимологізації слова «козак», зроблену в розвідці «Про давню козаччину у пізніше козацтво», надруковану в журналі «Визвольний Шлях», кн. V за 1967 р., і остаточну його етимологію, подану в статті «Назви козаків та споріднені з ними слова», вміщену в журналі «Нові дні» за грудень 1972 р. Якщо в отій першій спробі я намагався доказати, що всі назви козаків походять з адигейських мов, причому я з'ясував тільки пізніші їхні значення, що виникли внаслідок забуття первісної етимології, то в статті, надрукованій у «Нових днях», я написав так: «Але було б хибно думати, виходячи з того, що «ключем» у цих моїх етимологіях стали дані з адигейських мов, що немов би то інші народи запозичили назви козаків від адигейців, зокрема від одного з адигейських народів — черкесів. Уже самий той факт, що самі черкеси себе словами «касоги», «козаки» ба й «черкеси»... не називають (вони себе називають «адиге»), свідчить про якесь ширше субстратне коріння назов «козак», «казах» тощо. І наприкінці я прийшов до висновку, що «слово «козак» можна з повним правом називати українським словом».

Уже в душі своєї нової методології я написав чималу розвідку «Походження деяких давніх етнонімів у світлі адигейської теорії», а в цій ще не опублікованій розвідці я з'ясував по-новому й назву народности «анти» та визначив етнічну природу її, цієї народности. Не мавши тепер змоги будь-де цілу цю розвідку надрукувати, я вирішив узяти з неї тільки розділ про *антив*, з думкою надрукувати його в нашому єдиному на еміграції «товстому журналі» — в журналі «Визвольний шлях». А «спровокувала» мене до цього лайка на мою й інших наших науковців адресу «радянського» «дослідника» М. Котляра, наявна в його пасквілі «Наукова неспроможність буржуазно-націоналістичних концепцій походження української народности», надрукованому в ч. I за 1975 р. київського журналу «Народна творчість та етнографія».

Цей казенний писака лає М. Чубатого, Я. Пастернака, В. Щербаківського й мене, як «буржуазно-націоналістичного фальсифікатора». Мене він поєднав із Щербаківським так, що, як кажуть, і пальці знати. Він писав: «З Чапленком солідаризувався буржуазно-націоналістичний історик і археолог-расист (? — В. Ч.) В. Щербаківський, котрий у монографії «Формация української нації» (1940) [друкувався і в бандерівському журналі «Визвольний шлях» у другій половині 60-их років] писав, що черкеси-анти «слов'янізувалися» під впливом «українських хліборобських племен», що жили поруч з ними» (у Котляра стор. 57).

Безглуздя цієї «солідаризації» В. Щербаківського (насправді самого Котляра) зі мною в тому, що В. Щербаківський написав свою працю багато раніше за мої етимологічні досліді, і в «Визвольному шляху» вона була надрукована після його смерті. А з моїх видань він згадає тільки оту першу книжку, надруковану 1966 року. При цьому він, як це там звичайно роблять і інші «критики буржуазних і буржуазно-націоналістичних ідеологічних концепцій» (Котлярева стаття надрукована в розділі журналу під таким загальним заголовком), пофальшував навіть назву моєї книжки, навівши тільки частину її «Адигейські мови» та викинувши решту заголовка — «ключ до таємниць нашого субстрату». Пофальшував Котляр і єдину, наведену з цієї моєї книжки цитату. Він написав: «В. Чапленко (перед цим у нього стоять оті наведені вище слова з «фальсифікатором»), що «найдавнішими, історично згаданими населяниками України й суміжних країв були предки нинішніх адигів-черкесів». У моїй книжці, на 11-ій стор., це речення має такий вигляд: «Можливо, найдавнішими, історично згаданими населяниками України й суміжних країв були предки адигів-черкесів (особливо, як буде доведене їхнє «кіммерійство»)». Як бачимо, він викинув початкове слово «можливо», вставив своє слово «нинішніх» та не подав слів, узятих у мене в дужки. А тим часом і перше пропущене слово і останні вставні в реченні слова мають для логіки моїх міркувань велике значення: вони свідчать про мою початкову обережність у висновках з мого відкриття, що його я подавав як «попереднє наукове повідомлення», як це звичайно

в таких випадках і роблять об'єктивні науковці. Не можна не відзначити й того, що Котляр, написавши свою статтю десь перед 1975-им роком, не згадав двох інших моїх книжок.

Але в моє завдання не входить полеміка з цим примусовим фальсифікатором, рабом тоталітарно-поліційної держави, як також не моя справа — обороняти трьох інших оббріханих у писанні М. Котляра наших науковців, — я маю при цій нагоді подати моє теперішнє розуміння питання про антив і тим відповісти на поставлене в заголовку цієї статті питання, а найголовніше — дати етимологію назви «анти», чого я в отій своїй першій книжці ще не міг зробити. Для цього немає потреби наводити тут цитати з історичних джерел, з Йордана тощо, які охочий читач може знайти в першому томі «Історії України-Руси» М. Грушевського. Не буду повторювати й того загально визнаного факту, що вони жили й діяли на території теперішньої України.

Насамперед скажу, що «кіммерійство» предків сучасних адигейців тепер для мене безсумнівне. До такого висновку я прийшов внаслідок пізніших своїх етимологічних досліджень, зокрема згаданої вище розвідки про давні етноніми, серед яких я з'ясував і етимологію назви «кіммер», а з'ясував я її з допомогою того ж таки адигейського «ключа». Без цього «ключа» не можна з'ясувати й етимології назви «ант», але це не означатиме, що носії цієї назви не були слов'яни в етнічному розумінні.

Якщо всі давніші спроби з'ясувати цю назву, як це засвідчив ще М. Грушевський («взагалі слов'янство антського імени лишається сумнівним, і всі проби зв'язати його з пізнішими слов'янськими іменами лишилися без результату», «Історія України-Руси», т. I, стор. 173), були безуспішні, то це ставалося через те, що не були використані дуже архаїчні явища, збережені аж до нашого часу в адигейських мовах. Але з допомогою самих сучасних слов'янських мов ще й досі не з'ясовано навіть назви «слов'яни»! А скільки прізвищ є, наприклад, тільки в українській мові як в одній із слов'янських, що їх не можна з'ясувати з допомогою не тільки лексики та граматики самої української мови, а й інших слов'янських мов! От я для своїх етимологічних цілей занотувую українські прізвища переважно українців західноукраїнського походження, значення яких ні самі носії цих прізвищ, ні наші мовознавці не розуміють і не можуть пояснити, звідки вони. От, наприклад, «Якута». Чи можна припускати, що предки цього роду прийшли з далекосхідної Якутії? Ні в якому разі! Або прізвища «Набок» (є й російське прізвище «Набоков»). «Шолох» (є й російське прізвище «Шолохов») . . . А колись ці слова були зрозумілі, оскільки ними названо людей, тільки пізніше українська мова змінилася, ці значення були забуті, але самі звукові комплекси «поприрости» до тих чи тих родів і дожили до наших днів.

І слово «ант» не зовсім зникло в українській мові аж до нашого часу. Є ж українське прізвище «Антків», утворене від «Антко», є на Україні

місто «Антополь», і ми їх теж не розуміємо. Але разом з тим вони свідчать про те, що й давня назва «анти» не була чужа для наших предків, що спочатку це був загальний іменник з певним значенням, яким можна було характеризувати людину, даючи їй таке ймення, чи навіть річ або комаху, як про це свідчать слова «антена, англ. »ant«, грецьке »antos«. Та щоб тепер відтворити те давнє значення, треба з'ясувати, як це слово утворилося, тобто його проетимологізувати. Як зараз побачимо, воно не постало зразу як отакий коротенький звуковий комплекс, а було висловом, що складався із ще первісніших слів.

Першим словом, що стало пізніше першим складником утворення »ант«, було слівце »уэ«, що тепер в адигейських мовах значить »те, що впало«, наприклад, відчакнута гілка з дерева. В адигейських мовах це двозвук »уэ«, який міг перетворюватися на однозвук повного творення »о« (про це свідчать сучасні адигейські назви снігу: »уэс« та »осы«) або »а«. Це останнє стало першим складником слова »ант«. Але гілка могла бути всяка — у вигляді рівного прута (лозини) чи у вигляді кийка, тобто ломаки з одним товщим кінцем, з »головою«. Для позначення такого товщого кінця в адигейських мовах є слово »нэ«, яке тепер значить »око«, »отвір«, а око в українській мові називається »банька« (звідси »банькатий, витрішкуватий«). Та для того, щоб таким кийком людина могла користуватися як знаряддям биття, треба було обчухрати, пообламувати з нього бічні гілочки. Для позначення такої роботи є в адигейських мовах слово »тІэн«, від якого походить українське »тяти« (-»н« в адигейському слові — інфінітивний наросток, що його відкидають, як утворюють іншу форму; в українському слові замість нього з'явилося -»ти«). Отже, з трьох слів »уэ«--»нэ«--»тІэ« означав »кийок обчухраний«. Як змінилося »уэ«, я вже сказав, у другому слові слабкий (редукований) звук, що спочатку стояв наприкінці утворення з двох слів, згідно з фонетичною закономірністю, збереженою в сучасних адигейських мовах, відпав. Те саме могло пізніше статися і з звуком »э« в »антІэ«, як це засвідчене в сучасному англійському »ant«. Але тоді, коли це слово було назвою народности антів, до нього, навпаки, міг приєднатися ще один складник — займенник третьої особи »е« (фонетично в адигейській вимові »jэ«), з якого »э« відпало, а »j« зберігся, звідки виникла форма »Antai« (хоч уживано й форми »Ante«, бо це були різні дієприкметникові форми — повна й коротка в третьому складникові). У кабардинському фольклорі збереглося й ціле слово — ймення героя Анта.

Я думаю, що з'ясованою етимологією можна пояснити й »обчухрану« чи »обголену« людську голову з »оселедцем«, чи бороду з залишеними »вусами«. Таким чином назва »ант« означала те, що й »козак«, »косак«, тобто »чуприндир«, як я це з'ясував у згадуваній статті. Таке саме значення мало й слово »черкес«, »черкас« (»чер-« — голова, -»кес«, »кас« — коса, чуприна), як я це з'ясував ув отій ще не опублікованій розвідці. Не щось інше, як це всякому ясно, означає й назва українців »хахол«, і я це також з'ясував. А що з усіх східнослов'янських народів назвами

»анти«, »черкаси«, »козаки«, »хакли« називано тільки українців, то з цього логічно випливає висновок, що анти були предками тільки українців.

Це вносить ясність у здогадну думку М. Грушевського, який написав так: »Ми не знаємо, як далеко сягало ім'я антів на північ; теоретично беручи, воно могло обіймати всі східнослов'янські племена, але в наших звістках стрічаємо це ім'я тільки в подіях і комбінаціях, які дотикаються самої лише полудневої, чорноморської колонізації східнослов'янської галузі. Анти в нашій матеріалі — се полуднева частина східної галузі, себто представники тих племен, що утворили етнографічну цілість, яку тепер зовемо українською« (»Історія України-Руси«, т. I, стор. 176).

Цей погляд суперечить теперішньому імперіалістичному курсові Москви, скерованому на примусове »злиття« (тобто русифікацію) всіх трьох східнослов'янських народів, і через те там наказано »викривати фальсифікаторів історії« ...

Згадане вище слово »антена« походить від грецького »antenna«, що первісно значило »вусики«, потім »щогла«, »рея« на кораблі, а нашого часу — »радіоантена«. Англійське »ant« — мурашка теж має вусики, крім того вона »порізана« на »сегменти« (з лат. »insectum« — ст. -сл. »насікомое«). Грецьке »antos« — квітки, те, що »вирізується« з »голівки« — пуп'янка.

Це побічні дані для підтвердження моєї етимології назви »анти«. Бо якщо таке слово є не тільки в адигейських мовах (оте ймення »Ант«), не тільки в українській мові, а й в інших індо-європейських, то це свідчить про його глибоке субстратне походження.

ЧИТАЙТЕ!

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

ВІСНИК

суспільно-політичний і науково-літературний місячник

Організації Оборони Чотирьох Свобід України,

що стоячи на християнських національно-соборницьких засадах, на-
світлює проблеми українського національно-визвольного руху, містить
статті на міжнародні, крайові, внутрішньоукраїнські, політичні, еконо-
мічні, суспільно-виховні, наукові, літературні та мистецькі теми;
друкує твори сучасних українських письменників і поетів, а також
містить критичні літературно-мистецькі огляди.

Адреса: "VISNYK" — THE HERALD

P. O. Box 304, Cooper Station — New York 3, N.Y., U.S.A.

Ігор КАЧУРОВСЬКИЙ

ЛІРИКА МІКЕЛЬ-АНДЖЕЛЬО БУОНАРРОТІ

У березні цього року минуло п'ятсот років з дня народження великого італійського скульптора-архітекта, маляра й поета Мікель-Анджельо Буонарроті — одного з найбільших геніїв доби Відродження. І тут мушу дати маленьке пояснення. Недавно в одній советській науковій праці я вичитав, що, мовляв, Ренесанс та Відродження — це зовсім не те саме, і їх, бач, не слід плутати... Так от. Слово «Відродження» це переклад італійського *Rinascimento*, еспанською мовою це буде *Renacimiento*, а французькою — *Renaissance*. У нас, наслідком російської франкоманії, повелося називати цю добу в історії людства (чи, ліпше, в історії загальнолюдської культури) не первісною італійською мовою, а французьким перекладом цієї назви — «Ренесанс».

Один із найвеличніших майстрів Відродження, Мікель-Анджельо Буонарроті, прожив довге життя: не досягнув одного року до дев'ятох десятиків. Більша частина цього життя припадає на XVI сторіччя — «чінквеченто», за італійською номенклатурою. Погляд, що Мікель-Анджельо як скульптор і маляр належить до геніяльних мистців Відродження, — можна вважати загальноприйнятим: звичайно на чолі італійської літератури ставлять «три пелюстки флорентійської лілі» — Данте Аліг'єрі, Франческо Петрарку та Джованні Боккаччо, а для образотворчих мистецтв італійського Відродження існує канонізована тріада великих: Леонардо да Вінчі, Мікель-Анджельо Буонарроті, Рафаель Санти (точніше: Рафаелльо Санціо).

А от щодо мистецької вартості поезій Мікель-Анджельо думки розходяться. Італійський середньошкільний підручник з літератури подає, наприклад, що ці поезії мають лише «автобіографічну вартість». Натомість український мистецтвознавець Платон Білецький, у журналі «Всесвіт» за березень цього року, висловлює якраз протилежний погляд. Розповідаючи про останні роки життя великого мистця, Білецький зазначає:

«Мікель-Анджельо вже не має надій на краще майбутнє. Думки про смерть не залишають його. Про душевний стан і роздуми художника дають уявлення його поезії, що за філософською глибиною й силою вислову перевершують твори уславлених «цехових» поетів того часу».

Як ілюстрацію можна навести присвячений Джорджо Вазарі LXV сонет Мікель-Анджельо, створений поетом вже в похилому віці (нумерація сонетів за виданням Чезаре Гвасті 1863 р.):

Мого життя дорога вже дійшла,
Бурхливим морем, в кораблі крихкому,

До того порту, відчит у якому
Я дам за добрі і сумні діла.

Між образів без міри і числа
З мистецтва мав я ідола, та в ньому
Лиш помилок вантаж пізнав потому,
Що мимохіть призводить нас до зла.

Думки любовні! марні чи щасливі
Ви чуєтесь, як поблизу — дві смерті?
Вони і тілу й духові кінець.

Уже не вабить пензель, ні різець,
І вже душа в найвищому пориві
Іде в обійми, нам з хреста простерті . . .
(Переклад з італійської І. Качуровського)

Особисто щодо художнього значення поезій Мікель-Анджельо дотримуюся, так би мовити, компромісового погляду: не думаю, що ці поезії перевищують тодішніх визначних майстрів слова, але вважаю, що вони стоять на рівні загальної літературної продукції тієї доби. А треба сказати, що той рівень був дуже високий.

Для поетів доби «чінквеченто» характеристичні: загальна культура, бездоганне знання латинської, а часто й грецької мови, віртуозна технічна вправність у володінні словом. Це був розквіт італійського петраркізму: поезія йшла тією дорогою, на яку спрямував її два століття перед тим геніальний лірик Франческо Петрарка, що дав у своїх книжках «Канцоньєре», «Тріумфи» та «Сонети на життя і смерть мадонни Ляври» свого роду енциклопедію людських почувань, переданих витонченим шляхетним віршем. Відомий історик італійської літератури Де Санктіс зазначає:

«... В кожному закутку Італії складали сонети й канцони... Петраркізм завойовує чоловіків і жінок... Культурні й начитані читачі впадали в захват, виявляючи в їхніх творах наслідування Боккаччо або Петрарки, Вергілія або Ціцерона. Таке наслідування здавалося тоді верхом геніальності...»

Мікель-Анджельо Буонарроті як поет також належить до петраркістів. Мотиви порту й корабля в буряному морі (з якими ми зустрілися в щойнонаведеному сонеті) належать до улюблених, «наскрізних» мотивів у поезії Петрарки. А передсмертне зречення земних марнот нагадує останній (365-ий) сонет Петрарчин із книги «Канцоньєре». Обидва поети зрікаються найдорожчого. Для Петрарки це любов до Ляври, для Мікель-Анджельо — його ідолопоклонство перед мистецтвом.

Одним із неодмінних атрибутів поезії петраркістів була любовна лірика. Та, до якої найчастіше звертався у своїх любовних віршах Мікель-Анджельо Буонарроті, була поетеса Вітторія Колонна, — набагато молодша від нього замужня жінка, що належала до італійської аристо-

кратії, писала вірші — як і всі її сучасники — в дусі Петрарки, і жила в Неаполі, де довкола неї зосереджувався гурток поетів.

Найславетніший з-поміж сонетів Мікель-Анджельо, сонет п'ятнадцятий, не має присвяти. Але тематично він пов'язаний із попередніми сонетами, присвяченими Вікторії Колонні. Блискучу аналізу цього сонета дав, ще за життя поетового, Бенедетто Варкі, який показав зв'язок поглядів, художніх образів та окремих лексем із творчістю попередників Мікель-Анджельо (зокрема з Данте й Петраркою) та його сучасників. Ось цей сонет:

Найкращий з різьбарів не мав ідеї,
Що в мармурі не крилась би вона
Біля поверхні — як рука до неї
Сягне, покірна думці і міцна.

Добро жадане, як і зло лихее,
В тобі, шляхетна жінко чарівна,
Так само скриті; тільки з-під моєї
Руки — не те, що хочу, вирина.

Тож ні любов, краса, ні фатум злий,
Жорстокість, ні глумління це одверте, —
Вони не винні у біді моїй.

Як в серці жаль і смерть мені тепер ти
Несеш водночас, — хист мій замалий
Щось видобути з того — окрім смерти...

(Переклав з італійської мови Ігор Качуровський)

Усього Мікель-Анджельо написав — якщо не рахувати варіантів — сімдесят сім сонетів. Крім сонетів, писав іще епіграми та епітафії, канцони, мадригали, віршовані послання...

Стиль доби Відродження таїв у собі зародки майбутніх стилів барокко і клясицизму. Скульптура й малярство Мікель-Анджельо — це ніби перший пагін, з якого потім розвинулося барокко. Цю частину його творчого «я» можна вважати — спрямованою в майбутнє. Натомість його лірика — своїми засобами, мотивами, лексикою, — уся в минулому, головню, в «Канцоньєре» Франческо Петрарки. Але такою була тоді майже вся творчість літературних сучасників Мікель-Анджельо.

І серед численних поетів «чінквеченто» Мікель-Анджельо належить, безперечно, до тих, чії твори не втратили з бігом часу своєї мистецької вартості. Якщо дійде — а колись таки має дійти — до видання антології італійської поезії в українських перекладах (треба лише допильнувати, щоб ті переклади справді були з італійських оригіналів, а не з російських переспівів...), сонети Мікель-Анджельо Буонарроті займуть у тій антології почесне місце.

СПОГАДИ-ДОКУМЕНТИ

Анатоль РАДИГІН

У ЦАРСТВІ ТИРАНІВ І ЗЛОЧИНЦІВ
(Фрагменти споминів із московських концтаборів)

(Продовження, 4)

КАТОРГА І ДІЯСПОРА

Коли нація бореться, коли кожна світова завірюха чіпає її своїм крилом, хоч як би далеко порозкидали війни та вигнання її синів і дочок, вони завжди пам'ятають одне про одного. Еміграція і уявлений народ. Пам'ятають по-різному, але пам'ятають завжди! Тепер, коли я зустрівся з тисячами українців, відірваних від Батьківщини, я ще раз переконався в цій взаємності...

У таборах трапляються всілякі люди. Є й такі, які ставляться до еміграції з подразненням. Вони вважають, що еміграція, хоч як би гідно вона поводитись — завжди дизерція... Вони думають, що коли еміграція врятувалась від советських тюрем, від колгоспних злиднів, від сьогоднішньої української біди, то вона продалася за американський, канадський або австралійський хліб із маслом, а це означає — вона втрачена для Батьківщини... Нехай Бог дарує цим замученим людям, бож на їхню долю припало стільки страждань і стільки неволі, що можна поділити біду кожного на десяток людей і то було б забагато.

А їхні рани ще вміло роз'ятрують чекістські інквізитори. Буває, що якінебудь офіційні делегації УРСР урочисто приймають за кордоном, як єдиних і суверенних господарів України. Яку радість у наших ворогів і яку гіркоту в закатованих в'язнів викликає повідомлення, що в таких «прийняттях» брали участь і українські емігранти! Адже є й такі!

По тюрмах і таборах чекістська преса нав'язує українським політв'язням безплатні брошури із злісними памфлетами та карикатурами проти активістів ОУН і УПА як живих, так і покійних. Якщо в камері сидить один українець — сунуть один примірник того «чтива», якщо три — три, ніколи не помиляться... Хоч який би правовірний та незламний був ув'язнений патріот, малесенька краплинка отрути залишається десь у підсвідомості...

У такого роду брошурах повідомляють про всі більші чи менші розбіжності і сварки в еміграційних колах. Нема сумніву, що і в середовищі ув'язнених українців існують розбіжності та суперечності, але на хвалу українських політв'язнів треба сказати: хоч би які були глибокі роз-

біжності, їх розв'язується в національному колі, і жоден ворог, жоден байдужий про них не чує! Декому з працівників емігрантської української преси треба було б брати приклад із своїх ув'язнених земляків...

Большевики пильно слідкують за закордонною пресою, за статистикою. Статистика Канади подає, скільки молодих людей українського походження вважають себе за «українців», «українських канадців», «канадських українців»... Вистачить, щоб на один відсоток збільшилась остання категорія — кагебісти з радістю повідомляють про це в'язнів: «Кращий автомобіль, густіше долярів — і вже нема українського патріота. Ось і ціна вашого національного духу!»

Треба сказати, що Москві завжди вистачало терпеливості. Вона й тепер терпляче вичікує, коли час поступово забере людей, для яких Україна була і залишилась Батьківщиною. Очікує, коли для дітей цього покоління Україна стане тільки героїчною легендою. Очікує, коли для внуків надхнення легенда стане тільки гарною казкою. А за казку, нехай і найкращу, чи варто битися і вмирати?..

Свідомі українці говорили про принцип еміграції взагалі: — Якщо нація вільна, кожний, кому на його батьківщині нудно або тісно, може котитися з неї, куди йому подобається. Але нині, коли національна Батьківщина гноблена і розіп'ята, ні один українець, де б він не був, не має права стояти осторонь. Завтрішній емігрант з вільної України — вільний громадянин вільного світу. Сьогодні ті, хто ухиляється — колишні запорожці, що прижилися в Криму і не бажали вертатися на Україну. Їх посік отаман Сірко... Родити й виховувати аскерів для Гірея мали право всякі чужинці, але не українці...

Справжні українські патріоти, що багато років сидять за ґратами, іноді знають про еміграцію більше, як деякі ледачі емігранти... Те побачення, на якому довідаєшся щось із листів, одержаних родичами або сусідами, той новак, який щойно «зі свободи» і підслухував закордонне радіо або потайки читав чужоземні журнали, кагебешник, який стежить за справами української еміграції і під час слідства пробовтається про те, про що не сміє говорити советське радіо і газети, що в страшній люті починають проклинати якісь емігрантські акції або з'їзди, хоч звичайно стараються такого не публікувати — все це інформації для в'язнів. І нема такого українського діяча, який у чужій країні став високим державним урядовцем, нема такого відомого маляра, скульптора, науковця, навіть відомого гокеїста з українським прізвищем, якого не знали б українські політв'язні...

Я вже не кажу про визначні події, такі, як створення пам'ятників Кобзареві або Лесі, заснування українського факультету.

Всі акції в обороні українських політв'язнів, демонстрації, політичні конференції, демарші західньої дипломатії на захист в'язнів рано чи із запізненням, але обов'язково стають відомими в місцях ув'язнення.

Сьогодні в емігрантських колах, в тому й українських, чути голоси або слабих і боягузливих, або підлих: «Не дратуйте Москву! Вона сильна

і мстива! Вона, розгнівавшись, буде ще більше переслідувати наших людей... Прикинувшись маленькими, слабими та незначними і ми, і наші ув'язнені брати приспимо, може, московську кровожерність і нещадність... Може, в Москві подобрішають, як подобрішали англійці, французи, навіть португальці і... самі розв'яжуть свою імперію?! «Я не можу знайти слів від обурення: невже це голоси українців, які вже понад триста років на своїй шкурі перевіряють московські »поліпшення« і »погіршення«! Це говорять українці — чия нація протягом ста років вчинила коло вісімдесяти великих і малих повстань?! Це говорять люди козацького роду, прадіди яких уже знали, що московського хижак травую не нагодуєш?!

Звичайно, демонстраціями советських багатомільйонових орд не відтиснеш, протестами професорів та письменників московських танкових армاد з Європи не виженеш, але я свідчу, як перед Богом, що піднесення або спад закордонного руху в нашій обороні впливав на умови і ставлення до нас у большевицьких катівнях.

Якщо наш рух у такому вигляді, яким він є, врятує бодай одного в'язня — яке право ми маємо спинитися?!

Захист світової громадської думки, протести і дипломатичний натиск врятували життя Григоренка і Кудірки, принесли свободу Сільві Залмансон, не дали до смерти замордувати Валентина Мороза! І навпаки, відсутність підтримки або послаблення її дозволили замучити М. Сороку, Бромберга, знищити Баранова та Юрія Галанскова. Щойно недавно померли в пермських таборах Силко і Опанасенко. Чому? Бо не зорганізовано своєчасно спротиву і протесту за кордоном!

Українцям, як мало кому на світі, відомо, що в тиші і безмовності двадцятих і тридцятих років в Україні винищено більше людей, ніж загинуло в двох світових війнах разом узятих. Допомогло мовчання?!

Дискусії про майбутність вільної України нескінчені. Кожний українець (колись так казали про кожного француза) трохи міністер, трохи гетьман і кошовий (колись так казали про еспанців — »нація королів«). Тому, коли тільки зайде мова про майбутній державний уклад України, про її господарську і фінансову, про військову і судову структуру, про її майбутню дипломатію і законодавство, зударяється сила-силенна думок. Одні кажуть, що українці не дурніші, як англійці та скандинави, і що символа нації, традиційности, переємности громадянської емоційности — гетьмана Україна повинна мати! Інші вважають, що конституційна, президентська система доказала свою життєздатність і дієвість. Треті, посилаючись на швейцарський уклад із високою кантональною незалежністю і всього лише конституційно-консультативною ролею державної влади, кажуть, що козацькому духові більше пасує така децентралізація. Знаходяться і »соціялісти« — щоправда, небагато, яких сумний досвід Винниченка і Грушевського нічого не навчив... Вони мріють створити в Україні »зразок справжнього соціалізму«! (Якщо їх

не навчив «соціалізм з людським обличчям» у Празі, нехай поглянуть хоч би на те, що вчинили соціалісти з господарством і суспільством на моїй батьківщині — в Ізраїлі). Тисяча людей — тисяча версій.

Але всі сходяться в одному. Майбутня вільна Україна на багато років буде позбавлена можливості вступити на рівних правах у господарську співпрацю або суперництво з рештою світу. Крім занедбаної, найродючішої свого часу землі, знищеного поголів'я худоби, вичерпаних морських і річкових скарбів, повирубуваних садів і виноградників (все це з трудом, але можна відновити), є ще один фактор, який потребує більше часу і зусиль. Це — кадри бізнесу і технології. Навіть коли українська молодь буде високопатріотична і працьовита, не можна забувати, що, навчена в советських, московських, київських або львівських навчальних закладах, ця молодь цілковито позбавлена дотику з нормальним світовим бізнесом. Таланти є, але без досвіду і талант безсилий... Тому очолити діловий світ нової України мусять молоді українці, виховані і навчені у вільному світі! Колишні емігранти. Ця молодь мусить зберегти все українське і принести з собою розмах, хваткість і знання, що їх створили квітучі держави Заходу.

І тут навіть найбільш похмурі, озлоблені і скривджені сходяться в одному у глибокій вдячності українській еміграції за те, що вона зберегла, зберігає і розвиває те українство, до якого не можуть дотягнутися пазурі ні московських, ні варшавських асиміляторів. За українські школи, за СУМ і Пласт, за численну і розгалужену українську пресу та видавництва, радіопрограми, за українські церкви, за все те, що дозволяє американським, канадським та австралійським «пітам», «джонам», «мері» та «елен» залишатися і при своїй вірі, і при своїй мові, і за традиціями — петрами, іванами, марусями та оленами... залишатися українцями і українками!

Нехай американський обиватель думає, що Україна в московській імперії — це такий собі неспокійний Техас або, в кращому разі, «російський Квебек»! Але всім свідомим і чесним людям сьогодні ясно: немає ніякої «української меншини» (добра мені «меншина» з людністю, територією та історією не меншими, як кожна з європейських націй!), є український народ, є Україна, яка, хочуть чи не хочуть її вороги, неодмінно буде суверенною державою! Українську націю ні «скасувати», ні знищити неможливо. І українська еміграція може з повним на те правом і гордістю вважати себе за невід'ємну частину цієї нації.

Ольга ЛУБСЬКА

КАЖУТЬ, ВЕСНА

Кажуть, весна у гаях
Порозсипала намисто,
Сине намисто...

А я
На акації, викруглений по краях,
Пообриваю листочки паристо.
Ворожитиму долю собі і тобі — нам,
Ворожитиму, не перестану...

Віддаляння хмурніє, як ніч, як стіна
Між могилами Ізольди та Трістана.

О, ПАМ'ЯТЕ

О, пам'яте, супутнице незрадна,
Незгасна, незагоєна тривого,
Роздмухуй, розруйновуй попіл буднів
І вичаровуй, виціловуй незабутнє.
Різьби на сірому розмаяні узори,
Я вірою помножу їх стократно
І ждатиму ще довго, довго, довго...

А зорі?

У серце западайте, зорі...

ВЕРТАЮТЬСЯ ПТИЦІ

Вертаються птиці з вирію...
А небо таке щасливе,
Аж я собі щастя вимрію.
А небо таке пресвітле:
Вертаються птиці з вирію...

Вертаються здалека
І гуси і лелеки...

Лелеки і гуси...

І я ще, і я ще вернуся.
О, небо мое щасливе,
Кріпи мое серце вірою!
О, небо мое пресвітле,
У тебе вірую.

Петро ГУРСЬКИЙ

СПОГАДИ АРТИСТА (Продовження, 4)

7

Як писав артист Лучицький про актора кінця минулого століття і початку нашого, — «голий ти на світ прийшов, голий і в землю пішов» . . . Театральній братії, і не тільки українських мандрівних театрів, доводилося не раз вдаватися до різних вигадок, щоб вижити.

Розповім вам про одного собаку, який годував свого господаря, а з ним і жінку й донечку . . .

У бідного артиста Григоренка був собака, дуже розумний. Він так його навчив, що тварина деколи була його рятувальником від голоду, завдяки своїм особливим собачим здібностям. Отож бідний артист навчив того собаку . . . красти, і то досить оригінально: тільки показав він на будь-який предмет, як собака хапав і ніс його до дому, де жив господар. Наприклад, він мандрував із собакою на базар, і тварина трималась від нього на два-три кроки . . . Хто був на базарі, той бачив: стоять рундуки, столи, лавки, на них повно ковбас, сала, м'яса . . . а за рундуком сидить риндичка. Риндички мали таку звичку, що коли було холодно, а часом і приморозки, то вони накладали повні макітри або горщики гарячого вугілля, запихали їх собі під широкі спідниці (а тих спідниць не менше двох, трьох й чотирьох) і сиділи на них преспокійно, вигріваючись, як ті курки на яечках. От і сидить, тепло їй . . . а Григоренко підходить до рундука, починає обмацувати ковбасу, перевертати сало, придивляється та принохуватись, а тим часом шмат сала, отак фунтів на п'ять, підсуне на кінець столу і шепче собаці: »Пиль«. Собака схопить сало, лунає крик: »Лови, злодій!« . . . Гомін, замішання . . . Та доки риндичка вилізе з-за столу, а люди розберуться, кого ж треба ловити? — то собака вже махнув через городи і в хаті віддав те сало дружині Григоренка . . .

Робив так артист не з доброго життя, бо господар театру інколи платив, а інколи залишав своїх артистів жититися Божим духом. Щоправда, інколи і власники театру не мали чим заплатити.

Найбагатшими людьми у той час серед купців в Україні були так зв. кабанники. Одного разу мені довелося бути свідком смішного випадку. Пішли ми на базар із згадуваним Григоренком, а за столом сидить риндичка, перед нею — великий »гаманець«. Ті гаманці робили тоді із свинячої шкіри, а в неї був із свинячого піхура, щось таке, як дядьки мають на тютюн. Почав Григоренко вибирати ковбасу, а собаці показав на неї очима, та він не зрозумів — схопив зубами гаманець і навітікача! Тут почали всі кричати: »Лови! Держи злодія!«, а кого держати, — самі не знають, ще й поглядають один на одного . . .

Прийшли ми додому, де діти артиста Григоренка вже третій день жили на оселедцях, — і всі були щасливі: для багатой риндички, що торгувала

не тільки ковбасами, а й кабанамі, ті копійки були краплею в морі, а для родини бідного артиста це була велика підтримка (така велика, що ми не забули випити при тому за здоров'я господаря, його собаки і навіть за риндичку).

Ярмарки і базари у ті часи в Україні були найбільш мальовничими, цікавими, жвавими, годі й описати! Чого тільки там не було!..

Малюється перед моїм зором велика площа, покрита сінною трухою, соломою, старим і свіженьким гноєм. Посеред базару стоять низенькі будиночки, так зв. корпуси, в яких торгували жиди. Можливо, комусь слово «жида» буде не по душі. Та що ж зробити? В Україні, а також і в Польщі, від віків називали жидів жидами, а не «євреями», і ніхто нічого поганого в тому не бачив. Чим тільки жиди там не торгували! Хочеш купити ситцю? — іди в корпус, треба кінської збруї? — іди в корпус, дьогтю для коліс, цвяхів, кіс, оселедців, мила, цукерок, пірників (пряників), намисто, гудзики та інша галянтерія... На столах: яблука, пироги, пампушки, галушки з медом, коржі з часником... І вареники з капустою, картоплею та ще Бог-зна з чим... Вибачте, далі не буду називати, бо від таких спогадів у мене і в голові закрутилося, і слинка потекла... То тут, то там б'ють по руках, заглядають коням у зуби, торгуються, клянуться всіма святими... Старий циган вихваляє кобилу, дарма що вона ледве на ногах тримається, бо старіша від самого цигана... А тут якийсь дядько плаче, бо пропали гроші: воли продав, а гроші вкрали!

— Куди ж ти їх заховав, чортяка лисий? — допитується жінка із сльозами в очах.

— Заховав... От їй же Богу, що заховав...

— А щоб тебе трясця заховало на той світ!.. плаче жінка.

А на другому кінці базару народ обступив сліпих лірників, що виводили гундосими голосами:

»Мимо раю прохожу, плачу гірко, ридаю,

Ой, горе, горе мне — горе мне великое...

Птиці райській поють, і нас в рай не пускають,

Ой, горе, горе мне, горенько великое...«

Посеред базару стоїть пан урядник із своїм кумом-дяком. Обидва напідпитку:

— Воно, конешно, істинно есть, — доказує дяк: — всяка душа грешная п'є, навіть курка п'є, ви ж самі це, пане уряднику, бачите...

— Да, бачив...

— Сам Ной, як був потоп, зачепився за гору... От, забув, за яку гору, не то Арарат, чи то Ахвонська... І як тільки виліз із корабля, то так і сказав: »Жажду утолення своєї грішної утроби«... А потім так напився, що спав перший день, сорок днів і сорок ночей... Навіть його син, Хам, не міг Ноя розбудити і привести в поліцію, чи то пак учувство...

— От, бачиш, куме-дяче, я з тобою говорив по-кумовському, — басом заперечив урядник, — а ти зараз переходиш на лічність, задіваєш начальство...

Недалеко від них у балаганах, закритих від сонця ряднами, ішла жвава торгівля хрестиками, образами, різними малюнками всіх святих і страшного суду. Тими предметами торгували у той час в Україні, як у нас казали, «кацапи». Якийсь дядько, здорово підпивши, помутнілими очима розглядав малюнок «страшного суду» і побачив, як тягнуть людей за язики та смалять на вогні... Зі страху дядько тверезішав і почав сам до себе говорити: «А нехай ти пропадеш!.. Ні, більше пити не буду, нізачо у світі! Щоб отак чортяка глумився наді мною... За таке прокляте зілля мають мене чорти замучити?!»...

Та не встиг дядько перехреститися, як його ухопив за лікоть кум Петро:

— Здоров, Миколо!

— Здоров, Петре!

— А я тебе давно вже по ярмарку шукаю. Діло маю до тебе. Ходім у шинок та там вже й побалакаєм. А потім підемо і в тіятри, там, куме, дуже смішне показують...

Через кілька хвилин кум Микола з кумом Петром сиділи за столиком у шинку, а перед ними красувалася кварта горілки. Не знаю, про що там у них була «ділова розмова», але дуже швидко вони обидва, підперши голови руками, сильними природними голосами жалібно виводили:

«Та немає в світі гірш нікому,
Як тій сиротині,
Та ніхто не пригорне
При лихій годині...»

Дуже швидко забув кум Микола, а з ним і кум Петро, і про «тіятри», і навіть про сам страшний суд...

8

Пробачте мені, дорогі читачі, що заговорився про собак, урядників та різних кумів, а про театр забув!

Це правда, що тоді були досить кепські часи для мандрівних акторів, та все публіка нас любила і гаряче приймала. Часто ми самі були винні, не тому, що не вміли грати, а тому, що не мали де публіки посадити, бо виступали де попало.

Люди-глядачі звичайно були дуже сердечними: де треба було плакати, то плакали — ми на сцені штучними сльозами, а люди, наші глядачі, у залі чи перед повіткою, чи перед насланими на бочках дошками, що служили за сцену, — плакали щирими сльозами; а коли сміялись, то так заливалися сміхом, що аж за животи бралися...

Часто театральні вистави важко було ставити, бо не вистачало декорацій, реквізиту і, особливо, світла. Не було гардеробів для акторів, щоб передягнутись. Особливо терпіло від того театральне жіноцтво.

Найбільше ж було біди по літніх театрах. Наприклад: на сцені за ходом п'єси має бути ніч, зорі, місяць, а тут з-за дерев сяє сонце...

Ясне небо, співають птахи... Або за п'есою повинно бути на сцені ясно, соняшно, а тут раптом дощ, вітер, злива, просто як з відра поливає і артистів, і публіку.

Наші глядачі не раз виявляли велику догадливість. Йдучи до театру, брали з собою парасольки або дощовики-плащі, сподіваючись дощу і знаючи наперед, що театральний дах — протікає, а в літньому театрі — за дах служить саме небо...

Одного разу трапився такий випадок: не пригадую назви п'єси, але в тій українській драмі на сцені умирав батько, а тут раптом пішов дощ. Скло на лампах почало тріскатись, кіптява пішла по всій залі (у ті часи електрики ще не було). І ось у найдраматичніший момент, коли і ми, актори, і наші глядачі почали плакати над умираючим чоловіком, — хтось із публіки (можливо, пожежник) вискочив із-за лаштунків на сцену і, нічого нікому не кажучи, почав гасити всі лампи. Він так смішно стрибав від лампи до лампи, що в залі зчинився регіт, а вкінці і ми — виконавці п'єси, не витримали, розсміялися... І так із драми зробили комедію...

У кожній трупі був суфлер (підказувач із будки). Такі суфлери мало кому допомагали, бо ми кожну п'єсу грали багато разів, та все ж на сцені певніше, коли підказувач сидить у будці. Якось трапилося так, що запізнівся початок вистави, бо не з'явився суфлер. Нарешті, він прийшов, але таким п'яним, що ледве запхали його у суфлерську будку. Під час вистави він там розігрівся й заснув. Воно й нічого, бо ж із театральної залі його не видно, але ж почав страшенно хропіти, на весь театр, аж заваджав артистам грати! Той, хто стояв ближче будки, штовхнув його шаблею, але суфлер щось пробурмотів і знову заснув... Інколи траплялося таке, що вже й театр спорожнів, а суфлер спав собі сном праведного до самого ранку... У такому випадку артисти грали самі, з пам'яті, що запам'ятали з попередніх вистав. Якщо в таку ситуацію потрапляв молодий актор чи акторка, нові люди в театральному ділі, то їм приходилося сутужно... Та доки публіка щось зауважувала, старші актори їм підшпитували ролі, а там уже й завісу дають...

Мандрівним театрам було важко, коли ставили оперету або й оперу. Сцену прикривав тільки дах, та й він увесь у дірках, і коли артист співав, то його голос більше летів на вулицю крізь дірки, ніж у залю. У такому становищі розумний директор театру викручувався так: на базарі купував макітри й великі горщики, і на дротах або мотузках чіпляв їх під дахом. Вірте або ні, голос співака відбивався об ту макітру луною на залю... Ось вам і акустика! Хоч, щоправда, з такою «акустикою» траплялася інколи й біда: соліст так гарно розспівається, аж тут йому раптом на голову паде горщик, або макітра, не надто міцно прив'язана до стелі. Тоді на сцену вбігав новий, несподіваний актор — лікар або фельдшер, щоб забрати пораненого до шпиталю...

(Далі буде)

Олекса ВОРОПАЙ

АНГЛІЯ ЗБЛИЗЬКА (Щоденник нового поселенця)

(52)

12-го липня. Субота. Обідня пора. Я закінчив читати статтю Миколи Мушинки про Володимира Гнатюка. Вона цікава, добре написана і я прочитав її з великою користю для себе. Пряшівщина — частина Закарпаття, де живе багато українців, властиво — це ще українська етнографічна територія у межах Словаччини.

Ось на 53-ій сторінці читаю: «В. Гнатюк свідомо звернув свою увагу на найменш досліджену ділянку закарпатського фолклору — народну прозу. Якщо народні пісні Закарпаття були більш-менш зібрані (Я. Головацький, Г. Де-Воллан, М. Врабель), то народна проза залишилась поза увагою дослідників і її майже ніхто не доторкнувся. Таким чином В. Гнатюка можна уважати першим дослідником прозового фолклору Закарпаття і Пряшівщини».

На 74-ій сторінці: «Вже з поданого огляду фолклористичної діяльності В. Гнатюка, спрямованої на вивчення найзахідніших українських земель, видно, що В. Гнатюк в історії закарпатської фолклористики займає одне з найпочесніших місць».

Володимир Гнатюк — справді був визначним збирачем і дослідником українського фолклору. Народився в 1871-му, а помер в 1926-му році. Отже, через два роки, 1971-го року, буде століття з дня народження цього визначного дослідника українського фолклору.

Дружина вернулася додому з Лондону о годині 4,30 по полудні. Вона вдоволена, репрезентувала на Загальних зборах СУБ-у СФУЖО, а крім цього зустрілася з нашими друзями і знайомими, що живуть у Лондоні.

13-го липня. Неділя. Сьогодні написав листа д-рові Миколі Мушинці в Пряшеві та подякував йому за його листа і за важливі для мене книжки.

А надворі тепло, соняшно, і ми з дружиною провели деякий час у своєму садку, там і обідали.

15-го липня. Вівторок. Сьогодні в нас були гості. Приїхали вони ще вчора по обіді, в нас і ночували, — це пан і пані Б-н із Лондону. Культурні й цікаві люди.

Дружина залишилася вдома з гістьми, а я поїхав на працю. Погода тепла, соняшна, гарна, і я ледве дочекався кінця робочого дня.

Тепер, увечорі, ми знову самі, наші гості вже відїхали.

16-го липня. Середа. Одержав «Поезії» Ліни Костенко. Книжка видана в Канаді, має 357 сторінок, на доброму папері, з двома портретами авторки. З передмови я довідався про поетесу ось що: «Ім'я Ліни Костенко нині широко відоме. В українській літературі воно займає видатне місце серед визначних поетів. Її окремі твори були перекладені на різні мови. Серед українців на чужині ім'я поетеси не менш відоме, як і на Україні».

Не знаю, хто мені прислав збірку поезій Ліни Костенко? Нема ні листа, ні навіть зворотної адреси, щоб я міг подякувати комусь за цей цінний подарунок.

21-го липня. Понеділок. Сьогодні ми встали раненько, щоб слідувати на телевізійній передачі за американськими космонавтами, що приземлились на місяці.

В бібліотеці, вже на праці, було багато розмов про успіхи американців у космосі. Дехто цілу ніч не спав і сидів біля телевізії. Це ж бо велика історична подія — перші люди із землі зійшли на місяць!

Тепер год. 6,30 увечорі. Ми з дружиною дивимося на телевізю. Американські космонавти з місяця мають піднятися, щоб сполучитися з головною ракетою і вернутися на землю з цієї незвичайної подорожі. Щастя їм, Боже!

О год. 6,54 американці піднялися з місяця, а о 7-й годині вже ввійшли в орбіту. О десятій, чи після десятої, сполучаться з головною ракетою.

28-го липня. Понеділок. Година 4-та по полудні. Півгодини тому я вернувся додому, їздив до Лондону, щоб зустрітися з Валерієм Ревуцьким, моїм колишнім приятелем, з яким ми не бачились дев'ятнадцять років! У 1950 році він виїхав з Англії до Канади і ось тепер оповідає: «Спочатку було тяжко в Канаді, потім я вчився, написав докторську дисертацію, а тепер працюю асистентом професора у Ванкуверському університеті». Крім цього, він щасливо одружився і вже має 16-річну донечку — гарну дівчину. Дружина також приємна. Отже, Валерій Ревуцький знайшов своє щастя в Канаді.

І ось вони приїхали на кілька днів до Лондону і я з великою приємністю з ними зустрівся.

Ночував я в пана З., що походить з Конотопу на Чернігівщині. Він вже старша людина, хворий на серце, не працює і живе з пенсії. На еміграцію пішов сам, залишивши вдома жінку і троє дітей. Показував мені їхню фотографію — тепер це вже дорослі гарні дівчата.

Фотографія дружини і донечок стоїть у нього на столі в золотих рамках, під склом, як велика цінність. В нього аж руки трясуться, коли бере цю фотографію. Розлука з жінкою й дітьми — велике нещастя в житті чоловіка. Він нагадує мені мого рідного батька, який також залишив нас троє дітей із матір'ю, а сам пішов на еміграцію — у світ за очі... Це було в 1919 році, коли я мав тільки шість років. Ех, краще не згадувати...

Отже, моя подорож до Лондону була цікава. Приємно провів час із своїм колишнім приятелем, Валерієм Ревуцьким, та з його дружиною і донечкою.

29-го липня. Вівторок. Сьогодні написав листа до Валерія Ревуцького та послав йому, на його прохання, фотокопію своєї (вже надрукованої) статті про його батька п. з. «В десяти роковини смерті Дмитра Ревуцького».

Я закінчив її так: «Оце якось зовсім недавно, в бібліотеці Британського музею в Лондоні, я натрапив на дуже цікаву наукову працю Дмитра Миколайовича Ревуцького — «Шевченко й народна пісня». Я був захоплений, читав ту працю, невідриваючись, цілий день. А таких робіт Дмитро Миколайович залишив багато. Тож вшануймо його світлу пам'ять у день десятиліття трагічної смерті. Ми повинні переглянути всі європейські й американські бібліотеки і, якщо не зібрати та перевидати, то бодай скласти докладний список всіх його наукових праць».

Правду сказавши, це перш за все обов'язок його сина: скласти докладний список наукових праць свого славного батька.

30-го липня. Середа. Гарний соняшний ранок. Сьогодні на роботі був сам, бо дружина поїхала до Брадфорду читати доповідь для якоїсь англійської організації про наші українські звичаї.

31-го липня. Четвер. Вчора дружина вернулася з Брадфорду додому о годині 7-й увечері. Читала в Брадфорді доповідь для членів англійської організації пенсіонерів про звичаї українських емігрантів у цій країні.

Українська жіноча організація у Брадфорді влаштувала там гарну виставку вишивок та різьби. Як виставка, так і доповідь дуже цікавили англійців. Отже, із вчорашньої поїздки моя дружина повністю задоволена.

1-го серпня. П'ятниця. Ранок понурий, але виглядає, що день буде теплий і соняшний.

Працюючи в бібліотеці, я натрапив на дуже цікавий матеріал: «Живі метеорологічні станції». Я також люблю спостерігати за тваринами, особливо за птахами, як вони «віщують» нам погоду. Наприклад, ластівки перед дощем кружляють низько над землею, бджоли сидять у вуликах і сильно гудуть, а комашки перед сильним дощем або грозою ховаються до своїх гнізд. Колись напишу про це спеціальну розвідку, а тепер буду збирати до неї матеріал.

2-го серпня. Субота. Ранок понурий і збирається на дощ. Ми з дружиною їдемо до Олдгаму на жіноче свято з нагоди 1,000-літньої річниці княгині Ольги. Дружина буде читати доповідь про княгиню Ольгу, а мене запрошено до комісії, яка має оцінювати історичні та національні одяги. Дорога до Олдгаму далека, доведеться їхати автом біля двох годин.

Олдгам — місто, де ми з дружиною починали своє життя-буття в Англії. Там зустрінемо й давніх знайомих...

Тепер 9-та година увечорі, ми недавно вернулися з Олдгаму, де о годині 2-й по полудні було розпочалося врочисте відзначення 1000-ліття княгині Ольги. Свято відкрив єпископ Августин молитвою «Отче наш», а проспівали її хор та всі присутні в залі. Потім були усні привітання: від СУБ-у — проф. В. Василенка, від СУМ-у — М. Гринюка, були й інші. Пані Леся Марків прочитала писані привіти від пані Слави Стецько та п-і Витязь із Бельгії.

Після доповіді моєї дружини, Ноттінгемський хор проспівав три пісні, за ним співав Рочдейльський — також три пісні. Пані Ніна Марченко дуже гарно продекламувала вірш Олеса «Княгиня Ольга». Потім співав хор молодих дівчат з Олдгаму, а далі був гарний показ історичного жіночого одягу. Виходила на сцену дівчина в одязі сарматської доби, за нею дівчина, чи молодиця, в одязі княжої доби, потім гетьманської доби, аж до одягу сучасного.

Свято закінчилося п'єсою на одну дію п. з. «Останнє спіткання» (?), що її поставив жіночий гурток з Аштону. В п'єсі ніби відображено побут княжого двору в часи Ольги й Святослава, але вона була найслабшою точкою в програмі свята.

8-го серпня. П'ятниця. Одержав листа від Тараса Чубатого з Австралії. Між іншим, він пише:

«... Ось уже п'ять літ минуло, як ми обмінювалися листами. Але про Вас я не забув. Багато разів брав до рук Вашу книжку «Пригоди Марка Чубатого» і читав її. Перечитував і Вашого листа до мене. Лист цей я вложив у книжку і все це, як цілість, зберігається в моїй бібліотеці. Це так трохи нашого українського сантименту, а тепер до справи. Перед кількома місяцями я прочитав про чин самоспалення в Києві Василя Макуха і з того часу не можу знайти собі місця. Хотілося б мені щось зробити...»

В конверті, разом з листом, вирізка статті з газети «Вільна Думка» (з 27-го липня 1969 року) п. з. «Найперший обов'язок», у якій мова про створення мільйонного Фонду ім. Василя Макуха.

18-го серпня. Понеділок. Сьогодні день народження моєї дружини. Ми взяли відпустку і поїхали на екскурсію до будинку-музею сестер Бронте.

Тепер 8-ма година увечорі, ми щойно вернулися додому. Сестри Бронте, дочки священика, були визначними англійськими письменницями. Емілія (1818-1848) і Шарльота (1816-1855) — обидві писали цікаві оповідання, що їх з приємністю читається ще й тепер. Твори їхні перекладені на всі культурні мови світу. А музей — це будинок їхнього батька, тут вони жили і писали свої твори.

19-го серпня. Вівторок. Сьогодні вже працювали в бібліотеці. Вчора були в місті Гаворті й оглядали будинок-музей сестер Бронте. Подорож була приємна. Музей цікавий, ми купили статуетку Шарльоти Бронте і поставили її в моїй робочій кімнаті, поруч із статуеткою Чарльза Дікенса.

Сьогодні день понурий, але теплий.

28-го серпня. Четвер. В «Українській Думці» надрукована стаття проф. Петра Чуйка п. з. «Якої літератури нам бракує?» — це рецензія на мою повість «Пригоди Марка Чубатого». Оцінка мого твору дуже позитивна і закінчується так: «У всякім разі ця книжка заслуговує найбільшої уваги наших читачів і успіх її стверджує необхідність такої літератури».

На жіночій сторінці «У. Д.» надрукований репортаж п. з. «1000-ліття з дня смерти княгині Ольги». Між іншим, у ньому є згадка і про доповідь моєї дружини: «Реферат, який зачитала п-і Валентина Воропай, був опрацьований на основі переказів і літописних даних тодішнього періоду, дуже цікавий формою і змістом він малював княгиню Ольгу не лише як визначну володарку своєї держави, що прийняла християнство, а й виявляв її розумну політику у відношенні до інших країн, зокрема Візантії».

10-го вересня. Середа. Одержав цікавого листа з Америки від п-і Марії Галун-Блок. Читаю: «Пише до Вас одна з Ваших читачок. Маю у своїй домашній бібліотеці Вашу 2-томову працю «Звичаї нашого народу». Тепер читаю Ваш щоденник, поміщений у «Визвольнім Шляху». Особливо мене цікавить частина в останнім числі, в якій Ви згадуєте про одну пані, Марію Гободу, яка дуже хотіла перекласти казки, зібрані Рудченком у два томи. Трапилося так, що я вже це саме виконала. Преса Чикагського університету має видати половину мого перекладу. Ще шукаю видавця на решту праці. Я дуже хотіла б написати тій Пані, щоб зайнялася іншою працею (а ще є багато важливої праці в тій галузі!), щоб зайво не повторювати працю. Отже, була б Вам дуже вдячна, якби Ви післали мені її адресу...»

Отак трапилося непорозуміння. Пані Марія Галун-Блок не завважила, що це щоденник із червня 1948 року, а з того часу минув 21 рік! Отже за стільки років п-і Марія Гобода вже могла перекласти казки Рудченка, тому тепер запізно писати їй, щоб не робила зайвого повторювання.

Все ж, я знайшов адресу п-і Марії Гободи і пошлю її п-і Марії Галун-Блок.

13-го вересня. Субота. Одержав журнал «Визвольний Шлях» за вересень 1969 року, в якому надруковане і 5-те продовження мого щоденника «Англія зблизька», що кінчається 31-им груднем 1948 року. В наступному числі вже буде початок щоденника за 1949 рік.

Сьогодні ввечері маю доповідь у Брадфордському Відділі СУБ-у про Івана Котляревського з нагоди 200-ліття з дня його народження.

Тепер 11-та година увечері. Ми з дружиною щойно вернулися з Брадфорду.

Після відкриття свята у честь Івана Котляревського, п-і Леся Марків продеклямувала вірш Миколи Вороного: «Іван Котляревський». Деклямувала дуже добре, вона взагалі здібна декляматорка. Потім мішаний хор проспівав дві пісні: «Засяло сонце золоте» і «Рідна мати моя», а тоді я прочитав свій реферат, що починався так: «У вересні цього року ми-

нуло 200 літ з дня народження Івана Котляревського — визначного українського поета і драматурга, «батька» нової української літератури». Читав півгодини.

Далі знову виступав хор і проспівав «Орися ж ти, моя ниво» (музика Лисенка на слова Т. Шевченка), виступали ще дівчата з танцями і знову хор.

Коли свято закінчилося, до мене підходили люди і дякували «за добре прочитану доповідь».

17-го вересня. Середа. Одержав журнал «Жіночий Світ» за липень-серпень 1969 р., що виходить у Канаді. Журнал цікавий, добре редагований. З приємністю прочитав у цьому числі статтю М. І. Мандрики п. з. «Ліна Костенко — поетка нової доби». Автор порівнює Ліну Костенко з Лесею Українкою і пише:

«Леся Українка жила й творила в передреволюційну добу... Ліна Костенко народилася по цьому боці великого історичного валу... Нові обставини — це її близькі, природні обставини. І все ж від Лесі Українки до Ліни Костенко простяглася золота нитка тісного споріднення... Її поетичне обдарування є тієї ж високої якості, як і дар Лесі Українки, хоч вони й відмінні, самобутні... Ліна Костенко виросла в поета нової доби України, в поета великої сили і краси, подібно, як Леся Українка стала таким в її дореволюційну добу. Багато спільного є між ними».

18-го вересня. Четвер. Ми вдома, на роботу не пішли, бо взяли відпустку. Готуємось у дорогу, завтра рано їдемо на річну Конференцію Товариства для вивчення народного життя (Society for Folk Life Studies).

19-го вересня. П'ятниця. Виїхали з дому о год. 6-ій рано. З Лідсу до Ліверпулю їхали потягом. А з Ліверпулю до Дагласу — пароплавом.

Даглас — столиця острова «Isle of Man». Ми приїхали о год. 3-ій по полудні і зараз знайшли свій готель «Villers». Кімната для нас вже була замовлена і ми добре влаштувались. Тут зустріли багато знайомих людей, що також приїхали на Конференцію.

О годині 8-ій увечорі ми разом з іншими учасниками Конференції поїхали в центр міста на прийняття до лорда-мера. Їхали не автами і не автобусом, а «конкою». Віз нас один кінь, запряжений у платформу із стільцями, а платформа на колесах, що йдуть по рейках. Це ніщо інше, як музейний експонат, що зберігся на вулицях цього острівного міста. Десь за півгодини ми приїхали до величезного будинку, подібного до театру. Тут у великій залі на сцені молоді люди виконували місцеві народні танці. Ми посиділи хвилин двадцять, а потім нас всіх запросили до іншої залі, де й відбулося прийняття.

Лорд-мер і його дружина, люди середнього віку, приймали нас гостинно, з приємною усмішкою. Частували кавою з солодкими тістечками, були промови, привіти тощо.

О годині 10-ій прийняття закінчилося і ми вернулися пішки до свого готелю.

20-го вересня. Субота. Рано о годині 9-й почалася Конференція у великій залі цього ж готелю.

Першу доповідь прочитав містер Куббон на тему: «Географія, історія та економіка нашого острова». Він говорив про те, що цей острів розташований на Ірландському морі, між Англією та Ірландією. Острів невеличкий, тільки 30 миль довжиною і 10 миль шириною. Найвища точка острова — 2,400 футів над рівнем моря. Історія острова мало чим відрізняється від історії сусідніх більших островів, як ось Велика Британія та Ірландія. На острові плавають вівці та займаються рибальським промыслом, є тут і кілька підприємств харчової промисловости.

Другу доповідь прочитала міс М. Кіллп: «Фармерство на Айл оф Ман». Ця ще молода, приємна жінка, говорила про сільське господарство, про малі фарми на острові, що плавають овець та іншу дрібну худобу. Часто буває так, що дрібні фермери займаються і рибальством. Доповідачка згадала й про те, що колись на цьому острові існувала заборона молодим людям емігрувати в інші країни, а тепер молодь покидає острів і виїжджає на континент.

Після доповіді, нас частували кавою. Ми знайомились і розмовляли з місцевими людьми, що підходили до нас і розпитували, звідкіля були на їхній острів. Всі вони приємні, гостинні й доброзичливі.

Після кави третю доповідь прочитав гість з Копенгагену д-р Б. Стоклянд про «Суспільне життя на данському острові Ляесо». Він підкреслив, що громадське життя на островах, на яких йому доводилось бувати, завжди має свій особливий чар, бо їхня географічна особливість, їхня відірваність від великого континенту, створює такі умови, що там добре зберігаються народні звичаї. Існують дружні гостинні відносини, люди дбайливо зберігають свою стародавню народну культуру.

О годині 1-й був обід, а о 2-й — ми поїхали автобусами до міста Піл оглядати рибальню. Тут бачили, як спеціальні машини чистять рибу, як її солять і, нарешті, коптять димом із дерев'яних стружок. Увесь цей процес кінчається тим, що готову продукцію («кіперс») пакують у спеціальні скриньки і відправляють на ринок.

Автобуси чекали на нас над самісіньким берегом моря, над яким морські чайки кружляли табунами і голосно кричали. Це нагадало мені мою рідну Одесу.

Ми поїхали до другої рибальні, але тут машин уже не було і всі виробничі процеси виконувались руками. Це, як нам пояснили, приватне підприємство, яке користується старими методами праці.

Вертаючись до Дагласу, ми їхали через якісь високі гори, покриті густим туманом. Потім виїхали на рівну дорогу і туман відразу щез. Зупинилися біля якоїсь церкви, відомої, як важливий історичний пам'ятник. Згодом зупинилися ще біля однієї фарми, де сам фермер, вже старший чоловік, виголосив нам цілий доклад про те, як він плаває вівці.

До готелю вернулися о годині 6,30 увечорі. З апетитом з'їли обід, бо на протязі цілого дня ми нічого не їли.

Після обіду, о 8-й годині, поїхали автобусами до музею (Manx Museum) на прийняття. Тут нас всіх привітав директор музею гарною промовою і порадив, що оглядати, а саме: відділи археології, природознавства і етнографії. Ми справді з великим зацікавленням оглянули їх, а найдовше зупинилися на етнографічному відділі, що тут має назву «Галерія народного життя». Цей відділ справді багатий, у ньому зібрано цінні експонати: одяг, вишивки, тканини, знаряддя праці.

Оглянули також дуже гарну колекцію диких птахів. Така колекція — правдиве багатство.

Потім нас частували кавою і солодким печивом. До нас підійшов директор музею і почав розпитувати про Україну та про те, як і чому ми залишили свою батьківщину і пішли мандрувати по світі.

Тепер год. 11-та. Ми вернулися до готелю і готуємось відпочивати.

21-го вересня. Неділя. Рано о годині 9,30 почалися річні загальні збори Товариства. Насамперед був звіт голови Товариства, потім секретаря, скарбника, а наприкінці редактора журналу «Folk Life», що розповідав про труднощі, які йому доводиться поборювати, редагуючи журнал.

Збори вирішили, що наступна Конференція Товариства відбудеться в днях 18-21 вересня 1970 року в Даблінському університеті, в Ірландії.

Після зборів, знову почалися доповіді. Першу доповідь прочитав директор Національного музею в Ірландії д-р Лукас. Він говорив про характеристичні особливості народної архітектури в Ірландії, ілюстрував свою доповідь світлинами на екрані, показуючи найкращі зразки народної архітектури своєї країни. Така доповідь мене цікавила, бо давала матеріал для порівняння з народною архітектурою України.

О годині 11-й була перерва «на каву». Ми з дружиною говорили з ірландцями, розпитували про Даблін та університет, у якому має відбутися наступна конференція.

Другу доповідь прочитав п. Креген про «Життя і працю на острові Тайрі». Тайрі — один з гебрідських островів, що на захід від Шотландії. На ньому нема ні одного дерева, часто бувають сильні бурі. Але земля тут дуже плодюча і фермери вирощують ячмінь, який обмінюють на інші продукти. З ячменю вони продукують і горілку та «п'ють на здоров'я».

Доповідач говорив і про народні традиції, вірування та фолкльор на острові Тайрі, ілюстрував все це світлинами на екрані. Потім ми прослухали з платівок ще й кілька народних пісень і почули зразки народного говору. Наприкінці доповідач зазначив, що населення острова тепер дуже зменшилось, бо молодь емігрує до Америки або Канади і на острові залишаються самі старі люди. Вкінці 19-го століття там було п'ять тисяч мешканців, а тепер тільки понад тисячу.

Останню доповідь прочитав п. Кларк про п'ять типів рибальських човнів на острові Айл оф Ман. Ця доповідь для мене була мало зрозуміла і мало цікава, бо рибальськими човнами я ніколи не займався.

О годині 1-й пообідали, а о год. 2,15 поїхали автобусами на залізничну станцію. Залізниця тут вузькоколійна, станція маленька, але гарна.

Вагони маленькі, ніби лялькові. До нашого «купе» сіла місцева англійка, що працює в музеї, і охоче розповідала нам про острів та його мешканців. За півгодини ми були на станції Кастлтан. Тут зійшли з потяга і пішли до «Nautical Museum» — морського музею. Оглядали багато зразків найрізноманітніших рибальських човнів та різного рибальського приладдя. Музей багатий і цікавий, але рибальським промыслом я ніколи не займався, тому й не все, що бачив, розумів.

Вийшовши з музею, ми поїхали автобусами до ресторану «Port St. Mary», де пили чай, їли солодкі тістечка і розмовляли з місцевими людьми.

О годині 4-й по полудні ми вирушили автобусами в дальшу дорогу, їхали через села, хутори і, нарешті, приїхали до міста Крегнеш. Тут оглядали музей на відкритому повітрі (Open-air Folk Museum in Cregneash). Він цікавий тим, що насправді — це невеличке село чи хутір, перетворений на музей. Ми оглядали маленькі кам'яні будиночки, покриті соломою, де жили колись місцеві рибалки. Така хатинка з кам'яною підлогою влаштована дуже скромно: стіл, мисник, ліжко, що нагадує піл наших селян в Україні. В деяких хатинках стоїть і ткацький верстат. Отже рибалки у вільний час займалися також ткацьким промыслом. В кожній хатині висить на стіні кругла плитка, чи тарілка, місцевого виробу з написом: «Prepare to meet thy God» — це замість ікони. Я оглядав цей музей із великим зацікавленням.

До Дагласу вернулися о год. 7-й увечері. Після вечері співробітник місцевого музею влаштував для нас «музейну гру». Відбувалася вона так: Він брав якусь музейну річ, показував присутнім і просив пояснити, що вона означає. Ми пробували пояснювати, часто безуспішно, що викликало загальний сміх. Ця імпреза була весела і забавна.

Вечір закінчився тим, що група місцевих молодих людей проспівала кілька народних пісень, а один вже старший чоловік загравав на сопілці.

Тепер уже 11-та година увечері і ми готуємось відпочивати.

23-го вересня. Вівторок. Ми вже вдома... Вернулися учора о годині 5-й по полудні. Застали все гаразд.

Рано одержав «Наукові записки УТГІ» (число XVII, 1969), у яких надрукована і моя праця «Рослини в звичаях і віруваннях українського народу». Для мене — це велика приємність, хоч я мріяв про те, щоб видати окрему книгу з кольоровими ілюстраціями рослин, але так не сталося. Хочу написати велику працю про вживання лікарських рослин в народній медицині України, — може, ця моя мрія колись здійсниться.

Сьогодні тепло й соняшно, ми з дружиною багато часу провели в своєму затишному садку. Так, «Садок вишневий біля хати» — наша велика приємність.

24-го вересня. Середа. Знову працюємо в бібліотеці, відпустка закінчилася. Англійці, з якими працюю, розпитують про острів, де ми з дружиною були кілька днів на Конференції Товариства для вивчення на-

родного життя. Виявляється, що англійці часто їздять туди на відпустку і той острів їм також сподобався.

Увечорі прочитав у газеті «Шлях Перемоги» з 21 вересня ц. р. статтю проф. Полонської-Василенко «Минуле і сучасне УВУ». Стаття кінчається так: «Це свідчить, що вогонь вільної української науки, запалений майже 50 років тому у Відні українськими вченими-патріотами, не згасає. Нова генерація вчених візьме на себе обов'язок підтримувати його далі і довести до Вільної України. Український Вільний Університет залишається представником вільної науки. Він витримав велику пробу, заснований у Відні, існував 23 роки в Чехії та 24 роки в Баварії, залишився українським, не став ні австрійським, ні чеським, ні баварським. В цьому його сила, в цьому його завдання — стояти на сторожі української науки, української культури та рідного слова!»

30-го вересня. Вівторок. В «Українському Слові» з 28-го вересня ц. р. надрукований репортаж В. Смереки п. з. «Наша дійсність» — це про Вечір, присвячений пам'яті Івана Котляревського в Брадфордї.

Читаю: «На сцені килим, рушник та портрет І. Котляревського, — це ювілей його . . . У просторій залі Відділу СУБ-у 13-го вересня ц. р. відбулося Ювілейне свято Івана Котляревського. Свято відкрив Голова ОБВУ п. Крук. Чудовий вірш-присвяту Котляревському Миколи Вороного вміло декламувала Леся Марків. А тоді виступив хор, чудовий! Молодь, гарна цвітуща молодь, заповнила сцену українськими строями. Під вмілим керівництвом п. Гаврилюка хор гарно виконав ряд пісень: «Господи помилуй», «Орися ж ти низко». Тоді виступила оркестра з Гаддерсфілду і виконала мелодії: «Засяло сонце золоте», «Рідна мати моя». Доповідь виголосив д-р Олекса Воропай. Гарна змістовна доповідь з уст відомого науковця була честю пам'яті Котляревського . . .»

1-го жовтня. Середа. Ранок холодний, але соняшний . . . А ми працюємо в бібліотеці. Переглядаючи слов'янську літературу, я натрапив на таке речення: «По-справжньому щаслива та людина, яка на схилі своїх літ може сказати, що якби їй знову довелося починати життя спочатку, то не вибрала б іншого фаху, а трималася б того, що має тепер».

Виходить, що я щаслива людина, бо якби довелося мені ще раз вибрати фах, то я знову вибрав би українську етнографію і ботаніку. Я люблю їх, але . . . працюю в бібліотеці. Щоправда, бібліотечна праця мені також подобається, бо книжки — моя стихія.

Прочитав ще й таке: «Роки, роки . . . Що вони лишають після свого буренного лету? Що вкарбує історія навіки в людську пам'ять? Що ніколи не забудеться і завжди служитиме прикладом для прийдешнього покоління? . . .»

Це питання, над яким повинен застановитися кожний.

(Далі буде)

Софія НАУМОВИЧ

ГРИГОР ОРЛИК — ОБОРОНЕЦЬ ВОЛІ Й ПРАВ УКРАЇНИ

(Продовження, 2)

КОМЕНТАР ДО МЕМОРІАЛІВ ГРИГОРА ОРЛИКА

Всі три меморіяли Григора Орлика написані відручно гарним, каліграфічним, дуже виразним письмом, французькою мовою 18-го сторіччя та тогочасною ортографією (наприклад, у багатьох словах, де тепер є буква «і», всюди буква «у» — ипсильон-ігрек). Стиль дуже важкий, за латинським зразком, якого французи тримаються й досі. Речення довгі, тепер уже значно скорочені, але в 18 стол. вони були правилом. Крім цього, в них багато непотрібних слів, повторень та бароккових »прикрас«, які тільки затемнюють зрозуміння змісту та спричинюють великі труднощі у перекладанні. У моїй праці я мала вибір: значно скоротити довгі уступи і вільно перекладати, щоб зміст був зрозумілий, або перекладати дослівно, щоб затримати стиль і спосіб викладу Григора Орлика. Після вагань, я вибрала посередню форму, бо хотіла зберегти квітчастий стиль автора, а одночасно зробити переклад найзрозумілішим. Тому вирішила не тільки посеред довгого, на цілу сторінку, речення поставити в середині декілька крапок у тих місцях, де це було можливе і починати з нового речення, а й замінити деякі слова чи вислови — сьогодинішніми, більш сучасними, зрозумілішими, бо й французька мова нашого талановитого дипломата не завжди була коректна. Про це я переконалася, порівнюючи тексти меморіалів із творами французьких письменників XVII-го століття.

Форма викладу тих меморіалів — теж згідна з тодішньою модою, чи потребою, щадити папір. Бо, поза першою сторінкою, з широким заголовком та датою, деколи й місцем написання (третій меморіал), кожна сторінка забита від краю до краю, щоправда, досить широким письмом. Одначе ширину письма компенсували скорочення деяких часто вживаних слів (чи не на зразок українських церковних книг, як напр., слово »ком« — як, »кель« — який, та інші, позначені тільки першою буквою та вгорі маленькою, останньою. Також наприкінці рядка завжди дуже тісно написані закінчення слів, щоб не переносити їх у другий рядок, що дуже утруднює відчитання їх із фотокопії, зокрема в середині зшитого разом матеріалу. Дуже характеристичне й написання заголовків окре-

мих уступів або, як сьогодні можна сказати, «диспозицій». Вони написані по лівому боці сторінки на дуже вузькому маргінесі й тому слова скорочені та вміщені в кількох рядках, одне під одним. Одначе, для дослідника це дуже важливі вказівки, бо із самого змісту не завжди можна догадатися, про що мова.

Два з трьох меморіялів виразно підписані тим самим письмом і почерком »Ле комт д'Орлік«, а третій — без підпису, але вгорі першої сторінки тим же письмом і почерком скісно написано: »пар ле комт д'Орлік«, при чому хтось пізніше, вже іншим чорнилом, поставив знак запитання. Проте і третій меморіал, без сумніву, написаний тією самою рукою, що й попередні, та тими самими стилем і мовою.

Крім політичної та історичної, меморіяли Григора Орлика мають також літературну вартість. Це стосується однаковою мірою до квітистого, барокового стилю, до вживання вишуканих слів, багатьох синонімів, метафор і т. п., як теж і до глибокого змісту, характеристики різних осіб, скоплення психологічних рис різних людей і народів, уміння вигравати на різних ресентиментах, ненавистях і заздрощах, або навпаки — на прив'язанні та любові.

Так, з одного боку, читаємо й дивуємося подиву гідній спостережливості Григора щодо, наприклад, Понятовського, якого Григор Орлик змалював як бундючного й жадного слави та влади польського шляхтича, що не вагається за зраду батьківщини й упідлювання здобути собі владу й багатство. Подібно автор характеризує недолугих, продажних, турецьких міністрів. З другого боку, зворушує нас глибоке прив'язання й любов Григора до батька — гетьмана Пилипа Орлика. Туга за батьком і велика пошана до нього проявляються в Григора до кожного батьківського слова, висловленого чи написаного, кожного розпорядження і заповіді.

Та найбільше, що нас дивує, читаючи меморіяли, це основне знання російської національної, індивідуальної та збірної психіки, Григорова ненависть і погорда до цього дикого, але хитрого й підлого народу, як теж і повне недовір'я до будь-яких спілкувань чи переговорів з ним. Такому обережному наставленню, треба думати, впоєному батьком синові, Григор завдячує своє життя, якому багато разів загрожувала московська шпигунська сітка, що весь час омотувала всі родини мазепинської старшини (яскравий приклад, скоплення Войнаровського).

Наші молоді дипломати повинні уважно читати всі (не тільки ці три) меморіяли Григора чи Пилипа Орликів, бо це добра для них лекція світової дипломатії з увагою до українських справ. Використання ресентиментів, підбурення поневолених народів проти окупанта, вияснення, в чому інтерес усіх ближчих і дальших сусідів Росії, потреба творити коаліції для перемоги над все могутнішою московською імперією, — ось клясичні зразки ясного викладу й переконливості в Григорових меморіялах. Мабуть, небагато довелося королеві Люї XV читати таких інтелігентних меморіялів від його близьких співробітників, коли майже кожний Григоровий меморіал мав успіх і його порад та домагань зви-

чайно вислухували дуже уважно. До них пристосовувалася не тільки офіційна французька дипломатія, а й «тайна» королівська.

Звідки взялися в нашого земляка такі незвичайно дипломатичні здібності? На це склалося багато різних чинників: освіта, знання багатьох мов (в тому й таких незнаних на Заході як турецька, татарська і шведська), елегантна товариська поведінка, сальонові манери, особиста краса й принада та безперечний літературний хист, успадкований по батькові й розвинений уже ним самим начитаністю і приятелюванням із такими світочами філософії, як Вольтер! Немаловажними були й численні подорожі Григора дослівно по всій Європі та його перебування на дворах важливіших тоді держав — Швеції, Прусії, Австрії, Польщі, Туреччини, Криму, Саксонії аж до маріонеткового «двора» Станіслава Лещинського, нікчемність якого Григор чудово пізнав, допомагаючи йому засісти на польський престол!

Про літературний талант Пилипа Орлика, батька Григора, проф. Оглоблин пише так: «Спочатку він вчився десь на Литві, а високу освіту дістав у Київській колегії (до 1694 р.). Колегія допомагала йому оформити його літературний хист (вірші Орлика вважалися зразковими), а увага його професора Стефана Яворського (майбутнього митрополита) створила йому поважні зв'язки в колах київського духовенства. Року 1698 він був писарем Київської митрополії. Розумна й талановита людина, Орлик нав'язує стосунки у великостаршинських колах, видаючи панегірики на честь Мазепи («Альцідес руський», 1695 р.) і гетьманського племінника Обидовського («Гоппоменес сарматський», 1698 р.), а 1698 р. одружується з Ганною, дочкою полтавського полковника Павла Герцика. Ці літературні і матримоніальні шляхи забезпечили Орликові блискучу старшинську кар'єру». А Б. Крупницький від себе додає: «Молодий писар Генеральної канцелярії із свого боку робив усе можливе, щоб подобатися гетьманові. В 1695 р. він написав на честь Мазепи відомий панегірик «Альцідес руський». Такі панегірики були за Мазепиною барокко модою часу, якій слідував Орлик поруч інших достойників Української держави, але безперечно тут був і вислів відданості і піетету до гетьмана».

Як бачимо, Григор успадкував по батькові не тільки літературний хист, а й оцю відданість та пошану до людей, які зробили щось доброго для України. Тому він завжди підкреслював свою відданість і пошану до Люї XV чи його, прихильним українській справі, міністрам, але ніколи не опоганив себе запобіганням ласки в Понятовських чи Лещинських, а про будь-яке «каяття» перед російським царем — і мови не могло бути у вільного, волелюбного патріота, інтелігентної людини, яка московський характер старанно вивчила й ще інших перестерігала.

Подані далі три, здається, останні, меморіали Григора Орлика, стануть для української історії — найкращими і найгіднішими документами української дипломатії з-перед двісті років, на високому, світовому рівні, надиханими гарячим українським патріотизмом, почуттям осо-

бистої та урядової гідности цього незвичайного представника України на Заході — графа Григора Орлика, генерала французької армії, двократного каваліра орденів шведського і французького, а перш за все найгіднішого кандидата на гетьмана всієї України.

МЕМОРІАЛИ

I

Мемуар Міністерству Франції від князя Орлика, який порушує необхідність спонукати Порту і Польщу до війни проти Росії. 5-го квітня 1742 р.

Я був дозволив собі подати Міністерству два мемуари: один із жовтня, другий із листопада м. р. Як у першому, так і в другому, я правдиво з'ясував безумовну необхідність диверсії Порту і Польщі у війні, яку Швеція розпочала проти Росії. Ця війна, що служить грізною диверсією у користь головної справи, в інтересі Франції і її союзників — послаблює могутність австрійського трону, їм (Польщі та Порту) також вигідна, бо допомагає всьому, що може сприяти послабленню Росії.

Ніколи не прикрашаючи справ, я з'ясував у тих мемуарах дуже правдиво химерність урядів Порту і Польщі, але не пропонував способів, як спонукати їх іти згідно з їхніми природними інтересами; говорив тільки про можливість переконати їх та про потребу таких заходів, які необхідні для досягнення цієї мети.

Підбадьорений моєю ревністю та вірністю для спільної справи, що не викликають підозри в Міністерстві, та не мавши жодних інших амбіцій, як тільки дати нові докази, я подумав, що моїм обов'язком запропонувати свої послуги королеві в теперішніх обставинах, і саме тому насмілюся подати Міністерству два способи, якими можу послужити йому моєю вірністю:

Перший спосіб — вислати мене, як королівського міністра, до Речі Посполитої Польщі, щоб там встановити довір'я польської держави до Франції та затерти в уяві цієї нації погані враження, які зміють сіяти вороги Франції, а які князь Понятовський підсилює час від часу своїми зауваженнями. Про них знаємо від деяких поляків-подорожників та з переписки з довіреними приятелями в Польщі, знайомими з того часу, коли я був там zatrudнений кілька років та придбав довір'я цього народу вірністю моїй батьківщині. Тому я міг би рівночасно працювати над тим, щоб їх підтримувати у ворожому ставленні до Росії, а спосіб, що його змію застосувати в таких випадках, не дав би їй тіні підозри на Саксонському дворі, що я займаюся заколотами. Я також не занедбав би проникати в усі інтриги князя Понятовського, який, вернувшись у Польщу, не занедбає нічого, — разом із міністрами Росії та угорською королевою, — щоб робити дуже шкідливий натиск на Річ Посполиту проти Франції,

і взявшись за випробувані методи критики — вчинить усе можливе, щоб заплутати справу.

Інший спосіб вжити мене корисно для спільної справи — побудований на абсолютній обережності, яку Франція мусіла б проявити супроти Саксонського двору, у зв'язку з теперішнім станом справ у Німеччині. Така ж сама потреба незбагненного секрету моєї місії при королю Прусії, якого — я думаю — мені вдасться успішно умовити моїми заходами, щоб він сприяв намірам поляків у справі загальної конфедерації. Довідавшись про настанову цього принца в даній справі та домовившись із ним щодо засобів, я міг би запропонувати себе, як його та Швеції уповноважений, поїхати в Польщу на таємні зустрічі із ревною для добра батьківщини та гідною довір'я шляхтою, яка довір'яла б і мені, щоб узгодити з нею пляни й проекти конфедерації та встановити умови. Дізнавшись про щирість їхніх задумів, я поїхав би до Константинополя, щоб там, працюючи спільно з королівським амбасадором і міністром Швеції, заохотити Порту до оборонної і наступальної Ліги із Швецією та Польщею — проти Росії.

Давно сподівана революція, що нарешті прийшла в Росію, — якою хотіла покористуватися Швеція, щоб успішно продовжувати війну з нею, з допомогою внутрішніх заколотів у ній, що їх мусіла викликати революція, — заскочила Швецію несподіваним щасливим оборотом справ для Росії. Уважаю, що я повинен припинити палкість моїх домагань до Міністерства, щоб воно брало до уваги те, що маю честь пропонувати, бо не сумніваюся, що переговори п. Шетарда з царицею з наміром прихилити її до розумного миру із Швецією, — спроможні зменшити люб'язність Франції до того, хто має вигляди зорганізувати диверсію Польщі та Порту на догоду Швеції.

Російські Проте, я ніколи не повірю, щоб цариця, ступивши на *преамбіції*. стол завдяки придуманій і сцементованій з таким хистом та спритністю революції, проти сподівань Швеції, такої успішної для Росії, — бажала віддати перевагу швидкоминучій користі над користю постійною й реальною. Я завжди був переконаний, що в неї обов'язок вдячності ніколи не переможе над добром держави. До речі, знавши засади російського уряду, перфідний характер цієї нації та її нахили, я передбачав, що цей спокій, із яким закінчилася революція, буде радше здатний зміцнити систему і затиск давнього уряду, ніж йому перешкодити.

А цариця, хоч і повинна б бути вдячна Швеції, — не схоче знищити діла свого батька та відступити їй ті провінції, що він їх здобув, бо їхнє посідання дає можливість Росії займати становище в Європі, мати першість на Півночі та бути пострахом для сусідніх держав. Крім цього, історія Росії показує, що навіть у час, коли в Московщині панувало найбільше варварство, багато царів, зокрема Іван Васильович, завжди націлювалися поширити їхні здобутки над Балтицьким, Чорним і Каспійським морями. Отож цар Петро I-ий був тільки виконавцем того, що

його запроектували предки. Невже ж Росія, загарбавши такі корисні для її величі надбалтицькі провінції, хотіла б позбутися таких ласих шматків, таких важливих для її торгівлі? Англія і Голляндія дорожать природними підвалинами держави, яка підтримує їхню торгівлю та виключне право мати вільну руку в європейських справах. Вони не зацікавлені затриманням тих провінцій Росією, — як для розквіту їхньої торгівлі з Росією, так і тому, щоб втримати умовну рівновагу на Півночі. Тому в їхньому інтересі протидіяти переговорам п. Шетарді та вжити всіляких засобів, щоб привернути на свій бік нових російських міністрів, щоб вони сприяли довголітньому союзові, який існував між Росією, морськими державами, австрійським двором і, не помилюся ні трохи, коли врахую тут і Саксонський двір.

З того в мене висновок, що Швеція, зробивши велике зусилля, щоб ставити чоло Росії, хоче продати мир за дорогу ціну, отже було б розумно, якби вона використала для цієї мети теперішню корисну кон'юнктуру. Крім цього, знаю від осіб, зв'язаних із двором князя Гольштайна-Готорфа, що російський двір тільки зацитькує Швецію порожніми обіцянками, вичікуючи, коли вона сама зможе продовжувати війну з великою силою.

Я промовчую найвідчутливіший факт, якому Швеція, данський і пруський королі надають великої ваги, а саме — призначення князя Гольштайна на російський престол. Той принц, мавши правні претенсії і досягнувши престол такої широкої держави як Росія, може стати ще небезпечнішим для сусідніх держав. Тож коли велич російського двору постійно зростає, в інтересі тих держав є з'єднатися, щоб спільно запобігти її розростові. Не входжу в деталі цієї справи, але це залежатиме від розумної політики Міністерства, Франції, передбачливості і тямущої розважності, щоб мати її на увазі.

У такій ситуації треба вдатися до природних диверсій Порти і Польщі, щоб допомогти Швеції у війні проти Росії.

Користь Порти В моїх експозе в численних меморіялах, пред'явлених з федерації. Міністерству, я доказував багатьма прикладами, що міністри Порти податливі на добрі аргументи, якщо сугерувати їх із силою переконання, як корисну справу для Отоманської імперії. Я подав приклади, багато яких можуть зацитувати і панове Вільнев та Лярія, зокрема з часів заворушень у Персії — між Портою і Росією 1724 р. та під час останніх заворушень у Польщі 1734 року. Але, зокрема, одна й друга зазнали втрат, коли міністерство Порти погодилося на інспірований Францією мир, складений між Портою, імператором (? — невиразне слово) та Росією. Особливо дивною була настанова Порти сприяти справам Німеччини, про що знаємо з найновіших вісток. Немає нічого легшого, як відвернути її від цієї примхливої системи дуже простим переконанням, зокрема можна брати до уваги, що як тільки Порта позбудеться тривоги війни з Персією, то незадоволення турецького народу з приводу миру з Росією може її штовхнути до розриву з цією

Мотиви для оголошення війни Порти Росії. державою. Для цієї мети необхідно, щоб п. Кастелян завзято сприяв переконанням шведських міністрів та тим мотивам, які мій батько їм сугерує: це стосується до незалежності України та козацької нації, чим зацікавляться Швеція і Польща, що може бути і природним мотивом для Порти, щоб оголосити війну Росії. Не можна нехтувати і добрими інтенціями татарського хана в користь шведських інтересів, про що князь Делесен прихильно думає. Цей князь має великий вплив, як тільки заіснує якась імовірність війни, чи то з боку Росії чи Польщі. Але, перш за все, необхідно відкрити очі Порті у справі її несправедливих претенсій до Польщі за те, що вона не вив'язалася із своїх зобов'язань супроти неї та дозволила російській армії маршувати через її територію під час останньої війни турків із Росією. Я довідався про це недавно в розмові з амбасадором Порти і ті мотиви повинні знати панове де Вільнев і де Лярія.

Інтереси Польщі в конфедерації проти Росії. Коли мова про настрої польської нації, прихильні загальній конфедерації, — то не можна їх за-небати без ризику, що вона назажди відвернеться від інтересів Франції. І якщо я не сумніваюся, що рятунок і воля цієї Республіки один із предметів мудрої політики цієї Монархії, то можу зробити і сміливий висновок, що — не зважаючи на найкращу волю польської нації приєднатися до справ Франції — вона може бути змушена від них відв'язатися, коли злегковажити кон'юнктуру і настрої, мотиви яких ось які:

Російський двір, зв'язаний непорушними інтересами із Саксонським двором, не занедбає нічого, щоб польську націю прив'язати до своїх справ і завжди буде старатися наповняти її недовірям до Франції. І якщо оці два двори винюхають, що Порта помилково не бачить своїх користей у Польщі та, навпаки, обвинувачує її за шкоди, що їх я вже подав, то не буду зовсім здивованим, коли цей інцидент Росія використає на те, щоб викликати в Польщі недовіря до Порти та накіне їй у час найгіршої безнадії союз з нею (Росією) проти Порти, вигідний для неї. Тому найбільша потреба відкрити Порті очі на її помилку і заспокоїти поляків, щоб не мали страху, що Порта є їхнім ворогом саме тоді, коли вони шукають спасіння і союзу з нею проти Росії.

Особливі зв'язки турецького амбасадора з князем Понятовським, небезпечний характер якого відомий Міністерству, кажуть мені навіть побоюватися, що амбасадор, з незнання чи з якоїсь користі, зв'язався йому про лихе наставлення Порти до Польщі, та що князь Понятовський перестеріг своїх приятелів у цьому краю.

Портрет Понятовського. Докладно з'ясувавши в своїх раніших мемуарах у всіх деталях ті причини, які призвели до стабільної унії російського та саксонського дворів, було б зловживання добротою Міністерства — яке хоче кинути оком на мої аргументи — непотрібне повторювання. Я прошу тільки дозволу переконати його (Міністерство),

що не маю жодних особистих претенсій до князя Понятовського, що я дуже хотів би, щоб він думав так, як кожний добрий поляк про добро батьківщини. Висловлюючись справедливо, він міг би бути корисний для спільної справи. Але, якщо протестую проти його перверсійного характеру, то тільки з ревности для добра справи, що той шляхтич, засліплений приватними інтересами, не бажає змінити їх на почування у користь батьківщини. І коли недавно маркіз де Монті вчинив кілька помилок своєю поведінкою у Польщі, то тільки тому, що мав досить довір'я до цього пана, за що він і кається кілька разів. І, врешті, тим, що приєднало більшість шляхти з противної партії до інтересів Франції, було велике довір'я короля Августа до цього пана, що роздратувало всіх поляків, а його перебування у Франції і довір'я короля Августа викликали підозріння, що на цьому дворі він має деякі справи, невідгдані для свободи виборів у Польщі, що їх буде важко виграти через велику перевагу, яку він хоче мати для свого прив'язання до саксонського та російського дворів. І, врешті, він осоружний і зненавиджений, а його найкращі інтенції, якби він і був здібний їх мати, — будуть завжди зле інтерпретовані, тому ніколи непотрібні для інтересів Франції. Все, що можна найкраще зробити, то підтримувати в поляків недовір'я до нього.

Я знаю як від нього самого, так і від інших, яким він звівся, що він тільки вдає прихильність до конфедерації. А його пустопорожні протести мали за мету обманути п. Міністра. Бож і староство, яке приносить йому 25 тисяч франків, він одержав від польського короля не за вдавane сприяння конфедерації, а навпаки — щоб її поборовати.

Проект Держановського. Усі вістки, що їх дістаю з Польщі, зокрема ті, що їх мені передає мій шурина п. Держановський, якого я просив вивідувати настрої серед шляхти, — підтверджують мою надію, що плян конфедерації може бути здійснений, якщо Швеція схвалить проект, який п. Держановський передав п. де Люденшолдові — шведському послові при королю Пруссії, а зміст якого п. де Вальорі переказав Міністерству. Я маю право вірити, що як тільки Польща зможе розраховувати на підтримку Франції, то вся політика саксонського двору, хитрощі російського двору та інтриги князя Понятовського стануть безрадными в протидії цьому проекту.

Все ж, деякі мої спостереження кажуть мені сподіватися, що саксонський двір буде намагатися перекреслити наміри Речі Посполитої і робитиме все можливе, щоб утримати Польщу в стані безсилля і залежності.

Що треба домогтися від Росії. Поки король Август скличе сенатську раду Росії для Річ Посполитої, у Фраунштадті, слід було б опублікувати універсали та вислати обіжники для скликання сейму й окремих сеймиків, що його попередять, щоб і князь, і його міністри були переконані, що діючи спільно з усією нацією проти Росії, — вони зможуть розраховувати на вірність своїх підданих, і навпаки — зміцнюючи небезпечні для інтересів Речі Посполитої зв'язки (з тими), що її поневолюють та

втримують у тиранському підкоренні, ця покірنا дотепер нація, скоріше чи пізніше схоче скинути ярмо, яке князь намагається їй накинати. Він ризкує бути потрактованим як узурпатор свободи. Мавши прихильність нації, тільки завдяки короні, — він повинен дбати про її щастя і не протидіяти намірам, що їх Річ Посполита хоче зреалізувати, щоб *Щодо кон-* досягнути своїх прав, узурпованих Росією. Отож він по-*федерації.* винен сприяти, а не протиставитися загальній конфедерації у сучасних європейських обставинах.

Пакта *Обов'язок* вдячності саксонського двору супроти Росії за *конвента.* послуги, які він занадто підкреслює — вірні своїй батьківщині поляки повинні трактувати, як злочин. І, навпаки, обов'язком присяги на вірність «пактам конвентам», які він (король) склав із своєю нацією, що дорожить своїми правами і прерогативами, та спільною дією в її користь — він може з'єднати собі вдячність і прихильність народу.

Засоби для збере- Відновивши таким способом — своєю доброю
ження спадковості поведінкою — довір'я Речі Посполитої до ньо-
свого роду в Польщі. го, він зможе розраховувати на загальну при-
хильність своїх підданих для встановлення спадковості на польський престол, яку дотепер вважають за незаконну, а яка може бути зреалізована з допомогою Франції, Швеції і навіть Порту. Щодо його зобов'язань супроти Росії, в які він втягнув для своєї користі і Річ Посполиту, він повинен був домагатися двох легітимних умов: звільнення з поневолення, яке їй накинув російський двір, та повернення підбитих і узурпованих провінцій.

А тому, що всі ті справи не можна поладнати без довшої дискусії та цілої черги переговорів, добре було б, щоб п. Маршал де Беліль, вернувшись із Німеччини, поїхав до Дрездену намовити короля Августа прихилитися до тих почувань та погодитися на згадані умови. Звичайно, п. Маршал може потребувати точних інформацій про польські справи, а крім цього в тих переговорах він застане саксонський двір наставлений так, щоб ухилитися всіма можливими викрутасами. Тому й годилося б, для спільної користі, щоб Міністерство дозволило мені товаришувати *Проект притягнути* йому в цій поїздки під претекстом використати для *Козаків до Польщі.* короля Августа давню ідею мого батька — зв'язати Козацьку Націю з Річчю Посполитою Польською. Про цю справу я мав честь передати Міністерству копію мемуару, в якому зв'язки Козацької Нації із Саксонським двором були з'ясовані йому, як дуже корисні для його особистих намірів. Коли ж мова про спадщину престолу для саксонського роду, то п. Понятовського не треба про те інформувати, бо він може попередити про це російського міністра. А щоб усунути будь-яку підозру щодо мети моєї подорожі до Саксонії з п. Маршалом Белілем, я вже заздалегідь зробив деякі заходи, щоб переконати цього добродія в чому іншому: тому, що п. Маршал командує частиною союзної армії, то я, буцімто, просив міністра дозволу служити під ним у характері його ад'ютанта. Князь Понятовський, довіривши мені під ве-

ликим секретом, що п. Маршал туди призначений, сам порадив мені не втратити такої нагоди. Отож він не може зробити інших висновків із моєї подорожі з п. маршалом Белілем, як тільки моє бажання служити в армії, яке я йому підсунув.

Придатність Якби п. маршал Беліль не зміг переконати саксон-

Орлика в Польщі. ський двір, щоб він погодився на конфедерацію, або якісь інші причини примусили його їхати назустріч до короля Прусії, то я можу й туди йому товаришувати, щоб допомогти в переговорах. Якби король Прусії хотів мати погляд на деякі справи, я повинен бути під рукою, щоб у потребі зробити секретну подорож до Польщі та зустрітися там із шляхтою, запал і спроможність якої для добра її батьківщини мені відомі. Це навіть крайно необхідне зробити деякі потягнення перед радою сенату та розворушити націю до спалаху й вияву бажання конфедерації, щоб сенатори, вірні Речі Посполитій, знали про шкідливі наміри п. Понятовського та його інтриги, щоб і на самій раді сенату його наклепи можна зробити нешкідливими.

Як створити конфедерацію. Треба також, щоб сенатори й послы, прив'язані до своєї батьківщини, могли в своїх областях і територіях — ще перед скликанням сеймиків — підготувати опінію шляхти, викликати зацікавлення створенням окремих конфедерацій, приватних, місцевих, і щойно з них зформувати плян загальної конфедерації. Треба справу повести так, щоб сейм, не спостерігши, сам зрозумів, де змова і кліка Росії, Англії, Голляндії, Відня та Саксонії через п. Понятовського та йому подібних перешкоджають усім добрим намірам вірних поляків, і де можна корисно покористуватися «ліберум вето».

Потреба конфедерацій. Далеко не така шкідлива конфедерація для Речі Посполитої, як її абсолютна влада. Усі справи — політичні, громадські, військові вирішувалися б більшістю голосів. Сконфедерована республіка могла б побільшити армію, подбати про її виряд, укласти союзи з такими державами, чиї інтереси спільні з Річчю Посполитою, та примусити короля Августа погодитися на це. Я цитував найновіші приклади з 1716-го і 1734-го років, які показують, що таке могло заіснувати навіть тоді, коли Польща була найбільше пригнічена. Про згадані справи докладніше говорять два мої останні мемуари. Отож дуже можливо, що і 1739 р. могла бути створена загальна конфедерація, якби двори Відня й Петербургу, у змові з Дрезденом, цьому не були перешкодили.

Мемуари амбасад Росії і Англії. Методи, які ті двори застосували в цій справі, видні в мемуарі, що його амбасади Англії і Росії закомунікували королеві Августові, а копію якого я мав честь передати Міністерству разом із пропозиціями п. Гуровського Порті про своєрідний союз та з їхніми відповідями про лиху поведінку генерала Туреччини, якої він начебто допустився, щоб сцементувати конфедерацію. Вона могла мати успіх, якби саксонський двір, підтриманий різ-
Порті. кою декларацією російського міністра до Великого Генерала, не стримав був її розвитку. Це просто нечуване, щоб у вільній республіці

такий могутній шляхтич, як Великий Генерал, був загрожений чужою державою, а його землі розграбовано в час миру! Сьогоднішні обставини більш пригожі для Польщі, як колись, про що я говорив, тому вона може розраховувати на допомогу Швеції, яку тепер вигідніше переконати в потребі конфедерації. А коли вона робитиме заходи, щоб одержати підтримку Франції, то, можливо, що й за її посередництвом Порто також подасть допоміжну руку. Тому мені здається, покликаючись на подані аргументи, що в інтересі Франції не можна нехтувати тими настроями, у висліді яких Польща готова зректися своїх зв'язків із (Росією — пропущене, обрізане слово).

Використання для конфедерації палатинатів Сандомиру і Любліну. Для цієї мети було б необхідно, щоб я відбув по-дорож до Польщі перед радою сенату та мав кілька зустрічей із графами де Тарло (або Карло) з палатинатів Сандомиру і Любліну, чий вірність, відданість та спроможність для загального добра і справи їхньої батьківщини відомі Міністерству. Вони мають багато впливів і влади в Речі Угода з По-Посполитій та здатні здійснити великі задуми. Їхне до-тоцькими. вір'я до мене й особисті зв'язки дозволяють мені надіятися на успіх серед них, а моя зустріч із ними має також довести до погодження з родом Потоцьких. Якщо ті два наймогутніші й найвпливовіші роди в республіці поєднуються, вони зможуть притягнути теж своїх Недовір'я шляхти свояків для спільної справи. В усіх тих панів недо-Понятовського. обхідно зродити недовір'я до інтриг князя Понятовського.

Як тільки моя місія у Польщі увінчається успіхом, я можу переїхати до Туреччини, щоб завести Порто ті постанови шляхти, які виникнуть Подорож Орлика із моїх, чи мого батька, сугестій. Ми обидва будемо до Туреччини. старатися діяти в користь спільних інтересів Франції, Швеції та Польщі. Підтримані посередництвом королівської амбасади і міністра Швеції, ми не сумніваємося, що зобов'яжемо Порто виступити проти Росії для добра спільної справи. Після цього, я міг би вернутися в Польщу — із постановами Порти.

Міністерство, взявши до уваги, якою небезпечною місією я хочу себе обтяжити, може легко уявити собі мою палку ревність служити Королеві та спільній справі, а також моє бажання заслужити собі його до-вір'я і могутню протекцію. Сподіваюся, що він (король) не засудить моїх почувань у тому мемуарі, який маю честь йому представити. Було б сумно, якби мене, що дав ясні докази моєї переваги для служби Королеві над службою іншим державам, у яких я здобув собі добру славу, після цієї моєї вірної й безкорисливої служби, — Король залишив бездіяльним, що негідне моїй здатності.

Князь ОРЛИК

(Закінчення буде)

Іван ВЕРГУН

»АННА З КИЄВА — КОРОЛЕВА ФРАНЦІЇ«
(*Anne de Kiev, reine de France*)

Під таким заголовком Український Католицький Університет видав французькою мовою працю о. Маріяніста Роже Галлю¹. Вона має разом із «Післясловом» М. Чубатого 247 сторінок та 10 ілюстрацій. Автор користувався виписками з різних історичних документів та численною різномірною літературою². Його праця об'єктивна, написана з питомою ерудицією на тлі тогочасних подій і є найбільш компетентним життєписом Анни Ярославни.

Отець Р. Галлю починає свою працю родоводом нашої княжни, підкресливши її варязьке походження. Далі проаналізував 11 імен Анни, з Аделаїдою, Гертрудою та Матильдою включно (41 стор.). Довше зупиняється над її «російським» походженням і робить такий висновок: *»Отже, цілком неправильно називати Анну, дочку Ярослава, російською. Вона не могла походити з нації, яка ще не існувала«* (стор. 44). А далі, після детальної аналізи, пише: *»Найправильніше — Анна з Русі (в оригіналі з Рутенії, — І. В.), бо тоді вона ще не знала слова Україна«* (стор. 46, 47). На чергових (50-54) сторінках він з похвалою висловлюється про її такт та поведінку на французьким дворі в Сенлісі, наголосивши первісне християнське виховання Анни в Києві³. З цієї нагоди мимохіть пригадає, що її брат, Всеволод, володів аж п'ятьма чужими мовами.

Потім автор фільмовою стрічкою передає читачеві сватання княжни Анни, її подорож до Франції та зустріч із судженням. Отож, у 1050 році французький король Генріх I-ий із численним почтом лицарів і дам висилає до Києва єпископа Роже зі Шальону, єпископа Готіє з Мо та шляхтича Госселена з Шоні, щоб просити князя Ярослава Мудрого віддати свою дочку за французького короля (стор. 59). Прибуття нашої княжни до Сенлісу, тодішньої королівської резиденції, Р. Галлю описує так (стор. 65): *»Король підступив, подавши їй руку, щоб допомогти зіскочити з коня... На її устах загравав веселий, чарівний усміх київських красунь... Король Генріх, гордий нащадок Капета, по своїй природі малосхильний до того, щоб зігнути свою спину в присутності васалів, тепер, зворушений, уперше зігнувся перед нею та віддав їй глибокий уклін«*⁴.

1) Праці Філософічно-гуманістичного Факультету. Том IX, Рим 1973 р.

2) Текст — 123 стор.; родоводи скандинавських, французьких, українських та інших володарів — 127-159 стор.; історичні джерела — 163-207 стор.; бібліографія — 211-227 стор. (497 позицій); «Післяслово» М. Чубатого українською і французькою мовами — 236-247 стор.

3) Анна Ярославна нар. 1027-28 р., померла 5. 9. 1078-го або 1079-го року.

4) Генріх I (1008-1060) внук Гюга Капета, син Роберта Побожного та Констати, подвійний вдівець на 36 році життя, коли вінчався з Анною.

На Зелені свята (19-го травня) 1051 року в Реймському соборі Нотр-Дамі відбулась потрійна церемонія: вінчання Генріха з Анною, її коронування на королеву Франції та свячення Лієберта на єпископа Камбре⁵. За рік по їхньому шлюбі народився Филип, престолонаслідник, потім народилися ще Роберт, Гюг та Емма⁶.

Далі Автор (стор. 76) не погоджується із твердженням Мезере, що Анна довгий час не могла мати дітей і тому збудувала в Сенлісі церкву св. Вікентієві за вислухані молитви. Коли ж мова про ім'я її першого сина Пилипа, то він думає, що Анна вибрала його, як ім'я того апостола, який проповідував Євангеліє у двох споріднених країнах: Скитії та Галлії. На підставі 12-ох документів із 1060-61 років він описує, як королева-регентка управляла в імені малолітнього сина державою: давала свою згоду, інтервеніювала, відвідувала свої володіння і т. д. (стор. 83)⁷. В одному із згаданих документів Филип I підтверджує, що його матір — фундаторка церкви св. Вікентія та монастиря чину св. Августина в Сенлісі (стор. 88)⁸.

Крім цього, Р. Галлю цитує ще три документи з доби королеви-регентки: перший із 1063-го, другий і третій із 1065-го та з 1067-го років. В першому мова про дотацію для абатства св. Крепена в Суасоні, з її власноручним підписом «Ана Регна» (стор. 101). В двох останніх — про дотацію для монастиря «Сен Бенуа сюр Люар», на яких вона підписалась в Орлеані, а потім у Мелені, як «Ана Рьина» (стор. 102)⁹.

Десь наприкінці 1061-го року — пише Р. Галлю — королева-вдова або — як її ще називали — «біла королева» зникає з політичного обрію. Цей факт пояснюють тим, що її піврав і незаконно одруживсь з нею Рауль з Перонну, граф де Крепі. За це папа Олександр II кинув на нього клятву. Але літописці тієї доби, крім Мезере, не згадують про це. Тому о. Галлю думає, що Анна «ноленс-воленс» погодилась на це подружжя в ім'я державної рації. Зрештою вона, підкреслює він, не мала іншого вибору, бо граф був могутнім та вельми мстивим васалем (стор. 100 і 101)¹⁰.

Після смерти Рауля згадують ще «Анну, матір короля Филипа» в хартії на користь абатства Понтевуа, що датована травнем 1075 року. Це був останній задокументований акт королеви Анни. Потім вона зникає з публічного обрію і далі її життя оповите загадкою (стор. 102).

Як і де провела королева останні роки свого життя і де похована?

5) Вінчав їх єп. Готіє з Мо, а коронував Анну архієпископ Реймсу Г'йом із Шатійону в асисті єп. Роже з Шальону.

6) Роберт помер, коли мав десять літ; Гюг — у 1102 р. по 2-ім Хрестоноснім поході, Емма — перед своїм шлюбом.

7) Бодуен де Фляндр був тільки опікуном-регентом, займався освітою та військовим вихованням малолітнього короля.

8) Филип I (1051-1108) був коронований 23. 5. 1059 р. ще за життя батька, мавши 7 років. Перебрав владу від матері 1066-го року.

9) Филип I похований в церкві св. Венедикта над Люарою. Його гробниця підтримувана 4-ма псами, що мають львині лаби та гриви. Аналогія із степовими українськими хортами?

10) Рауль помер 1074-го року.

Щоб задовільно відповісти на поставлене питання, о. Галлю подає цілу низку контрверсійних документів. І так, наприклад, Мань твердить, що Анна повернулася до Новгороду, де й похована біля своєї матері Інгерди та брата Володимира в Софійському соборі (стор. 114). Анонімний автор занотував у «Гісторія Франкорум, РГР, XI, 161», що «після смерті Рауля вона вернулася у рідні сторони». Це саме твердить Мезере, копіюючи замітку під старовинним образом Анни в церкві св. Вікентія у Сенлісі. Додамо, що подібної думки є і М. Чубатий (див. «Післяслово», стор. 244-245). Він, спираючись на сантиментальності королеви та гіпотетичному запрошенні київської ігумені Янки, братаниці Анни, пише: «Тому я переконаний, що Анна таки вернулася на старість до рідного Києва».

На такі гіпотетичні твердження о. Р. Галлю відповідає запитанням: «Чи був для неї сенс вертатися до Києва? Або вступити в Новгородський монастир?» І відповідає: «У Франції Анна мала ще двох синів, які дуже її поважали, бо була королевою і матір'ю короля... І тяжко собі уявити, щоб вона покинула їх, тим більше, що в той час на Руси були міжусобиці між братами Святославом і Ізяславом за батьківський престол» (стор. 117).

Де ж властиво похована королева Анна?¹¹ На жаль, відповісти на це питання також тяжко, бо ніде не знайдено її гробниці. Р. Галлю, ґрунтуючись на портреті Анни, намальованім у XIII стол. у Венеції, припускає, що вона похована таки десь у Франції, правдоподібно, у Вернею біля Мелену¹². За цією гіпотезою промовляє акт, що його підписав Филип I в 1060-1067 роках. Це свого роду умова між його матір'ю та абатством св. Мора де Фоша біля Вернею про відступлення ним королеві там посілости «на доживотне». Крім цього залишилась у селі до сьогоднішніх днів традиція, згідно з якою Анна таки мала там свій маєток (стор. 119). Інтерпретуючи замітку о. Менестріє з 1682 р. з надгробної плити з монастиря св. Віллєра біля Ферте-Але, що там похована королева, він думає, що її тлінні останки були перенесені з Вернею туди 141 років після її смерті, бо це абатство засновано щойно в 1220 році (стор. 117)¹³.

У висновку о. Роже Галлю підкреслює, що в батьківщині Анни залишились, як спомин, тільки невиразна її фреска, натомість у Франції є її королівські акти, «її внутрішні обличчя на Санлінським дипломі та її підпис на Суасонським акті». Крім цього, за ту прабабку понад 30-ох французьких королів, писало чимало середньовічних літописців, значно більше, ніж за інших королев. Анна з Києва була також фундаторкою церкви й монастиря св. Вікентія в Сенлісі, де в день її смерті 5-го вересня ченці довгий час давали обід 13-ом вдовам. А почавши з 16-го століття

11) Генріх I похований в королівській базиліці в Сен Дені біля Парижу.

12) Під Венеційським портретом Анни старослов'янською мовою написано: «Анна Ярославна, французька королева, народжена в Києві, померла біля Парижу».

13) Надпис на надгробній плиті в обителі св. Віллєра латинською мовою, в перекладі звучить так: «Тут спочиває Агнес (ім'я Анни надане французами, — І. В.), колишня дружина короля Генріха»...

фасада монастиря безперервно прикрашена статуями Анни, королеви. Свою працю Автор закінчує останньою строфою власного вірша: »Ікона і Жоконда: Анна з Києва, королева Франції«.

Не має сумніву, що праця о. Роже Галлю, сперта на великій кількості архівних джерел та літератури, незвичайно цікава і суворо об'єктивна. В ній Автор з науковою сумлінністю і точністю аналізує різні гіпотези про життєві моменти королеви Анни, надає їм логічного змислу, на тлі якого розмальовує тілесний і душевний портрети Анни Ярославни. Як об'єктивний знавець Сходу, він підкреслює, що Русь-Україна і Росія — дві цілком відмінні країни. Отож і в нього Анна Ярославна не російсько-го, а українського походження!

НА ФОНД ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Акція за створення мільйонного Фонду Оборони України — продовжується. Подаємо 10-ий список Жертводавців.

Канада:

Степан Онищук (Симко, Онт.)	554 дол.
Українська Народна Каса в Монтреалі (Квебек, раніше — 500 дол. — разом 1,000 дол.)	500
Відділ ОЖ ЛВУ в Ст. Кетеринс (раніше — 1,000 дол., разом — 1,500 дол.)	500
Організації Українського Визвольного Фронту у Вінніпезі	500
Відділ ОЖ ЛВУ у Торонті (Онт., раніше 500 дол., разом 1,000)	500
Константин і Уляна Нййки (Торонто, Онт.)	400
І. М. С. (Торонто, Онт.)	300
Осередок СУМ-у ім. полк. І. Богуна в Едмонтоні (Алта) . .	300
Відділ ЛВУ в Вудстоку (Онт.)	250
Відділ ЛВУ в Едмонтоні (Алта)	250
Організації Українського Визвольного Фронту у Велланді (Онт., раніше 2,000 дол., — разом 2,250 дол.)	250
Відділ ОЖ ЛВУ в Едмонтоні (Алта)	250
Володимир Волода (Тандер Бей, Онт.)	200
Василь Лазарович (Судбури, Онт.)	200
Володимир Семенюк (Судбури, Онт.)	200
А. і М. К. (Едмонтон, Алта, раніше 210 дол., разом 410 дол.)	200
Іван Федоль (Велланд, Онт.)	200
Петро і Стефанія Блищаки (Монтреаль, Квебек, у 50-річчя подружжя)	200
Осип і Марія Цяпи (Монтреаль, Квебек)	200
Д-р Роман Шолдра (Летбридж, Алберта)	200
Д. К. (Калгари, Алта, раніше — 350 дол., разом 500 дол.) . .	150
Василь Бицик (Гвельф, Онт., раніше 1.000 дол., разом 1,129,24)	129,24
П-во М. С. (Вінніпег, Ман., в тому 25 дол. з нагоди 25-річчя їхнього подружжя)	125
Тимотей Рочковський (Калгари, Алта)	100

Євген Козак (Калгари, Алта)	100 дол.
І. Г. (Калгари, Алта)	100
Василь Скоропад (Тандер Бей, Онт.)	100
Петро Турчин (Тандер Бей, Онт.)	100
Василь Чуприна (Торонто, Онт.)	100
Олександр Адамський (Велланд, Онт.)	100
Ігор Горіх (Лондон, Онт., раніше 100 дол., — разом 200 дол.)	100
Степан Жимела (Лондон, Онт.)	100
Іван Соколовський (Лондон, Онт.)	100
Олекса Филипович (Лондон, Онт.)	100
Микола Цимбалістий (Лондон, Онт.)	100
Т. Карпатський (Судбури, Онт.)	100
Іван Галич (Судбури, Онт.)	100
Степан Пасіка (Судбури, Онт.)	100
В. Р. (Судбури, Онт.)	100
Степан Садовий (Судбури, Онт.)	100
М. Р. Ш. (Судбури, Онт.)	100
Олекса Стасюк (Судбури, Онт.)	100
Ярослав і Євдокія Станґреґи (Велланд, Онт.)	100
Дім Української Молоді ім. ген. Р. Шухевича в Едмонтоні	100
М. Д. (Калгари, Алберта)	100
М. Шанайда (Монтреаль, Квебек)	100
Єрофтей і Марія Куфілі (Торонто, Онт.)	100
Іван Лозинський (Гвелф, Онт.)	100
Степан і Ольга Тимеці (Іслінгтон, Онт.)	100
Г. Пандяк з дружиною (Калгари, Алберта)	100
Ярослав Кобилецький (Монтреаль, Квебек)	100
Теодор Шпилькин (Монтреаль, Квебек)	100
Михайло і Анна Білоуси (Торонто, Онт.)	100
Константин Борух (Торонто, Онт.)	100
Ярослав Зварич (Торонто, Онт.)	100
М. Длугош (Вінніпег, Ман.)	100
П. Дяків (Вінніпег, Ман.)	100
Іван Горук (Монтреаль, раніше — 110 дол., разом 210 дол.)	100
Микола Цап (Монтреаль, Квебек)	100
Микола Бартків (Ошава-Гвітбі, Онт.)	100
Д. М. (Ст. Кетеринс, Онт.)	100
Петро Шумський (Торонто, раніше 200 дол., разом 300 дол.)	100
Теодор Боднар (Торонто, Онт.)	100

По 50 дол.: Іван Бявко, Михайло Гарбуз, Василь Диливський, Дмитро Лис, Михайло Шевчук — усі з Летбридж, Алта; О. П. (Торонто, Онт.), Дмитро Шимків (Торонто, Онт.), Микола Василько (Лондон, Онт.), О. М. (Судбури, Онт.), Степан Свербивус (Торонто, Онт.), І. Д. (Оттава, Онт.), Василь Запорожан (Вернон, Б. К.), Іван Болехівський (Едмонтон, Алберта), інж. Мирослав Опир (Вінніпег), Федір Галюк (Летбридж, Алта), І. Кардаш, емерит (Торонто, Онт., раніше 50 дол., разом 100 дол.), Н. Н. емерит (Торонто, Онт.).

По 40 дол.: Василь Дуда (Оквил, Онт.), Степан Ільчишин (Судбури, Онт.), Омелян Мацьків (Чатам, Онт., раніше — 10 дол., разом 50 дол.).

По 25 дол.: Володимир Шулак (Летбридж, Алберта), Василь Кондрат (Тандер Бей, Онт.), В. Семкович (Тандер Бей, Онт.), С. Дацко (Торонто,

Онт.), Олекса Фольмес (Лондон, Онт.), В. С. (Оттава, Онт.), Іван Бай емерит (Чатам, Онт.), С. Коритко (Вінніпег, Ман.), Іван Моравський (Торонто, Онт.), В. Серкіз, емерит (Бремптон, Онт.).

По 20 дол.: Микола Мотрук, Михайло Олійник, Василь Семак, Катерина Худзікевич (вдова) — усі з Летбридж (Алберта), п-і Розалія (Саскатун).

По 10 дол.: Марія Карчемна (Грімсбі), П. Пекелко (Торонто, Онт.), Ярослав Трушик (Торонто, Онт.). По 5 дол.: Кость Лисун (Летбридж).

Із збірки на 25-річчю подружжя п-ва Д. і К. Романюків (Тандер Бей, Онт.) — 60 дол.

Замість квітів на могилу сл. п. інж. Михайла Кравціва д-р М. і І. Кушпети (Торонто, Онт.) — 25 дол.

Велика Британія:

Український Товариський Клуб у Скандорпі	800 фун.
Хор «Гомін» і балет «Орлик» у Манчестері	400
Б. С. М. (Лондон)	300
Український Товариський Клуб «Діброва» у Манчестері	250
М. Хоптій (Брістоль)	200
Лука Демчук (Ковентрі, раніше 440 ф. — разом 600 ф.)	160
С. Грабочко (Лідц)	100
Український Товариський Клуб в Рагбі	100
О. Рокош (Скандорп)	100
О. Козун (Скандорп)	100
Василь Сонель (Бірінгем)	100
І. Гнида (Болтон)	100
Д. Павлюк (Болтон)	100
М. П. (Ковентрі)	100
Український Товариський Клуб у Челтенгам	100
«Ореста Арт Компані» в Лондоні	100
М. Крисько (Дарбі)	100
С. М. (Дарбі)	100
М. К. (Манчестер)	100
Марія Свинар (Болтон)	60
Відділ ОбВУ в Лондоні	50
В. Скрипець (Дарбі)	50
П. Сович (Ковентрі)	50
В. Демків (Блекбурн)	50
В. Пазюк (Лейтон-Баззард)	50
Михайло Грицай (Ноттінгем)	50
Михайло Івасюк (Лідц)	50
Ольга і Михайло Фодчук (Лідц)	50
Степан Бурчак (Сталибрідж)	50
Михайло Філяк (Дукінфільд)	50
Василь Корчинос (Аштон)	50
Дмитро Кузик (Дукінфільд)	50
Василь Шурик (Данстабл)	50
М. Катерина (Брадфорд)	50
О. Вахнюк (Брадфорд)	50
Євген Цюпка (Кіхлі)	50
М. Лазор (Пітерборов)	50

Ярослав Фатериґа (Сканторп)	50 фун.
С. Скібіцький (Сканторп)	50
Д. Замариняк (Сканторп)	50
Іван Кондрат (Сканторп)	50
В. Гладкий (Сканторп)	50
І. Гриняк (Сканторп)	50
Григорій Слобода (Сканторп)	50
М. Береський (Сканторп)	50
І. Шанайда (Сканторп)	50
М. Потреба (Данстабл)	50
Василь Юзів (Лідц)	50
В. Танчук (Лідц)	50
Микола Мирний (Данстабл)	50
М. Ц. (Лютон)	50
С. Я. Бабій (Блоксвіч, Стаффс)	50
Іван Брістольський (Брістоль)	50
І. Шоган (Ковентрі)	50
Л. А. К. (Ноттінґем)	50
Іван Ципух (Лондон)	50
Степан Лось (Кіхл)	50
І. С. (Бірмінґем)	50
Володимир Бурий (Болтон)	50
М. С. К. (Ковентрі)	50
Д. П. (Волверґамптон)	50
П. Д. (Волверґамптон)	50
Т. К. (Волверґамптон)	50
Т. Савчук (Дарбі)	50
В. Безбратний (Дарбі)	50
М. Бутрак (Дарбі)	50
Е. Стах Матвійчук (Лідц)	50
Іван Костишин (Лідц)	50
Василь Кость (Лідц, раніше 10, разом 60 ф.)	50
Микола Нижник (Глясгов)	50
Й. К. (Чорлей)	50
М. Лось (Манчестер)	50
О. Шляхетко (Манчестер)	50
Михайло Леськів (Манчестер)	50
К. Роман (Манчестер)	50
Петро Мартинюк (Манчестер)	50
П. Пронишин (Манчестер)	50
Григорій Мельник (Манчестер)	50
Іван Маркович (Манчестер)	50
Іван Макаруч (Галіфакс)	50
Ярослав Когут (Галіфакс)	50

(Продовження буде)

Всім Жертводавцям — щира подяка. Звертаємося до всіх українських патріотів, зокрема до членів і відділів Організації Українського Визвольного Фронту, включитися в акцію за створення мільйонного Фонду Оборони України якнайщедрішими пожертвами. Деклярації і гроші просимо надсилати до централі СУВФ у кожній країні.

Канцелярія Президії СУВФ

Рисунок Михайла Михайлевича